



**4–6 (70–72)
2013**

Науково-популярний журнал

Воєнна історія

Заснований у 2002 році

Засновник – Всеукраїнська громадська організація
«Український інститут воєнної історії»

Виходить 6 разів на рік

Головний редактор – Сергій ЛІТВИН,
доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Печенюк І.С., кандидат історичних наук, заступник головного редактора

Вознюк Ю.С., відповідальний секретар

Бадах Ю.Г., доктор історичних наук

Бережинський В.Г., кандидат історичних наук

Веденеєв Д.В., доктор історичних наук

Гутковський В.В., кандидат історичних наук

Карпов В.В., кандидат історичних наук

Лисенко О.Є., доктор історичних наук

Пилявець Р.І., кандидат історичних наук

Савченко Г.П., кандидат історичних наук

Савчук Ю.К., кандидат історичних наук

Сідак В.С., доктор історичних наук

Стороженко І.С., доктор історичних наук

Чухліб Т.В., доктор історичних наук

*Літературний редактор Інна Сагайдак
Макет і верстка Роман Івах*

Оригінал-макет виготовлено ЛА «ПІРАМІДА»

**Адреса редакції:
м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101.
Телефон головного редактора (067) 974-15-82**

**Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net
Наш сайт: www.warhistory.ukrlife.org**

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України, свідоцтво КВ № 5852.

Журнал є фаховим виданням у галузі історичних дисциплін
(Постанова Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 1/05/1)

**Схвалено Вчену ради
Українського інституту воєнної історії
(протокол № 8 від 24.12.2013 р.)**

За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела відповідають автори публікацій. Редакція зберігає за собою право рецензування, редагування та скорочення статей без згоди автора, може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора. Рукописи не повертаються. Редколегія не обов'язково поділяє погляди авторів публікованих матеріалів.

Підп. до друку 26.12.2013 р. Формат 70×100 / 16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 10,40. Обл.-вид. арк. 12,31.
Тираж 500 прим. Зам. № 366.
ЛА «Піраміда», ДК № 356 від 12.03.2001.
79006, м. Львів, вул. Плугова, 6.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА.....	4
ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ	
КРАВЕЦЬ А. ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИПЕНЬ 1919 РР.).....	5
ШВІДЧЕНКО Т. ПРОЯВИ ОТАМАНЩИНИ В ЛАВАХ АРМІЇ УНР ПІД ЧАС ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ 1919–1920 РР.	13
БОГАН С. ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ ТА АРМІЇ УНР ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ В БОЯХ ЗА АНАЙВ, БАЛТУ І БІРЗУЛУ НАВЕСНІ 1920 РОКУ	22
КАПАРУЛІН Ю. ДО ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВництва в УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ: ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ СТАРШИНАМИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ	27
КАЛІБЕРДА Ю. ОКРЕМІЙ ЧОРНОМОРСЬКІЙ КІШ: БОЙОВИЙ ШЛЯХ ВІЙСЬКОВОГО ФОРМУВАННЯ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1917-1921 РР.).....	32
СОКОЛЮК С. ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР ЗІ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ (ГРУДЕНЬ 1918 – ЛИСТОПАД 1921 РР.)	45
ТРОХАНЯК О. СІЧОВИЙ РУХ НА БЕРЕЖАНЩИНІ	57
ГОРБЕНКО К. ОСОБЛИВОСТІ ФОРТИФІКАЦІЇ ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД.....	62
КУЗОВКОВ В. ВІЙСЬКОВІ ЗВ'ЯЗКИ БУЛГАРСЬКИХ ПЛЕМЕН ПІВNІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я І ВІЗАНТІЙ В ДОБУ ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА ЮСТИНІАНА I (527-565 РР.)	69
ПОСТАТІ	
ЛІТВИН С. ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ (ДО ВІНКА НА 70-у РІЧНИЦЮ ЗАГИБЕЛІ)	75
ПАНЧЕНКО О. АРХІТЕКТОР ВІЗВОЛЬНОЇ ДОБИ. МИРОСЛАВ ПРОКОП – ТЕОРЕТИК-СТРАТЕГ І ПІДПІЛЬНИК– ПРАКТИК УКРАЇНСЬКОГО ОРГАНІЗОВАНОГО ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ.....	83
З ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ ІНШИХ КРАЇН	
ПАРХОМЕНКО В. ЖІНКИ – ГЕОРГІВСЬКІ КАВАЛЕРИ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914-1918 РР.....	94
АКУНІН О. РОЛЬ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В МІЖНАРОДНОМУ АБОЛІЦІОНІСТСЬКОМУ РУСІ (ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)....	101
СУХУШИН М. ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА ЯК ІНСТРУМЕНТ «ЗАКРИПАЧЕННЯ» РОСІЙСЬКОГО ДВОРЯНСТВА ПЕТРОМ I	107
АРХІВИ, ДОКУМЕНТИ	
МАМЧАК М. КРИВАВІ РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ У СЕВАСТОПОЛІ 23-24 ЛЮТОГО 1918 РОКУ	113
ДИСЕРТАЦІЇ З ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ, ЗАХИЩЕНІ У 2013 РОЦІ.....	120
ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ В ЖУРНАЛІ У 2013 РОЦІ.....	125
ДО ВІДОМА АВТОРІВ	128

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу!

Цей номер журналу поєднує в собі три – №№ 4-6 за 2013 рік.

У 2013 році кількість наших передплатників (за сертифікатами) становила всього сотню осіб. Впадаючи у «borgову яму», ми все ж видаємо четвертий номер журналу, бо віримо, що навіть в такий важкий, неоднозначно емоційний час знайдуться і приеднаються до нас люди, яким небайдужа воєнна історія.

Але є й хороша новина: ми відстояли наше право на можливість передплати через «Укрпошту» і маємо тепер передплатний індекс 99962 у каталогі періодики України. Отже сподіваємося на збільшення кількості читачів у новому 2014 році.

Сподіваємося також на те, що Революція Гідності привнесе зміни в Україні на краще, і «Воєнна історія» стане більш затребуваною в оновленому українському суспільстві.

Цей номер містить різнопланові статті, але всіх їх об'єднує наша українська воєнна минувшина. Переважно йдеться про маловідомі сторінки національно-визвольних змагань 1917-1921 років. Кілька статей переносить нас до подій воєнної історії давньої доби.

Особливу відчіність за співпрацю висловлюємо авторам з Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського, які активно спричинилися до формування цього номеру журналу та до дослідження воєнної історії свого краю. Вважаємо, що певною мірою їх до цього спонукала «Воєнна історія».

Будьте з нами!

Будьмо разом свідомі відповідальності, що лежить на плечах кожного.

Зі сподіваннями вибороти суспільну гідність, а нам – наше підтримане читачами право на існування журналу і в наступному році.

**Головний редактор
Сергій ЛІТВИН**



ДОСЛДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИПЕНЬ 1919 РР.)

Анатолій КРАВЕЦЬ,
*старший викладач суспільних дисциплін
Луцького педагогічного коледжу*



Кравець Анатолій. Політика Директорії Української Народної Республіки щодо організації збройних сил (листопад 1918 – липень 1919 рр.).

У статті розкрито процес формування військової політики Директорії з листопада 1918 р. по липень 1919 р., а саме: створення дисциплінованої військової організації, впровадження основних військових статутів, вдосконалення та розвиток структури війська та вищого військового управління.

Ключові слова: Директорія, УНР, Симон Петлюра, Збройні сили, старшини, Дієва армія УНР.

Кравец Анатолий. Политика Директории Украинской Народной Республики по организации вооруженных сил (ноябрь 1918 – июль 1919 гг.).

В статье расскрыто процесс формирования военной политики Директории с ноября 1918 года по июль 1919 года. А именно – создание дисциплинированной военной организации, внедрения основных воинских уставов, совершенствование и развитие структуры войска и высшего военного управления.

Ключевые слова: Директория, УНР, С. Петлюра, Вооруженные силы, старшины, Действующая армия УНР.

Kravez Anatoliy. *Policy of the Director URN – the formation of the military (November 1918 in July 1919).*

The article deals with the formation of the military policy of the Directory from November 1918 to July 1919. Namely, a disciplined military organization, implementation of basic military regulations, improvement and development of force structure and senior military administration.

Keywords: Directory, UPR, S. Petliura, armed forces officers, effective UPR army.

Відновлення державної незалежності України дало могутній поштовх розвиткові національної історичної науки, викликало ж ваве зацікавлення історією визвольних змагань українства за здобуття ним своєї незалежності. Об'єктом посиленої уваги дослідників став процес формування військової політики Директорії УНР у царині організації власних Збройних сил. Однак труднощі, з якими зіткнулася при цьому Директорія, були у більшості випадків надто серйозними, а подекуди й непереборними.

Протягом останніх років вивчення військової історії України та її складової – воєнного аспекту національно-визвольної боротьби 1917–1921 років стало об'єктом ґрунтovих досліджень вітчизняних вчених (В. Голубка, В. Верстюка, С. Литвина, М. Литвина, О. Ресента та інших). Мета статті – дослідження процесу послідовної і планомірної реорганізації Збройних сил Директорії УНР в умовах ведення бойових дій та їх історичної долі.

Процес будівництва Збройних сил Директорія розпочала одразу ж з повстанням проти гетьмана П. Скоропадського. Стихійне виникнення військових загонів негативно впливало як на боєздатність української армії, так і на загальний психологічний стан війська. Тому, згідно з розпорядженням Головного отамана, було започатковано реорганізацію війська [1, 26]. Цей документ став наслідком усвідомлення Головним отаманом помилковості попереднього «отаманського принципу» побудови українського війська та переходу до регулярної, боєздатної, вишколеної, ідейно налаштованої армії [2, 223]. Загалом кількість військ за різними даними становила від 150 тис. до 300 тис. осіб, однак це були суто повстанські, на-

швидкоруч сформовані загони, які швидко почали розпадатись. Причиною було те, що більшість таких загонів становило селянство, яке хотіло, швидко отримавши землю, господарювати на ній. Крім того, утримання 150-тисячної армії було непосильним для українського уряду [3, 108]. Армія зменшувалася чисельно. За архівними даними, на 11 січня 1919 року у бойовому складі армії залишилось 56 тис. осіб [4, 158]. Ядро їх складалось із Запорізького корпусу, Корпусу Січових Стрільців, дивізії Сірочупанників, Чорноморського Коша [3, 108]. Для вирішення проблеми поповнення Збройних сил 27 листопада 1918 року був прийнятий закон «Про мобілізацію» [3, 109]. В результаті в Армію УНР влились сотні повстанських загонів із слабкою дисципліною та небажанням виконувати накази командування. Крім того, не було розроблено військової структури установ і засобів для їх проведення. Отже, згідно із наказом, мобілізація громадян віком від 20 до 35 років з одного боку сприяла швидкому розгортанню повстання по всій території України, а з другого – негативно вплинула на подальший стан військових формувань УНР. Військові з'єднання, які виникали стихійно, були погано організовані і являли собою дрібні тактичні одиниці на чолі з погано обізнаними у військовій справі отаманами. Згідно з розпорядженням Головного Отамана УНР Симона Петлюри, реорганізацію частин потрібно було проводити так, щоб скасувати дрібні частини та з'єднати їх в полки, а полки – в окремі групи дивізій у складі трьох піших, одного кінного і одного гарматного полків [1, 26].

Аналізуючи фактичний склад і положення дієвих сил Армії УНР на початку січня

1919 року, В. Прохода вважав, що при наявності 60 тисяч багнетів та 7 тисяч шабель можна було «боронити Україну власними силами, а не просити чужої допомоги в тих, що не признавали за українцями права на державну незалежність» [5, 94-95]. Важко з ним погодитись, адже недисциплінована повстанська маса селян в умовах відступу швидко дезорганізовувалась. Крім того, ситуацію ускладнювали більшовицькі агітатори.

Це підтверджують архівні дані, зокрема повідомлення командувача Республіканських військ Чернігівщини і Полтавщини полковника Палія від 24 грудня 1918 року. Він інформував полковника Генерального Штабу Ю. Тютюнника та полковника П. Болбочана про тривожний стан в прифронтових лініях про те, що з кожним днем збільшується число більшовицьких агіаторів, які «грабують населення та йдуть в напрямку Конотопа – Кроловець» [1, 11]. Крім того, ситуацію ускладнював брак добре підготовлених старшин. 15 лютого 1919 року на нараді завідувачів організаційно-інструкторських відділів зазначалось, що три четвертих Армії Директорії не відповідають своєму призначенню. Поліпшити це становище мала розпочата ще в грудні 1918 року робота над створенням системи термінового навчання старшин протягом шести тижнів. 31 грудня 1918 року наказом Головного управління Генерального штабу створювалась Військова академія. Розроблялися плани щодо юнацьких старшинських шкіл. Справами організації військових навчальних закладів займались Головна шкільна управа [3, 109]. 4 січня 1919 року було затверджене систему військових закладів, які передбачали центральні інструкторські і юнацькі старшинські школи, а також старшинські і



Сіроежупанники в наступі

підстаршинські школи при військах. Фактично ж існувала тільки Житомирська і Кам'янець-Подільська юнацькі старшинські школи, які пізніше були об'єднані в одну Кам'янець-Подільську [6, 282-283].

У спадок від гетьманату Директорія отримала кадри, 8 кадрових корпусів, які майже повністю були укомплектовані старшинами, багато з яких в цілому готові були перейти на службу в армію УНР. Необхідно зазначити, що в армії УНР залишилися старшини – як кадрові так і молоді, які чесно і професійно виконували свої обов'язки.

Організаційним заходом, що сприяв падінню авторитету військового керівника, було рішення Головного Отамана С. Петлюри про скасування в армії персональних військових звань, погонів і впровадження посад. Виходячи з цього, на посаду могла бути призначена особа, яка за своїми професійними якостями абсолютно її не відповідала. 24 січня 1919 року військовий міністр отаман О. Греків підписав наказ, в якому для якісного відбору старшин до Дієвої армії УНР ставилося завдання відповідним військовим керівникам визначити «на скільки відповідають своєму призначенню підвладні їм командири корпусів, дивізій, особи, що займають рівнозначні посади, негайно усунути тих з них, хто цьому не відповідає, призначити замість них кращих



Старшини-організатори 1-ої козацько-стрілецької (Сірожупанної) Дивізії УНР

осіб» [7, 42]. Командири корпусів і дивізій діяли так само стосовно підлеглих їм командирів з'єднань, частин і установ. Щодо решти старшин утворювалися комісії, які їх перевіряли і подавали свої висновки на розгляд командирів полків і дивізій [7, 42]. Згідно з цим наказом, усі старшини поділялися на 5 розрядів: 1 – придатних до Дієвої армії, 2 – придатних до кадрових корпусів, 3 – тих, що потребували додаткової теоретичної підготовки, 4 – фізично не придатних до служби, 5 – тих, що не відповідали вимогам морального та національного характеру. Старшини 1, 2 розрядів призначалися на посади згідно з вказівками начальника Генерального Штабу, для старшин 3 розряду планувалося відкрити курси з одномісячним терміном навчання, старшини 4, 5 розрядів мали бути звільнені, причому старшини 5 розряду в подальшому не мали права служити в армії УНР [7, 42].

На початку діяльності Директорії у грудні 1918 р. – січні 1919 р. С. Петлюра з недовірою поставився до старшин, перебуваючи під впливом різних політичних партій. Звернемося, знов-таки, до М. Капустянського, який вважав, що «партії мали великий вплив на С. Петлюру. В довір'я до нього нерідко закрадалися люди негідні, корисли-

ві, честолюбці, що удавали з себе мучеників за українську ідею або ж борців за соціальні змагання бідного люду. Вони зловживали іменем і авторитетом С. Петлюри і шкодили справі. Це відбивалося і на військових справах» [8, 42].

Пізніше С. Петлюра змінив своє ставлення до старшин. Особливо це виявилося під час походу на Київ в літку 1919 року М. Капустянський вказує, що в цей період «призначення на вищі командні та

штабові посади проводилося з розбором і більшою обережністю» [8, 43]. Взагалі ж слід відзначити, що С. Петлюра дуже уважно ставився до підбору кадрів. Він зміг згуртувати під своїм проводом видатних і досвідчених військових діячів. Військове міністерство УНР залучило в українську армію 30 генералів та адміралів. Пізніше було відновлено генеральські і старшинські військові звання [9, 285].

31 грудня 1918 року начальник Генерального Штабу генерал О. Осецький підписав наказ № 8, де зазначалося, що військова академія, створена за гетьманату, продовжує існувати. Начальником її призначався генерал М. Юнаків [10, 2].

У січні 1919 року затверджуються штати військово-навчальних закладів: Пішої інструкторської школи старшин, Гарматної юнацької школи, Інженерної юнацької школи з інструкторським старшинським відділом, Пішої юнацької школи, Кінної школи з інструкторським старшинським відділом. Як бачимо, мережа військово-навчальних закладів була досить широка і цілком могла задовольнити потреби української армії у старшинських кадрах [11, 72]. Результатом нездовільної кадрової політики була непокомплектованість військових частин стар-

шинськими кадрами. Так, наприклад, штат піхотного полку військового часу передбачав 112 старшин [11, 33-41]. Але кількість їх у частинах була значно меншою. Так, у березні 1919 року у 61-му пішому полку 9-ї дієвої дивізії 10-го дієвого корпусу Дієвої армії УНР з потрібної кількості старшин було лише 40, а не вистачало відповідно 72. Тобто полк був укомплектований старшинами приблизно на 45 відсотків [11, 34].

Найкращою є характеристика, яку дає тодішньому складові УНР М. Капустянський: «Старшинство являло собою різноманітний елемент. Поруч з видатними, боївими, національно вихованими старшинами з великою ініціативою й відвагою та досвідом ще лишався й невеликий гуртожок або авантюристів, або розбещених людей, яким бракувало відповідної школи, муштри і виховання » [12, 28].

У цих умовах кадрових старшин розумів і всіляко підтримував Головний отаман С. Петлюра. «Старшини Генерального штабу працювали чесно, продуктивно, і не вдавалися в політичні авантюри. Головний отаман розумів усю вагу праці старшин Генерального штабу і боронив їх та кадрове старшинство від наклепів і цікування партійців...» [12, 29].

Таким чином можна стверджувати, що ставлення до старшин в УНР було неоднозначним. Вищому військовому керівництву була зрозуміла проблема нестачі старшинських кадрів у війську, це добре розумів і С. Петлюра. Стараннями його та військового міністерства здійснювалася робота для вирішення цих проблем так, як вимагали того світовий досвід, потреби армії і обставини сучасної війни.

У таких надзвичайно складних умовах січня-лютого 1919 року продовжувалася робота з реорганізації армії. Крім юридичного оформлення мобілізації до війська УНР, важливим було затвердження нової штатно-організаційної структури та командно-посадової системи. Так, наказом № 22 Головного Командування військами УНР від



Полковник Петро Болбочан

1 січня 1919 року частини Волині, Поділля, Херсонщини, Київщини та Лівобережної України залишались в підлегlostі отаманів. Для того, щоб утворити єдину структуру та забезпечити порядок серед частин, планувалось організувати армію у складі 19 корпусів, з яких 11 мали творити Дієву Армію УНР [1, 13].

Питанням надійності особового складу в армії займались створені в грудні 1918 року спеціальні комісії. Надавали велике значення і національному складу в військових частинах. Так, у наказі Головної команди військ УНР від 9 лютого 1919 року (ч. 54), підписаного Головним Отаманом, наголошувалось: «У військових частинах Української Армії повинні залишатись тільки ті козаки і старшини, які родилися на Україні і жили тут постійно. Решта вояків – не українців – можуть залишатись в нашім війську тоді, коли вони виявлять своє ставлення до Української державності. Надалі приймати не українців-вояків тільки після



суворої перевірки попередньої діяльності кожного і складення ними присяги на вірність Українській Самостійній Народній Республіці і готовності положити за неї своє життя» [1, 12]. Аналізуючи документ,ходимо до висновку, що С. Петлюра боровся за те, щоб у війську були перш за все наційні люди, незалежно від національності.

Одним із найважливіших питань при розбудові Збройних сил було і залишається питання зміцнення військової дисципліни. У наказі від 29 грудня 1918 року (ч. 6) наголошувалось: «Всякі спроби непослуху вважати за бунт і карати польовим судом» [13, 58]. Започаткував діяльність військово-польових судів наказ С. Петлюри і О. Осєцького від 22 листопада 1918 року про заснування при всіх окремих частинах військово-польових судів у складі прокурора, 2 старшин, 2 козаків та секретаря [14, 57-58]. Після того, як 26 січня 1919 року вступив у силу новий закон про Надзвичайні військові суди, військово-польові суди на території України були скасовані [14, 58].

Як відомо, законом армійського життя є статут, який чітко визначає шляхи зміцнення військової дисципліни. У зв'язку з цим 21 січня 1919 року Головним Отаманом було затверджено Дисциплінарний статут, який поряд із підвищеннем дисципліни сприяв підвищенню боєздатності у військах [1, 2-13].

21 лютого 1919 року затверджено наказ військам Дієвої Армії УНР (ч. 2), за яким впроваджувалась нова організація – кіш. У результаті утворювалось 7 кошів, кожний у складі двох загонів [1, 17]. Однак, намагання військового командування підняти бойовий дух вояків, використавши козацькі військові традиції, не принес бажаних результатів.

Одним із першочергових завдань для Директoriї було формування Вищого Військового командування. Після гетьманського перевороту Міністерство Військових справ очолив генерал О. Рогоза, колишній командувач 4-ї армії Румунського фронту. Шефом Генерального Штабу залишився полковник О. Сливинський [15, 15-16]. Згідно з постановою Директорії УНР від 9 січня 1919 року, отаман О. Греків прийняв посаду Військового Міністра [16, 14].

Аналізуючи систему вищого військового управління, слід підкреслити, що відповідно до наказу Військового Міністерства, прийнятого 22 лютого 1919 року, на чолі всього війська стояв головний отаман республіканських військ, якому підпорядковувалась кадрова армія з установами Військового Міністра та Дієва Армія УНР [16, 15-20].

У системі Вищого Військового Управління була чітко розроблена система підпорядкування в кожній з ланок. Так, начальніку Генерального штабу підпорядковувались з прямою доповіддю начальник Головного управління Генерального штабу, начальник Головної шкільної управи, начальник Головного штабу та начальник Головної геодезичної управи. Морське відомство УНР прямо і безпосередньо підпорядковувалось Головному Отаману. Міністр Морських справ М. Білинський доклав багато зусиль

для організації двох полків морської піхоти, які брали активну участь у боротьбі [17, 4].

За часів Директорії діяльність Генерального Штабу припинилася, і старшини переїшли до Штабу Дієвої Армії. Штаб Дієвої Армії керував операціями Наддніпрянської Армії до часу утворення Штабу Головного Отамана в серпні 1919 року Начальником Штабу Дієвої Армії призначено полковника А. Мельника, а його помічником – отамана В. Тютюнника [15, 16].

Після виходу соціалістів з уряду правів українські партії намагалися обмежити компетенції С. Петлюри як Головного Отамана, звинувачуючи його у військових нездачах. З огляду на це на підставі окремого закону 24 лютого 1919 року введено посаду Наказного отамана, якому доручалось ведення всіх військових операцій. На нову посаду був призначений О. Греків. За Головним Отаманом залишався «верховний додгляд за всіма Збройними Силами республіки» [18, 111]. Для покращення ситуації затверджувався розподіл повноважень між Військовим Міністром, який відповідав за підготовку і проведення військової політики в мирний час за межами фронту, та між Наказним Отаманом, який командував Дієвою Армією [19, 161]. Після квітнево-травневої поразки було розроблено положення про Військову раду, до функцій якої входило обговорення правових справ, розгляд і вирішення найважливіших фінансово-господарських питань; обговорення найважли-

віших питань про стан військ, флоту, військових шкіл [16, 71].

З метою удосконалення вишколу бойових частин і впровадження єдиної системи військової муштрової підготовки 23 червня 1919 року було прийнято Муштровий статут [20, 8]. Статут залогової служби, затверджений 10 липня 1919 року, мав на меті унормувати та забезпечити лад у місцях, де перевувала армія [21, 119].

На середину червня 1919 року ситуація у Збройних силах Директорії була складна. Щоб урятувати армію від розколу та деморалізації, 13 червня 1919 року був ухвалений Радою Народних Міністрів і затверджений Директорією Закон про «Державний Інспекторат у військових частинах та інституціях УНР» [16, 54]

Отже, період національно-визвольних змагань з кінця листопада 1918 року до середини липня 1919 року був складний в історії українського народу. В умовах війни командування Армії УНР виявило твердість духу та планомірно проводило реорганізацію Збройних сил. Завдяки грунтовним реформам Армія УНР перетворилася із напівпартизанської, якою була на початку війни, у регулярну.

Сьогодні, коли Україна стала самостійною державою та перебуває на етапі розбудови власних Збройних сил, потрібно враховувати досвід, набутий в ході збройної боротьби під час доби Директорії УНР.

ДЖЕРЕЛА

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ, (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1078. – Оп. 3. – Спр. 98.
2. Дем'янюк О. Військово-політичний аспект розвитку Волинської губернії у 1914-1921 роках. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011.
3. Кравчук М. Збройні сили Української Народної Республіки // Право України. – 1998. – № 7.
4. ЦДАВО України. – Ф. 1076. – Оп. 1. – Спр. 8.
5. Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стакова «Україна в добу Директорії УНР» // Український історик. – 1967. – № 1-2.

6. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К. : Вид-во ім. О.Теліги. 2001.
7. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 1.– Спр. 11.
8. Капустянський М. Похід української армії на Київ-Одесу в 1919 р. – Кн.1. – Короткий воєнно-історичний огляд у 2-х частинах. Мюнхен. 1940.
9. Колянчук О., Литвин М., Науменко Г. Генералітет українських визвольних змагань. – Л., 1995.
10. ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 3. – Спр. 60.
11. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 3. – Спр. 7.
12. Капустянський М. Похід української армії на Київ-Одесу в 1919 р. – Кн. 2. – Короткий воєнно-історичний огляд у 2-х частинах. Мюнхен. 1940.
13. Симон Петлюра. Статті, листи, документи: в 4 т. – К. : Вид-во ім. О.Теліги, 1999. – Т. 3.
14. Мироненко О. Військово-польові суди Директорії // Українське державотворення. Словник-довідник. – К. : Вид-во «Либідь». 1997.
15. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 4. – Спр.1.
17. Романюк А. Українська Чорноморська Фльота в 1918–1919 // Літопис Червоної калини. – Львів, 1932. Ч. 4.
18. Мазепа І. Україна вогні і бурі революції 1917–1921: в 3 т. – Прага, 1994. – Т. 1.
19. Яцюк М. В. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918–1920рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Карамазіна. – Харків, 2000.
20. Муштровий статут піхоти. – Львів: Вид. Відділу навчання військ головного управління штабу, 1919.
21. Статут залогової служби. – Львів: Вид. Управи навчання війська генерального штабу, 1921.

ПРОЯВИ ОТАМАНЩИНИ В ЛАВАХ АРМІЇ УНР ПІД ЧАС ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ 1919–1920 РР.

Тетяна ШВИДЧЕНКО,
асpirантка історичного факультету КНУ ім. Тараса
Шевченка (кафедра давньої та нової історії України)



Швидченко Т. Прояви отаманщини в лавах Армії УНР під час Першого Зимового походу 1919–1920 рр.

У статті розглянуто та проаналізовано діяльність окремих повстанських ватажків-отаманів, які діяли опозиційно уряду УНР на теренах української держави в ході національно-визвольної революції 1917–1921 років, зокрема перед початком та під час Першого Зимового походу армії УНР.

Ключові слова: Перший Зимовий похід, армія Української Народної Республіки, українська революція 1917–1921, отаманщина.

Швидченко Т. Проявления отаманщины в рядах Армии УНР во время Первого Зимнего похода 1919–1920 гг.

В статье рассмотрено и проанализировано деятельность отдельных повстанческих вожаков-отаманов, которые действовали оппозиционно к правительству УНР на территории украинского государства в ходе национально-освободительной революции 1917–1921 годов, в частности перед началом и во время Первого Зимнего похода армии УНР.

Ключевые слова: Первый Зимний поход, армия Украинской Народной Республики, Украинская революция 1917–1921, отаманщина.

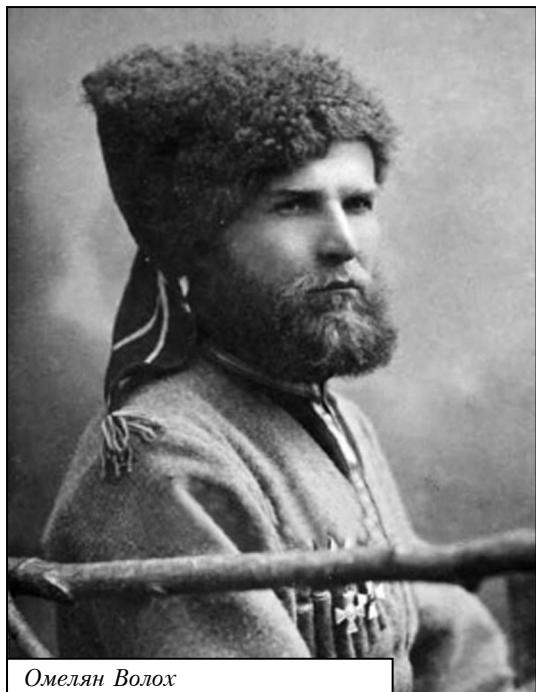
Shvydchenko T. *Manifestations of otamanshchyna among the regiments of the Ukrainian National Republic's army during the First Winter Campaign of 1919-1920.*

This article elucidates and analyzes the undertakings of separate guerrilla chieftains-otamans, who acted in opposition to the UNR government on territory of the Ukrainian state during the national revolution for liberation in 1917-1921. In particular, before the beginning and during the First Winter Campaign of the UNR army.

Key words: the First Winter Campaign, the Ukrainian National Republic's army, the Ukrainian revolution of 1917-1921, otamanshchyna.

Кінець листопада і початок грудня 1919 року став періодом, коли політичний та військовий командний склад УНР були змушенні постійно збиратися на спільніх нарадах, щоб вирішувати подальшу долю української армії та держави в цілому. Така ситуація була спричинена поразкою сил УНР у боротьбі із зовнішніми ворогами – на той момент основними з них були білогвардійські сили генерала Денікіна та більшовицька Червона армія.

На нараді у Старокостянтинові, 27 листопада відбулася гостра дискусія між Симоном Петлюрою та Омеляном Волохом, який після арешту П. Болбочана на початку 1919 року займав його посаду командира



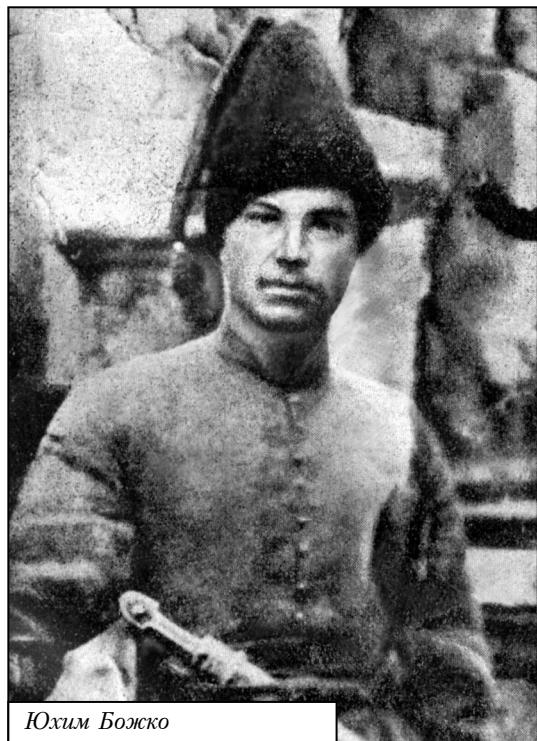
Омелян Волох

Запорізького корпусу армії УНР, а на момент проходження наради очолював Гайдамацьку бригаду [1, 49]. Петлюра стояв на демократичних позиціях та планував продовжити боротьбу спільно з польськими частинами, переїшовши з військом на їхню територію. А більшість військових командирів на чолі з М. Омеляновичем-Павленком та Ю. Тютюнником переважно підтримували ідею переведення частин армії УНР на партизанську тактику війни. Але Волох висловив опозиційну думку, – привселюдно оголосити недовіру Симону Петлюрі як головнокомандуючому УНР та, критикуючи його ідеї, запропонував налагоджувати стосунки з більшовицькою владою. Виголошуючи таку позицію, як виявилося, він говорив лише від свого імені, бо його гайдамаки в більшості не підтримували таких ідей, принаймні, судячи з усього, вони чули про них вперше [2, 108-110]. Втім, згодом це не завадило частині з них все-таки піти за своїм отаманом у пошуках з'вязків з радянською стороною. А сам факт подібної суперечки справив гнітюче враження на присутніх на нараді, стало зрозуміло, що слова Волоха це тільки початок, попереду можуть бути реальні збройні виступи. Більшість комдивів пропонували щоб Петлюра знешкодив явного ворога, М. Омелянович-Павленко у своїх спогадах зазначає, що Волох провадив розкладову ситуацію в армії і давно не виконував наказів командарма [3, 232]. Але Головний отаман зволікав з цим рішенням.

Відразу після наради, того ж дня, Петлюра з урядом залишили Старокостянтинів та виїхали до Любара. Варто зазначити, що, окрім Волоха, там були присутні ще два

отамани – Юхим Божко та Микола Данченко, які також були незгодні з офіційною політикою уряду і через це намагалися триматися разом. Данченко в минулому був задіяний у повстанні проти гетьманату і поділяв ідеї про встановлення радянської влади в Україні. У березні 1919 року він брав активну участь у проголошенні О. Волохом «радянського універсалу», через що відтоді не займав ніяких командних посад в армії УНР. Лише в листопаді Василь Тютюнник, який на той час був командувачем армії УНР, призначив його очоловати Окрему Волинську повстанську бригаду ім. отамана Д. Соколовського [4, 26]. Після прибуття до м. Любара Данченко розпочав підготовку державного перевороту, маючи на меті захопити владу. Ю. Божко був начальником штабу Данченка, також брав участь у антигетьманському перевороті в якості командира «Запорізької Січі», він ще влітку 1919 року потрапив під арешт за неодноразове невиконання наказів та порушення дисципліни. Але його згодом відпустили через погіршення ситуації на українсько-денкінському фронті [5, 164]. Цей отаман мав погані стосунки з В. Тютюнником та окремими представниками штабу армії, тому й скооперувався з Данченком та Волохом, частково поділяючи їхні політичні погляди.

Втрьох і вирушили слідом за всіма до Любара, де вони співпрацювали з Волинським губернським повстанським комітетом, остаточно перейшовши на радянські позиції. В той момент Любар та його околиці були місцем зосередження багатьох військових частин – Юнацької школи (полковник Вержбіцький), Третої дивізії (полковник Ольшевський), охорони Головного отамана (полковник Івчинський), Січових Стрільців, а з прибуттям Волоха – ще й його гайдамацької бригади [2, 114]. Таким чином у місті панував хаос. Майбутні заколотники перейменували свою організацію на Волинську крайову революційну Раду, до неї увійшли повстанці, боротьбисти і більшовики. Раду очолив колишній крем'янецький пові-



Юхим Божко

товий комісар Коваль, він мав допомогти налагодити зв'язок з житомирським партійним центром боротьбистів, а факт існування цієї структури мав допомогти Волоху утвердитися в радянському середовищі. Також він створив Революційну Волинську повстанську бригаду, в якій йому вдалося зібрати понад три тисячі чоловік в трьох полках з сіомома гарматами [4, 19].

Серед військового та політичного керівництва УНР не було узгодженості думок з приводу того, що робити далі. Про це яскраво свідчить записка, що була передана всім частинам, в якій від імені С. Петлюри давалося завдання по пунктах розписати, чим є кожна дивізія, в який район вона бажає перейти, що її потрібно одержати зі штабу армії та постачання [6, арк. 9]. За нормальних обставин командарм мав би не запитувати, а давати відповідні накази. Період роздумів і постійних нарад вперто тривав, і доки провідники вирішували долю УНР, поміж загального безладдя вимальовували-

ся реальні перспективи збройних заколотів, у першу чергу – проти Симона Петлюри. Він був не раз попереджений про цю загрозу, але ніяких запобіжних дій не застосовував. Він сподівався на те, що через присутність у місті надійної військової частини змовники не наважатимуться виступати. Напередодні приїзду до Любара І. Мазепа мав розмову з Божком (той попередив його про можливі заколоти), а також з Данченком, який повідомив, що веде переговори з боротьбистами та більшовиками, що не могло не свідчити про очевидність загрози. І. Мазепа передав цю інформацію С. Петлюрі, але той разом з В. Тютюнником вирішили не вживати ніяких заходів, щоб уникнути кривавих сутичок [5, 321].

Петлюра зізнав, що Волох тримає себе озброєний загін, що він співпрацює з Данченком, але на пропозицію О. Вишнівського розбройти їх вночі силами Синьожупанників відповів відмовою, пояснюючи, що не може допустити кровопролиття [4, 20-21].

Тим часом Волох і далі вимагав відставки Головного отамана, і навіть провів у Любарі парад під червоним прапором, закликаючи гайдамаків розпочати боротьбу за радянську владу в Україні. Зважаючи на це все, Петлюра все ж видав наказ заарештувати заколотника, але той зумів перейти разом зі своїми загонами на інший бік річки Случ, де вони на той момент і розташувалися. Волох зумів переконати частину охорони Головного отамана, яка в результаті приєдналася до його частин, після цього він надіслав Петлюрі ще два ультиматуми, у яких вимагалося, щоб той зрікся влади.

Знаковою подією стало пограбування державної скарбниці, здійснене силами заколотників. З грудня вранці вони вчинили збройний напад на поштове відділення Любара, де й була держскарбниця УНР [7, арк. 49], забравши близько двох мільйонів українських карбованців і тридцять тисяч царських срібних рублів. Восени 1919 року один карбованець УНР коштував чотири російські рублі. Пізніше Волох писав, що його повстанці існували за рахунок

цих грошей аж до злиття з Червоною армією, тобто близько двох місяців. Хоча відомі й випадки, коли його вояки грабували цукрові заводи та державні склади. Подальша ж доля цих грошей точно не відома.

Викрадення державного бюджету спричинило серед усіх грандіозну паніку. Петлюра 3 грудня мусив виїхати в Чорторій, адже урядове військо на той момент було занадто малочисельним, щоб чинити якийсь суттєвий опір. Отаман Волох мусив теж рушати з місця, в бік Чудніва, через наближення частин ЮРка Тютюнника, який вже мав наказ на його знищенння [8, VII]. Залишивши свої застави в Любарі, він під час свого від'їзду намагався переманювати петлюровські частини на свій бік, проводячи агітацію, розповідав, що Головний отаман з урядом перейшов на бік поляків, які захоплюють рештки частин УНР у полон. І через це закликав переходити на бік радянської влади разом з червоними гайдамаками. Ця агітація була частково вдалою [9, 29].

Уряду УНР стало ясно, що збереження регулярної армії перебуває під загрозою. Потрібно було шукати негайній вихід зі складної ситуації. Тому наступна нарада мала на меті зупинити процес розкладу і загальної деморалізації армії, в першу чергу, пошуком нових форм боротьби, адже виснажені військові частини на той момент були нездатні вести регулярний фронт. 4 грудня у м. Чорторії на загальних зборах були присутні військові начальники, члени Ради міністрів та представники політичних партій, серед яких досі не було одностайності у вирішенні головної проблеми – що робити далі. М. Омелянович-Павленко, О. Загродський і В. Трутенко (новопризначений командуючий Третьюю Залізною дивізією) виголосили бажання перед прийняттям рішення порадитися зі своїми козаками. Ю. Тютюнник вже мав готове рішення – переходити на партизанські методи боротьби та йти в запілля супротивника. Є. Коновалець також мав своє рішення – недоцільність переходу Січових Стрільців на партизанщину, тому він скористався директивою

Головного отамана за 23 листопада 1919 року про самодемобілізацію військових частин [10, 26]. Така позиція Коновальця здивувала в першу чергу Омеляновича-Павленка та Ю. Тютюнника – вони не могли зрозуміти чому він так чинить [3, 236]. Можна припустити, що саме події в Любарі, де найбільш яскраво було видно прояви отаманщини і загального розвалу в середині війська, а також поширення тифу, переважаюча кількість ворога навколо і, головне, відсутність спільноти в рядах головної команди уряд та війська і змусили Коновальця відмовитися від подальшої боротьби. Тому наприкінці наради С. Петлюра наказав ще раз все добре обдумати і зібратися через день для прийняття остаточного рішення.

6 грудня нарадою керував прем'єр-міністр УНР Ісак Мазепа, бо Симон Петлюра напередодні таємно залишив місто і виїхав до Польщі. Раптова відсутність Головного отамана схвилювала присутніх, але врешті було прийнято одностайнє рішення, що частини армії УНР вирушать у Зимовий похід, але без уряду. Таке рішення мотивувалося більшою рухливістю частин, яка була необхідна в умовах партизанської війни [8, IX]. Перед від'ездом Петлюра залишив наказ, за яким головнокомандуючим частинами армії УНР у Зимовому поході призначав Михайла Омеляновича-Павленка, заступником командарма було наказано поставити Ю. Тютюнника. Також всім командирам дивізій були видані окремі повноваження, за якими кожен з них мав «диктаторські права у відношенні розпоряджень, викликаних військовими потребами» за підписом В. Тютюнника [3, 237]. Цими двома документами вище командування армії УНР керувалося в процесі Зимового походу. У похід виїшли навіть частини хворих на тиф козаків, які не бажали залишатися в місцевому шпиталі [10, арк. 12].

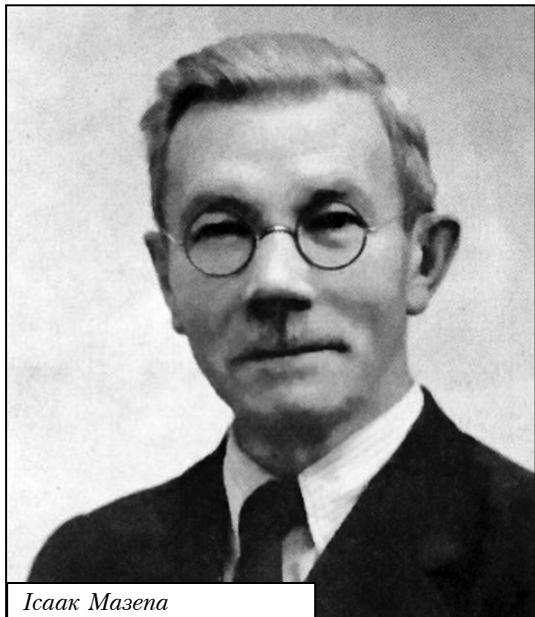
Отамани-бунтівники відразу ж після пограбування зосередились в районі с. Красносілка, де вони мали впорядкувати свої частини та підрахувати гроші. Останнім займалася Волинська Революційна Рада,



Симон Петлюра

яку Волох тимчасово оголосив Всеукраїнською революційною радою. А потім прийняв звання Головнокомандуючого Українськими червоними військами. Божка призначили начальником штабу, а Данченка – помічником Волоха [2, 139]. Реорганізацією частин займався безпосередньо О. Волох, звівши їх в три піших полки, Окрему Волинську бригаду, кінну бригаду, гарматну бригаду, технічний курінь та окрему комендантську сотню. Всього – 4200 людей, 5 легких і 2 важкі гармати при 48 кулеметах. Цю кількість складали різноманітні військові – колишні червоноармійці, волинські повстанці, козаки і старшини армії УНР що опинилися у своїй більшості там випадково, симпатики ідеї «української радянської влади» а також ті, хто просто мав за мету таким чином залишити фронт і півднєве дістатися додому [4, 52].

Щодо планів на подальшу спільну діяльність, то цей союз трьох отаманів не мав одностайності: кожен з них мав свою ідеологічну точку зору. Волох пропонував об'єднатися з більшовиками, а Данченко пого-



Ісаак Мазепа

джувався лише на встановлення радянської влади, але з українським, а не російським керівництвом, через що у них виникали гострі конфлікти. Особливо напружені відносини були між Волохом та Божком, який взагалі не поділяв ідеї вступу до радянських лав і ще в кінці листопада вагався щодо такої співпраці. 4 грудня Юхима Божка було застрілено, офіційно вбивця залишився невідомим, але більшість схиляється до версії, що ним був О. Волох, який відразу після похорону вишикував усі свої частини і проголосив себе головнокомандуючим українських радянських військ і провідником боротьбистів [11, 132]. Після урочистого мітингу отаман відправив частини у напрямку лінії Чуднів-Троянів-Житомир для зустрічі з Червоною армією, а також спорядив делегацію, яка мала зустрітися з Революційною військовою радою Червоної армії та оголосити про приєднання до них його загону. У цей час радянська розвідка донесла командувачу 12-ї радянської армії Миколі Муралову, що волинські боротьбисти є небезпечним елементом для будівництва радянської держави, бо вимагають утворення самостійної Української радянської республіки

ліки та окремої української Червоної армії. Ці обставини були взяті до відома, більшовицькі керівники сформували окремий план, за яким військові формування отамана Волоха мали влитися до Червоної армії, але без перспектив утворення будь-яких відколів від основного радянського війська. Для цього 6 грудня між сторонами був укладений договір, за яким після переходу військ Революційної Ради під командування Червоної армії дія ради припиняється. А самі війська направляються в район Гомель-Мозир для реорганізації, їхній рух може відбуватися лише у напрямку, вказаному командуванням червоних військ [11, 136].

Тобто Волох зі своїм загоном опинився у повній владі більшовиків, але ставилися до нього дуже делікатно – в першу чергу через те, що він мав послугувати більшовикам у переговорах з дипломатичними і військовими представниками УНР, які в той період періодично навідувались до радянського військового центру. Вести переговори з представниками УНР більшовики не збирилися, тому що факт приєднання до Червоної армії частин Волоха впевнив їх у тому, що українське військо вже не становить для них ніякої загрози через малочисельність та небоєздатність [2, 130].

Попри угоду від 6 грудня, представники Волинської революційної ради не з'явилися у радянському штабі в зазначеній час, тому більшовицькою стороною був відданий наказ червоній 47-ій дивізії розбройти загін Волоха. Останній зумів проскочити оточення і вирватися в бік с. П'ятки, по прибуцті до якого загін не дорахувався більше тисячі вояків. Невдовзі саморозпустилася майже вся Волинська бригада. Дехто з них вирушив у район Хмільника, де на той час повинна була перебувати армія УНР, що мала за мету не дати можливості вивезти багате майно стрімко відступаючим частинам Добровольчої армії [12, 132]. Отаман Волох в цей час намагався налагодити стосунки з більшовиками, але спроби були невдалими, бо Волинська революційна рада видала відозву до українського народу, проголосивши

себе тимчасовим урядом України і закликала створювати на місцях революційні ради, як опозицію російсько-більшовицьким ревкомам. Відозва була підкріплена заявою про крах уряду УНР. Такі дії більшовицький центр розцінював як контрреволюційні, і єдине, що стримало їхні війська від розправи над гайдамаками Волоха, – це серйозні бої Червоної армії з денікінцями під Бердичевом [11, 139-141].

Волинську революційну раду було розпущене, а замість неї утворили ревком Правобережної України, який очолили О. Волох, С. Савицький та І. Немоловський. М. Данченко залишив загін і зник у невідомому напрямку, очевидно, щоб не повторити долю Ю. Божка. 22 грудня офіційним керівництвом загону Волоха став Правобережний ревком, який надав волохівським силам нову назву – «Українська Червона армія Правобережжя». У оновленій структурі відразу ж утворився осередок УКП(б), до якого подав заяву на вступ і О. Волох. Вони вирішили рухатися в запілля Добровольчої армії, а зокрема, в бік Липівця. Частини армії УНР в цей час перебували в околицях Таращі, де успішно вели партизанську війну з білогвардійцями, поступово просуваючись в район південної Київщини [13, арк. 15]. Тим часом вояцтво з частин Волоха продовжувало поступово розходитися, переважно щоб знайти частини армії УНР і присedнати до них. В кінці грудня від гайдамацького загону відколовся перший кінний полк на чолі з сотником І. Легіном разом зі значною частиною козаків з другого кінного полку. Вони згодом приєдналися до сьомого Запорізького загону.

31 грудня армія УНР зайняла м. Умань і за наказом М. Омеляновича-Павленка залишилась там для відпочинку та реорганізації. У той же час до Умані підходили і частини Волоха, який знаючи що у місті перебувають дивізії УНР мав намір обйті цей район, щоб уникнути сутичок. Але під час обходу вони зіткнулися з білогвардійськими частинами і, зазнавши поразки у сутичці, підійшли близче до Умані. Вояцтво

було деморалізоване, знову почалися втечі окремих вояків до ладу армії УНР. Так полковник Харченко, керівник штабу пішої бригади, навіть зробив спробу вивести гайдамаків, щоб влити їх до однієї з українських дивізій, але Волох його викрив і в покарання віддав на розстріл. Але зважаючи на тяжке положення, зумовлене в першу чергу відсутністю підтримки більшовиків, отаман був змушений під тиском своїх вояків та скрутного становища надіслати командуванню армії УНР делегацію для переговорів [14, 280]. Але примирення не сталося, бо М. Омелянович-Павленко, Ю. Тютюнник та А. Долуд, які приймали делегацію, категорично виступили проти будь-яких зв'язків з Волохом.

Тим часом ситуація на фронті стрімко змінювалася, 12-а більшовицька армія просувалася до центральної України, 47-а радянська дивізія рухалася в район Гайсина-Христинівки-Умані, на Черкащині зосереджувалася 60-а дивізія. Відповідно Волох, отримавши від української сторони і знаючи що наближаються більшовики, прийняв рішення, напавши на армію УНР, захопити Умань. Командування армії УНР було повідомлене про загрозу з боку волохівців, тому ретельно вело підготовку дивізій до майбутніх боїв [15, арк. 161]. Та попри запобіжні заходи, 11 січня гайдамаки, вчинивши несподіваний напад на місто, змогли захопити всі головні його установи та раззброїти більшу частину Гордієнківського кінного полку та Богданівського куреня. Волох поставився досить жорстко до захоплених у полон старшин, за його наказом діяла «надзвичайка», котра без слідства арештовувала старшин, більшість з яких було розстріляно, в тому числі – й командаира богданівців Ф. Кириченка [16, арк. 113]. Всіх козаків полку було примусово включено до гайдамаків. Вільно залишилася тільки кінна сотня Богданівського куреня, якій пощастило не потрапити до полону.

Про ці події у головному штабі армії УНР стало відомо лише увечері 11 січня, а наступного ранку українські дивізії почали

штурм міста. Радянська влада застосувала всі засоби, щоб утримати Умань. В газеті «Вісти Ревкому Уманщини» за 12 січня був опублікований наказ, у якому йшлося про «поширення бандитизму» та вказівка начальнику радянської міліції відловлювати й розстрілювати на місці всіх, хто підпадав під це визначення. А також посилити охорону навколоїнніх сіл, яка мала складатися з виключно перевірених людей [17, арк. 57-59]. 13 січня до міста прибули відділи 44-ої радянської дивізії, між гайдамаками Волоха та червоноармійцями виник конфлікт, адже у більшовиків були вказівки до підготовки ліквідації «нерегулярних банд».

Така ситуація була пов'язана з наказом Л. Троцького, виданим 11 грудня 1919 року, в якому йшлося про заборону приймати в діючі частини партизанські загони. Останні за цим планом мусили бути влиті до Червоної армії з новим командним складом і після того, як звідти приберуться небажані кадри [3, 276]. Під цей опис якраз підходили волохівські частини, тому між ними й виникла напруга. Ale відразу розброяти волохівців ніхто не збирався, тому що верхівка Революційної воєнної ради 12-ї радянської армії планувала цілком влити їх до одного зі своїх з'єднань, хоча боротьбисти намагалися зробити все, щоб гайдамаки збереглися як військова частина. У середині січня 1920 року їхній загін складався з трьох піших та одного кінного полків і двох батарей [11, 136]. Присутність волохівського загону в районі території, на якій діяла армія УНР була корисною для більшовиків і, в першу чергу для того, щоб мати змогу продемонструвати лояльність в національному питанні. В армії УНР на той час не було одностайній думки про ставлення до Червоної армії в першу чергу через відсутність зв'язку з власним урядом. Радянське керівництво знало про ці сумніви. В середині січня після того, як командувачі Волинської дивізії за дозволом М. Омеляновича-Павленка провели невдалі переговори з Правобережним ревкомом, армією УНР

було остаточно прийняті рішення вести боротьбу за незалежну демократичну Українську державу [2, 280-281]. 21 січня, з огляду на те, що білогвардійський фронт вже не становив великої загрози, українська армія взяла курс на боротьбу з більшовиками. Частини військ УНР рушили у напрямку лінії Канів-Чигирин-Черкаси, звідки й почали бої по тилах Червоної армії.

Отаман Волох зі своїми формуваннями залишився в Умані та очікував рішення радянської влади щодо їхнього подальшого призначення. В кінці січня формування Волоха були оглянуті спеціальною комісією при штабі 12-ї радянської армії, а в лютому його загін приєднали до третьої бригади 60-ї Стрілецької дивізії. Станом на 14 лютого 1920 року колишній загін Волоха складав 1445 бійців разом зі старшинами, 500 з них було влито в окрему другу бригаду 60-ї більшовицької дивізії [11, 137].

У цей час у Житомирі відбувався суд над отаманом Данченком, якого співробітники місцевої ВЧК арештували в кінці грудня. Ale йому вдалося запевнити радянську владу у своїй вірності комуністичній ідеї, після чого він був звільнений з-під арешту, однак подальша доля М. Данченка невідома.

Омеляна Волоха спочатку перевели в підпорядкування штабу 12-ї радянської армії, а пізніше призначили командиром роти третього запасного стрілецького полку харківського штабу Південно-Західного фронту. Колишнього отамана не втішила така посада, тому він за допомогою давніх зв'язків з боротьбистами намагався покраїти своє становище і в подальшому зробив цивільну кар'єру в органах адміністрації УСРР. В кінці 1920 року він був прийнятий до КП(б)У, але навесні 1933 року Волоха арештовують нібито за зв'язки з національним підпіллям та підготовку антибільшовицького повстання. Попри те, що він не визнав себе винним, його засудили до десяти років ув'язнення в Соловецькому таборі. А 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох Омеляна Волоха розстріляли разом із 134 інши-

ми українськими політичними в'язнями, яких було страчено на честь 20-ї річниці більшовицької революції [11, 164].

Так завершилася доля отамана, який розчарувався у політиці Симона Петлюри і сподівався знайти вихід із ситуації за допомогою радянської ідеї та співпраці з більшовиками. О. Волох прагнув очолити Українську Червону армію і творити Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Але сам став жертвою того режиму, на який покладав надії, а своїх вояків влив до служби у ворожому війську. Про те, що козаки його куреня не мали бажання воювати у Червоній армії, свідчить, в першу чергу, велика кількість перебіжчиків до лав армії УНР в період з кінця грудня 1919 та на початку 1920 року. Подібна доля була і у двох інших отаманів, які спробували співпрацювати з більшовицькою владою, хоча не всі з них цілком поділяли комуністичну ідею. Так, отаман Божко загинув ще на початку цих подій, і, швидше за все, від рук

своїх же спільників, а отаман Данченко після загрози розстрілу з боку радянської влади взагалі зник безвісти [18, 365].

Своєю діяльністю ці отамани суттєво зашкодили планам як політичного, так і військового керівництва УНР. Але попри те, що О. Волох зі своєю командою під час Зимового походу 1919-1920 років вступали з українськими частинами у бойові сутички, проводили активну агітацію серед селян проти «петлюрівщини», співпрацювали з радянською владою та іншими засобами перешкоджали їхній справі, армія УНР успішно провела свій марш і виконала головні цілі та завдання рейду. Так зазначив у своїх спогадах Ю. Тютюнник: «У таборі національних ворогів раз у раз можна знайти союзників, але ніколи – приятелів, бо їх там нема. Такі союзники охоче допоможуть руйнувати власну державу, а ніколи не допоможуть будувати, бо вона для них шкідлива» [2, 148].

ДЖЕРЕЛА

1. Вирок української революції: «Справа ЦК УПРС». – Київ, 2013. – 686 с.
2. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого. – Київ, 2008. – 311 с.
3. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920). – Київ, 2007. – 607 с.
4. Ковальчук М. Останній заколот отамана О. Волоха (грудень 1919 р. – січень 1920 р.) // Військово-історичний альманах. – Київ, 2009. – №2 (19). – с. 18-41.
5. Мазепа І. Україна в бурі йогні революції 1917-1921. – Київ, 1951. – 245 с.
6. ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 17. – Арк. 9.
7. ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 17. – Арк. 49.
8. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.VI.1920). – Варшава, 1932. – 240 с.
9. Курах М. Чи Січові Стрільці брали участь у Зимовому поході? // Вісті Комбатанта. – Нью-Йорк, 1961. – ч. 1-4. – с. 29.
10. ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 17. – Арк. 12.
11. Ковальчук М. Останній заколот отамана О. Волоха (грудень 1919 р. – січень 1920 р.) // Військово-історичний альманах. – Київ, 2010. – Ч. 1 (20). – с. 131-165.
12. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій українських збройних сил 1917-1921. – Вінніпег, 1954. – 176 с.
13. ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 26. – Арк. 15.
14. Ковальчук М. Невідома війна 1919. – Київ, 2006. – 576 с.
15. ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 17. – Арк. 161.
16. ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 17. – Арк. 113.
17. ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 22. – Арк. 57-59.
18. Мазепа І. Україна в бурі йогні революції 1917-1921. – Київ: Темпора, 2003. – 608 с.

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ ТА АРМІЇ УНР ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ В БОЯХ ЗА АНАНЬЇВ, БАЛТУ І БІРЗУЛУ НАВЕСНІ 1920 РОКУ



Сергій БОГАН,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства Одесської державної
академії будівництва і архітектури

Боган Сергій. Взаємодія українських повстанців та Армії УНР Першого Зимового походу в боях за Ананьїв, Балту і Бірзулу навесні 1920 року.

У статті автор висвітлює воєнні дії, у яких брали участь війська Армії УНР, що перебували у Первому Зимовому поході та українські повстанські загони проти більшовицьких військ на Одещині навесні 1920 року

Ключові слова: Армія УНР, повстанські загони, Червона Армія, наступ.

Боган Сергей. Взаимодействие украинских повстанцев и Армии УН Першего Зимного похода в боях за Ананьев, Балту и Бирзулу весной 1920 года.

В статье автор освещает военные действия войск Армии УНР, находящиеся в Первом Зимнем походе, и украинских повстанческих отрядов против большевитских войск на Одещине весной 1920 года.

Ключевые слова: Армия УНР, повстанческие отряды, Красная Армия, наступление.

Bohan Serhiy. Odessa offensive. Ananiev, Balta, Birzula battles (spring 1920).

In the presented article an author investigates the Ukrainian Army history in the period of the First Winter campaign (1919-1920). In this article also describe the military activity and battle of the Ukrainian Army, insurrectional detachments and Red Army in Odessa province during the period of spring 1920.

Key words: Ukrainian Army, insurrectional detachments, Red Army, battle.

Вивчення раніше замовчуваних сторінок української історії, зокрема історії національно-визвольної боротьби українського народу проти більшовицького поневолення 1917-1920 років, має особливу наукову актуальність і неабияке суспільно-політичне значення. Недостатньо вивченою стороною періоду визвольних змагань є події Другого Зимового походу армії УНР та і селянського повстанського руху, що сприяв успішним діям регулярних українських військ на південному заході України навесні 1920 року.

Час повстання був прискорений приездом до Тирасполя 30-и більшовицьких урядовців, що мали зайняти всі найважливіші посади у повіті [1, 88]. 6 квітня 1920 року. 1-й Чорноморський полк виступив проти більшовицької влади та швидко оволодів Тирасполем [2, 52]. Йому на допомогу прибув кінний галицький ескадрон з кінної бригади Української Галицької Армії, і до повстанців приєдналися німецькі колоністи, які взяли під контроль станцію Затишшя [2, 52]. Представників влади арештовували і розстрілювали [3, арк. 126]. Декого з них втопили у Дністрі (можливо, вони самі топилися, рятуючись від повстанців). У Тирасполі комуністична влада була повалена; галицька бригада пішла на з'єднання з іншими військами УГА, а Чорноморський полк під командуванням полковників Й. Пішонника, К. Здобудьволі та О. Галкіна рушив до повітового центру Ананьев, де також готувалося повстання проти більшовиків [1, 88].

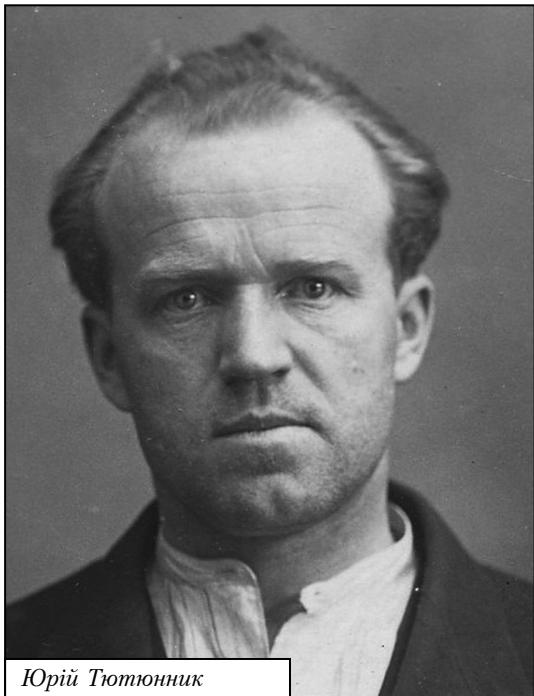
У ці ж дні, в Ананьевському повіті місцевими селянами були пошкоджені залізничні шляхи та телеграфні проводи на залізничній ділянці Голта-Бірзула [3, арк. 113]. Приборкати диверсантів було наказано галицьким підрозділам, але галичани відмовились від каральної акції, посилаючись на небажання псувати стосунки з місцевим населенням [3, арк. 113].

У березні 1920 року сотник Армії УНР Амінов зорганізував велику антикомуністичну підпільну організацію у селах Липецьке, Байтали, Селіванівка та Гандрабури [2, 52].



Михайло Омелянович-Павленко

За оцінкою генерала М. Омеляновича-Павленка «повстанців було сила – до 5000, але вони були зле озброєні» [5, 372]. Озброєні в основному косами, вилами, сокирами та граблями селяни цих сіл повстали і за допомогою Чорноморського полку 16 квітня 1920 року оволоділи повітовим центром Ананьев [3, арк. 160]. Повсталими селянами та Чорноморським полком, що на той момент мав у своєму складі близько 350 піхотинців та 90 вершників [5, 372] було захоплено: автомобіль, 2 кулемети та велику кількість гвинтівок і набоїв [3, арк. 160]. Полковник Й. Пішонник своїм наказом № 1 призначив сотника Амінова начальником гарнізону міста Ананьєва і віддав розпорядження про негайнє скликання повітового з'їзду селян та робітників [3, арк. 160]. Всі більшовицькі державні та громадські установи (за винятком профспілкових) скасовувались. Оголошувалась вільна торгівля майже всім продуктам і товарам. Однак продаж спиртних напоїв не заборонявся [3, арк. 160]. Й. Пішонник також розпорядився почати реєстрацію радянських працівників, мілі-



Юрій Тютюнник

ціонерів, коней, сідел, фуражу [3, арк. 160]. Військовим комендантом Ананьєва було призначено старшину Дубиновського (його військове звання невідоме). Дубиновський розпорядився зареєструвати усіх старшин, чиновників, лікарів і підтримав постанову громадських зборів Свято-Троїцької волості, яка закликала громадян «стати на захист Української Народної Республіки і мобілізувати всіх юнаків 1899-1900 років народження» [4, арк. 160].

Повстання було підтримане селянами усіх волостей повіту. Всі волості довкола Ананьєва сформували повстанські загони та вислали їх на підмогу [3, арк. 160]. Після завершення повстання у Ананьєвському повіті надіслані у волості інструктори губкому КП(б)У з'ясували на місцях, що «багато членів комосередків були вбиті, оскільки у кожному селі була петлюрівська підпільна організація, яка видавала комуністів» [4, арк. 206].

Частина червоної залоги Ананьєва відійшла до залізничної станції Жеребкове, де

зайняла оборону. На придушення повстання в Ананьєві рушив червоний Балтський полк ВОХР, який спалив села Селиванівку, Онуфріївку, Пасіцели, Байтали та Липецьке [4, 19], які перебувають в адміністративних межах Ананьєвського, Балтського і Котовського районів Одесської області. В селі Липецьке осередком опору червоним бійцям стала сільська церква. Озброєні селяни на чолі з невідомим священиком зайняли оборону в храмі і стали відстрілюватись. У перестрілці було вбито 21-го червоноармійця. Доля повстанців та священика невідома.

Оволодіти Ананьєвом червоним не вдалося. На думку Б. Козельського, повстанці під проводом Й. Пішонника та Амінова в Ананьєві утрималися через непогодженість дій червоних частин, які були надіслані на придушення повстання. Автор стверджує, що «замість того, щоб спільно вдарити по банді, кожна частина виступала сама, даючи повстанцям можливість відбиватись від кожного загону нарізно» [2, 52].

У цей час на територію Балтського повіту Одеської губернії вступили частини Армії УНР, що перебували у Другому Зимовому поході під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка. Перед цим українські війська оволоділи Вознесенськом. У Вознесенську більшовики зазнали особливо великих втрат, оскільки там в цей час відбувався повітовий з'їзд комуністичної партії. Дізнавшись від селян-біженців про становище в районі Ананьєва, 3-їй кінний полк кінної бригади Запорізького корпусу на чолі з полковником О. Вишнівським (за власною ініціативою) рушив на допомогу повстанцям. Повстанці та кіннота О. Вишнівського контратакували червоні війська і розгромили Балтський охоронний полк [4, 20]. По досягненні цього успіху повстанці оволоділи Онуфріївкою і Байталами. Вони також атакували станцію Жеребкове, але їхні атаки були відбиті червоними. На допомогу повстанцям прибули ще 400 вояків з 2-а гарматами. Вони повели наступ на Жеребкове та розгромили червоних. У бою загину-

ли 220 червоноармійців, в тому числі 31 комуніст [6, 146].

20 квітня 1920 року командуванню 41-ої червоної стрілецької дивізії було наказано організувати в районі Бірзули (нині – Котовськ) міцний «кулак», для того, щоб зупинити «банди Тютюнника». В районі Балти та Ананьїва червоні зосередили до 3000 бійців і командирів. З підслуханої штабом Київської дивізії Ю. Тютюнника телефонної розмови червоних командирів Фіалковського і Стойкіна стало відомо, що зі сходу на Ананьїв наступав червоний відділ під командуванням Михайлова (при підтримці бронепотягу «Ураган»), а з боку станції Мардарівка – 121-а червона стрілецька бригада і комуністичний загін під командуванням Якимовича (при підтримці бронепотягів «Червоний селянин» і «Коршун»). Під селом Пасіцели це угруповання вело вперті бої з повстанцями, які відчували гостру нестачу набоїв [5, 372].

21 квітня генерал М. Омелянович-Павленко віддав наказ одночасно захопити Балту і Бірзулу. Виконання цього завдання було покладене на Київську дивізію Ю. Тютюнника та повстанське з'єднання С. Зabolотного. Частини Ю. Тютюнника та С. Зabolотного 23 квітня оволоділи Бірзулою і Балтою. В Балті до них долучилась технічна галицька сотня (170 чоловік), яку червоні безуспішно намагались розброяти. Під час бою в місті виникла пожежа. Воїни Армії УНР під керівництвом коменданта Балти підполковника Добротворського локацізували пожежу і рятували майно місцевого єврейського населення. Також українські військовослужбовці провели в Балті розстріли мародерів [8, 69]. Саме в Бірзулі була захоплена таємна інструкція Л. Троцького [9, 34]. За словами В. Совенка, «добута інструкція послужила політпрацівникам дуже цінним контрагітаційним матеріалом, що достатньо було прочитати, як чути було як сипалися прокляття на голови комуністам» [4, 16].

23 квітня з боку станції Мардарівка на Ананьїв повело наступ червоне військове

угруповання, яке складалося з караульного батальйону військового коменданта Одеси та інших частин загальною кількістю 700 піхотинців, 200 вершників з 3-а гарматами, великою кількістю кулеметів у супроводі автопанцерників і мотоциклістів. Ананьївські повстанці і воїни Армії УНР зустріли вогнем і контратакували противника, відкинувши його на 15 кілометрів. Червоні залишили на полі бою дві гармати. Було взято в полон 27 червоноармійців [4, 20].

25 квітня 1920 року червоні війська повели наступ на Балту. Дивізія Ю. Тютюнника відійшла у район сіл Сінна, Козацьке і Кринички. Захищати Балту залишились повстанці С. Зabolотного, яких нараховувалось близько 1000 бійців [4, 20]. Вони зав'язали бої з червоними військами. Повстанці та 5-ий піхотний і 3-ий кінний полки перейшли у контрнаступ і відкинули червоних у напрямку станції Борці (нині село – в межах Котовського району Одесської області). Повстанці та воїни Армії УНР захопили 2 гармати, 3 кулемети та велику кількість набоїв. Тим часом кінний полк Чорних Запорожців і Чорноморський полк (у складі військового з'єднання Армії УНР М. Омеляновича-Павленка його стали називати «Чорноморський партизанський полк») завдали ударів по відступаючих червоних частинах [4, 20]. Червоні війська різними напрямами відійшли до станції Бірзула і Слобідка. Ініціатива знову перейшла до рук Армії УНР та повстанців. Захопивши Ананьїв і Балту, українські війська позбавили 14-у червону Армію, що діяла на вінницькому напрямі, можливості використати найважливіші магістралі Жмеринка-Одеса і Бірзула-Знаменка [10, 51].

26 квітня у селі Познанка у 20-и кілометрах на схід від Балти (нині село – в межах Любашівського району Одесської області) відбулась нарада командирів військових частин Армії УНР і повстанських отаманів [7, 65] для обговорення плану подальших дій. Генерал Ю. Тютюнник згадував: «Одеса, Миколаїв, Херсон тягли нас на південь. Опанування узбережжям Чорного моря

розкривало перед нами широкі політичні перспективи і давало великі економічні вигоди. Всі дані промовляли за те, що захопити Південь не буде важко для нас. Правда був ризик, що росіяни намагатимуться скинути нас у море, але де не було ризику?» [7, 65].

Під час наради надійшла звістка про виступ галичан, яких, за висловом Ю. Тютюнника, «треба було рятувати» [7, 65]. З 28 по 30 квітня 1920 року угруповання Армії УНР зосередилося в районі Балта-Ольгопіль-Пісчана-Саврань. Пізніше війська вийшли за межі Одеської губернії. Вояк полку Чорних запорожців згадував: «...всі мріяли, як за три тижні крокуватимуть вулицями Одеси, як відкинуть ворога за Дніпро. Хоч і обжилися в селі козаки, зазнайомилися з дівчатами, а все-таки серце козацьке рвалося вперед і готове було промінати дівчину на Одесу. Одного вечора під час спільної молитви зі штабу прибіг вістовий і подав командиру наказ. Зміст його був такий: як смеркне, тихо, без гамору вирушати в напрямку села Дзигівка. Козаки були приголомшенні: адже Дзигівка в протилежному від Одеси напрямку. Упало серце козацьке: от тобі й

Одеса!» [11, 54] Полк Чорних Запорожців разом з повстанцями, які в той час оперативно підлягали командуванню цього полку, зруйнували залізничний шлях. Після здійснення цієї операції повстанців знову очолив полковник Й. Пшонник. 29 квітня 1920 року повстанці полковника Й. Пшонника і отамана С. Заболотного ще утримували Ананьїв і Балту.

В «Доповіді про боротьбу радянської міліції з бандитизмом в Одеській губернії за лютий-червень 1920 року» зазначено, що «надісланий з Одеси загін міліції на шляху до Ананьїва вступив у бій з бандою, але завдяки чисельній перевагі останньої був розбитий, причому частина потрапила до полону, а частина повернулася до Одеси. В бою було вбито начальника загону Валеріanova» [12, 410].

Проте з початком травня Ананьєв і Балта знову опинилися під владою більшовиків. Регулярні частини армії УНР були перекинуті для спільногоД українсько-польського походу на Київ. Бойові ж дії повстанців в районі Ананьєва і Балти ще тривалий час не припинялися.

ДЖЕРЕЛА

1. Мазепа І. Огнева проба. – Прага, Колос, 1941. – 96 с.
2. Козельський Б. В. Шляхом зрадництва і авантюр. Петлюровське повстанство. – Х., Державне видавництво України, 1927. – 148 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) Ф.1. – «ЦК КП(б)У». – Оп.20. – Спр.195. – «Зведення інформаційного відділу ЦК КП(б)У, губкомів КП(б)У для членів ЦК КП(б)У, (березень – липень 1920 р.)». – 295 арк.
4. Доценко О. Зимовий похід. – Варшава, Б/в, 1932. – 240 с.
5. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командрата. – К. : Планета людей, 2002. – 459 с.
6. Історія міст і сіл УРСР. – В 26 томах. – Одеська область / Редкол.: Гладка В. (відп. ред.) та ін. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1969. – 910 с.
7. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 рр. – 2-е вид. – Нью-Йорк, Видавництво Чарторийських, 1966. – 99 с.
8. Подкур Р. Ю. За повідомленням радянських спецслужб. – К. : Рідний край, 2000. – 230 с.
9. Стажів М. Третя Радянська республіка в Україні. – Нью-Йорк : Народна воля, 1968. – 244 с.
10. Ейдеман Р., Какурін Н. Громадянська війна на Україні. – Х. : Державне видавництво України, 1928. – 71 с.
11. Завальнюк К. В., Борсуковський С. М. Незламні. Ямпільці в обороні державності: 1917-1925 рр. – Вінниця, 2009.
12. В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов / Ред. Коваленко К. С. – Одесса, Книжное издательство, 1962. – 503 с.

ДО ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ: ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ СТАРШИНAMI ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ

Юрій КАПАРУЛІН,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри всесвітньої історії та історіографії
Херсонського державного університету.



Капарулін Ю. До історії військового будівництва в Українській Державі: проходження служби старшинами Генерального штабу.

Статтю присвячено історії розбудови українських збройних сил часів правління гетьмана П. Скоропадського, зокрема, проблемі вишколу професійних старшинських кадрів.

Ключові слова: Українська Держава, П. Скоропадський, військові реформи, військова старшина.

Капарулін Ю. К истории военного строительства в Украинской Державе: прохождения службы старшинами Генерального штаба.

Статья посвящена истории развития украинской армии в годы правления гетмана П. Скоропадского, в частности, проблеме подготовки профессиональных кадров старшего офицерского состава.

Ключевые слова: Украинская Держава, П. Скоропадский, военные реформы, военная старшина.

Kaparulin G. To history of military building in Ukrainian State: passing of serving as the petty officers of General staff.

The article is devoted history of development of the Ukrainian army in the years of rule hetman P. Skoropadskogo, in particular to the problem of training of professional petty officer personnels.

Keywords: Ukrainian State, P. Skoropadsky, military reform, petty officer.

Незважаючи на відносно нетривалий термін існування, історія Української Держави та діяльність її керманичів залишається однією з провідних тем у працях вітчизняних істориків. Утім, сьогодні серед дослідників немає одностайної думки ані про вагомість й значимість цього державного утворення, ані про персону самого гетьмана П. П. Скоропадського зокрема. Найкращим шляхом для узгодження суперечок є вивчення та аналіз широкого масиву документів 1918 року. Зокрема, потребують дослідження проблеми, пов'язані з історією воєнного будівництва в Українській Державі, що багато в чому визначало саму можливість її подальшого існування.

П. Скоропадський прийшов до влади 29 квітня 1918 року, очолив Збройні сили України і розпочав розробку воєнної реформи. Рада міністрів була сформована у перші десять днів травня до її складу увійшло і військове міністерство [3, 112-113]. Наприкінці травня 1918 року було ухвалено законопроекти, які визначили головні напрями військового будівництва. Насамперед наголошувалося, що завданням Армії Української Держави є охорона Держави від зовнішніх ворогів і підтримка порядку в державі на заклик влади. Окрім цього, армію оголошували аполітичною, було затверджене текст військової присяги, йшла робота над виробленням інших позицій офіційної військової доктрини Української Держави. Вишколом військових кадрів займалася Головна шкільна управа, якій підпорядковувалися військові школи, училища та католицькі корпуси всіх родів військ [7, 84].

Важливим питанням військового реформування було запровадження правової основи військової служби та проходження її військовими різних категорій. Процес формування старшинських кадрів в цілому було завершено восени 1918 року. До лав армії увійшли старшини фахово освічені, але байдужі до створення Української армії (старшини-росіяни вороже ставилися до українців) [5, 103]. Отже, негайною потребою

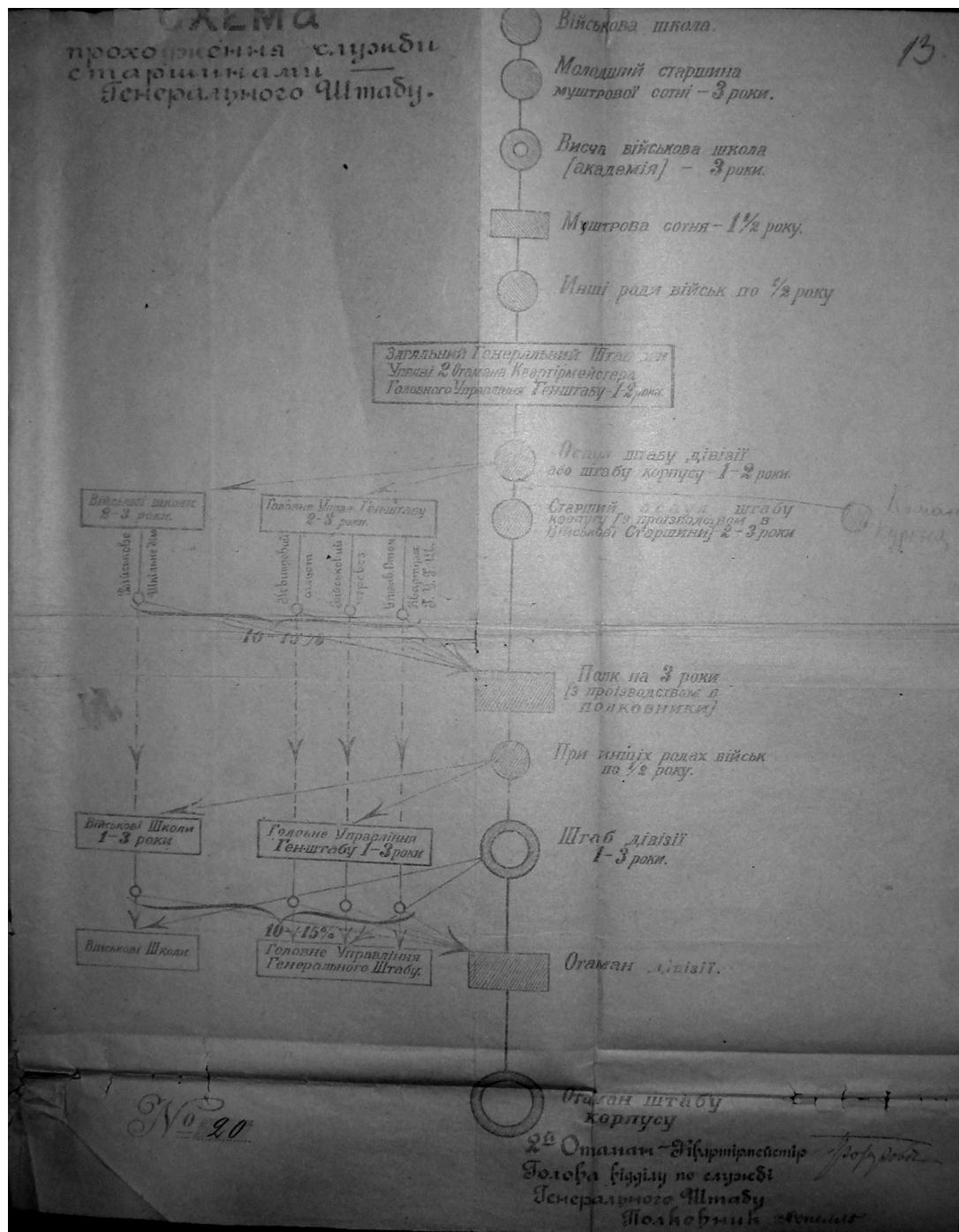
було комплектування армії національно свідомими військовими, патріотами своєї Батьківщини.

При Генеральному штабі, що на той час діяв у тандемі двох генерал-квартирмейстерів, було розроблено проект схеми проходження служби старшинами Генерального штабу (Додаток 1) [8, 13]. Ознайомившись та відновивши цей документ, ми можемо побачити, яку службову драбину мав подолати випускних військової школи до посади отамана штабу корпусу (Додаток 2).

Проект «схеми» було ухвалено другим отаман-квартирмейстером, генералом Прохоровичем А. І. та Головою відділу по службі Генерального штабу, полковником Попелло Х. Л. Дата ухвалення схеми на аркуші не вказана, але завдяки наказам про перебування на посадах Прохоровича А. І. та Попелло Х. Л. робимо висновок: схеми було складено з кінця серпня до кінця жовтня 1918 року [6, 346].

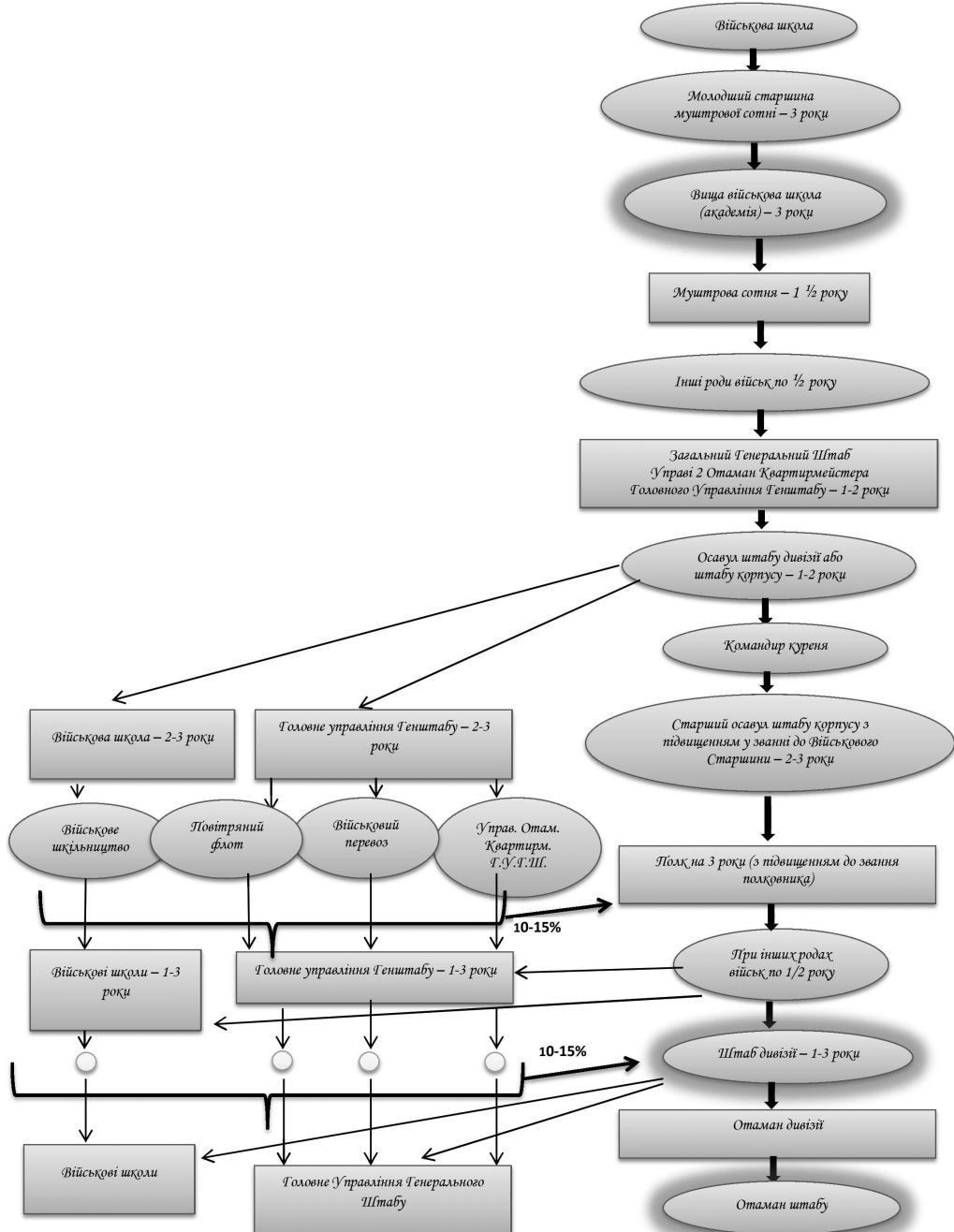
Отже, ми бачимо, що при Генеральному штабі розроблялися проекти, за яким з роками мала б бути сформована національна військова еліта. Однак, за «Схемою проходження служби старшинами Генерального штабу» шлях до посади отамана штабу корпусу дорівнює приблизно 20-и рокам військової служби. Українській Державі гетьмана П. Скоропадського стільки проіснувати не довелося.

Таким чином, впродовж існування Гетьманату (близько 8 місяців) в Україні розроблялася офіційна військова доктрина. Приділяли значну увагу проблемам комплектування війська національно свідомими старшинськими кадрами. Не дозволив втілити у реальність задум П. Скоропадського, щодо військової реформи Української армії, короткий термін існування Української держави. Утім, незважаючи на незавершеність, військове будівництво гетьмана, стало чи не єдиною спробою за весь період Визвольних змагань 1917-1921 рр. побудувати армію на міцних регулярних засадах.



Додаток 1. Схема проходження служби старшинами Генераліального Штабу [8, 13]

Схема проходження служби старшинами Генерального Штабу (реконструкція)



Додаток 2. Схема проходження служби старшинами Генерального Штабу (реконструкція)

ДЖЕРЕЛА

1. Гайдай В. Військова доктрина Української держави гетьмана Павла Скоропадського // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – 2011. – Т. 23. – С. 260–266.
2. Герасименко М. В. Підготовка старшинських кадрів у військових навчальних закладах України в роки боротьби за українську державність (1917–1920 рр.) // Вісник Київського славістичного університету. – 2005. – № 20 – С. 39–52.
3. Історія українського війська (1917–1995). Упорядник Я. Дащекевич. – Львів : Світ, 1996. – 840 с.
4. Скорич Л. В. Військове будівництво у добу гетьмана П. Скоропадського: здобутки і прорахунки // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. – 2011. – №16. – С. 177–185.
5. Стефанів З. Українські збройні сили 1917–1921 рр. – Ч. 1 Доба Центральної Ради й Гетьманату. – СУВ, 1947. – 118 с.
6. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. – К. : Темпора, 2007. – 536 с.
7. Ткачук П. П. Військові реформи в Українській Державі Гетьмана П. Скоропадського / П. П. Ткачук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВНУ ім. Лесі Українки. Випуск №14. – Луцьк, 2008. – С. 84–87.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 37. – 139 арк.

ОКРЕМІЙ ЧОРНОМОРСЬКИЙ КІШ: БОЙОВИЙ ШЛЯХ ВІЙСЬКОВОГО ФОРМУВАННЯ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1917-1921 рр.)



Юрій КАЛІБЕРДА,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
ДФ ВМУРоЛ «Україна», м. Дніпропетровськ

Каліберда Юрій. Окремий чорноморський кіш: бойовий шлях військового формування Армії Української Народної Республіки (1917-1921 рр.).

У статті розглядається історія створення та бойовий шлях Окремого Черноморського коша Армії Української Держави та Дієвої Армії Української Народної Республіки у 1918-1919 рр.

Залучаючи історичні джерела, автор намагається здійснити історичну реконструкцію та дослідити роль і внесок Черноморського коша у процес боротьби за державність у ході Визвольних змагань 1917-1921 рр. в Україні.

Ключові слова: Чорноморський кіш, Дієва Армія УНР, Черноморська дивізія Армії Української Народної Республіки.

Калиберда Юрий. Отдельный черноморский киш: боевой путь воинского формирования Армии Украинской Народной Республики (1917-1921 гг.).

В статье рассматривается история создания и боевой путь Отдельного Черноморского коша Армии Украинской Державы и Действующей Армии Украинской Народной Республики в 1918-1919 гг. Привлекая исторические источники, автор пытается осуществить историческую реконструкцию и исследовать роль и вклад Черноморского коша в процесс борьбы за государственность в ходе революции 1917-1921 гг. в Украине.

Ключевые слова: Черноморский киш, Действующая Армия УНР, Черноморская дивизия Армии Украинской Народной Республики.

Kaliberda Yurij. Separate Black Sea basket: fight of the Army military operation Ukrainian People's Republic (1917-1921 years).

The article reviews the development and battle your way Separate Black Sea's Kish (Division) Army of Ukrainian State and Efficient Army of Ukrainian People's Republic in 1918-1919.

Drawing on historical sources, the author tries to make a historical reconstruction and explore the role and contribution of Black Sea's Kish (Division) in the struggle for statehood during the liberation struggle of 1917-1921 in Ukraine.

Keywords: Black Sea's kish, Effective Army of UNR, Black Sea's Division Army of Ukrainian National Republic.

Чорноморський кіш – одне із відомих військових формувань Армії Української Держави та Дієвої Армії Української Народної Республіки (УНР) у 1918-1919 роках. Сформований влітку 1918 року за влади гетьмана Павла Скоропадського, Окремий Чорноморський кіш відіграв помітну роль у протигетьманському повстанні (листопад-грудень 1918 р.), а з грудня 1918 року був розгорнутий у Чорноморську дивізію військ Директорії УНР.

Чорноморці взяли активну участь у захисті Української державності на початку Другої українсько-більшовицької війни 1918-1920 рр., обороняючи українську столицю від більшовицьких військ з півночі. Внаслідок жорстких боїв і деморалізації його особового складу, частини цього з'єднання впродовж кількох місяців 1919 р. були цілковито розпорощені. Вцілілі підрозділи та окремі вояки Чорноморської дивізії у складі різних українських регулярних та повстанських формувань, продовжили збройну боротьбу за державну незалежність до 21 листопада 1920 р. – моменту переходу частин Армії УНР через р. Збруч.

Історичних відомостей про цю частину залишилось обмаль. Тривалий час чи не єдиним історичним джерелом щодо теми дослідження були спогади гарматника К. Смовського, що восени 1918 – взимку 1919 рр. служив на різних старшинських посадах у лавах чорноморців [15]. Проте більшість його свідчень так і не знайшли підтвердження з боку інших джерел.

Окрему інформацію про Чорноморський кіш вміщують історичні праці, спогади, нау-

кові публікації та статті, що у різні роки вийшли як в Україні, так і за її межами [1-22].

Важливим кроком у розширенні джерельної бази з історії Окремого Чорноморського коша стало винайдення та публікація у 2005 р. на сторінках журналу «Військово-історичного альманаху» «Щоденника значкового Ясинського, старшини Окремого Чорноморського коша», у якому досить докладно описано обставини формування й побуту підрозділу за гетьманської влади, а також воєнні дії коша у перші дні Протигетьманського повстання у листопаді 1918 року [23; 26].

В той же час вітчизняній історіографії до сих пір бракує історичної праці, яка б у повному обсязі висвітлила історію цього військового з'єднання доби Визвольних змагань 1917-1921 рр. в Україні.

З історичної літератури відомо, що влітку 1918 року гетьман Павло Скоропадський дав згоду на створення з числа добровольців кількох військових формувань, які б у недалекому майбутньому допомогли приєднати до України відірвані від неї етнічні землі. Так, згодом у складі Армії Української Держави постали Окремий загін Січових Стрільців, який дислокувався у Білій Церкві, та Чорноморський кіш, місцем дислокації якого спочатку був Київ, а пізніше – Бердичів.

Окремий Чорноморський козачий кіш було створено 31 липня 1918 року за наказом гетьмана П. Скоропадського з метою здійснення військової експедиції на Кубань [23, 58].

Постання цієї спеціальної української частини певною мірою стало результатом політичної домовленості між Українською Державою та Кубанською радою з метою надання військової допомоги останній. Ця домовленість у свою чергу була ініційована Українським національним союзом (УНС) – опозиційним до гетьманського режиму політичним органом в Україні [15, 21].

26 серпня 1918 року Павло Скоропадський затвердив положення про Чорноморський козацький кіш [24]. Його текст було розроблено у 2-у генерал-квартирмейстерстві Генерального штабу, яке очолював генеральний хорунжий А. Прохорович, відповідно схвалено начальником Генштабу полковником О. Сливінським і військовим міністром генеральним бунчужним О. Рогозою.

Згідно з цим документом, кіш повинен був комплектуватися старшинами і козаками з числа добровольців, але за «круговою порукою й по рекомендації старших муштрових начальників». Особовий склад формування повинен перебувати на повному державному утриманні, а за злочинства козаки були підсудні військовим судам.

При вступі до Чорноморського коша добровольцю було необхідно «мати документи, посвідчуєчи особу; дати підписку про виконання вимог всіх статутів; дати зобов'язання прослужити в коші не менше двох років, котрі зараховуються в рахунок обов'язкової військової служби; присягти на вірність Українській Державі й Пану Гетьманові».

У положенні також зазначалося, що в коші « всяка політика суворо забороняється; дисципліна сама сувора: безперечне виконання наказів начальства, за злочинства козаки підсудні військовим судам».

Організаційна структура Чорноморського коша також була військовою – штаб, З курені, які складалися з 4 пластунських сотень кожний, і окремі підрозділи: кулеметна сотня, навчальна («учебна») сотня, півсотня піших розвідників, кінна півсотня, гірська батарея, сотня зв'язку, саперна чета, команда оркестрових сурмачів і «немуштровава» сотня.

Чисельність особового складу Окремого Чорноморського кошу (ОЧК) повинна була нараховувати 109 старшин, 8 урядовців, священика, 2448 муштрових і 389 немуштрових козаків [24].

Озброєння і технічна частина відповідно складалися з 6 гірських гармат, 4 легкових і 4 вантажних автомобілів, 4 мотоциклів, 2128 гвинтівок, 106 шабель, 359 револьверів, 24 кулеметів. У коші нараховувалось – 589 коней [24].

Відомо, що для старшин та вояків Чорноморського коша також передбачались окремі зразки військової уніформи.

Так, 3 вересня 1918 р. вийшов наказ № 554 комісії з проектування й вироблення зразків нових однострій для Української армії і флоту, який уточнював зразки погонів для старшини піхоти Чорноморського козачого коша.

Згідно з цим наказом, погон пришивали на основу малинового кольору з золотим наряддям. Відповідно похідний погон для всіх військовослужбовців підрозділу виготовляли захисного кольору з малиновим кантом [25].

Командиром Окремого Чорноморського коша за наказом гетьмана було призначено полковника Костянтина Блохіна (Здобудь-Волю) (1875-1923) – бойового офіцера колишньої російської армії, який походив з Кубані, і під час перебування у німецькому полоні став активним учасником та організатором українського військового руху.

Відомо, що у лютому-квітні 1918 року полковник К. Блохін займав посаду командира 2-го Українського (Синьожупанного) полку ім. М. Залізняка військ Центральної Ради, який був створений виключно з колишніх вояків російської армії української національності, що перебували у військовому полоні в Німеччині [16, 48].

Основу Чорноморського коша складали «старшини та підстаршини... переважно з бувших українізованих частин російської армії з 1917 року і з демобілізованих синьожупанників та сірожупанників» [15, 99].

Відомо, що впродовж 1918-19 рр., у складі Окремого Чорноморського коша на керівних посадах перебували національно свідомі українські офіцери: полковники К. Смовський (з жовтня 1918 – командир 1-ї гарматної батареї, а з листопада 1918 – командир 1-го гарматного полку Окремого Чорноморського коша) та Я. Дядик (з жовтня 1918 – помічник командира ОЧК), підполковник Є. Царенко (командир 1-го куреня ОЧК), військовий старшина В. Пелещук (з серпня 1918 – помічник командира зі стройової частини ОЧК), сотник І. Легін (з жовтня 1918 – начальник штабу ОЧК), поручник Марусевич, значковий Ясинський та ін.

Велику пошану і високий моральний авторитет серед особового складу чорноморців мав копшовий військовий священик – панотець Павло Пащевський (1874-1942) [17, 226].

У частині також була створена та успішно діяла «культурно-просвітна комісія», яка у листопаді 1918 р. через своїх представників надіслала вітальні телеграми ректорам Українського державного університету у Києві та Кам'янець-Подільського державного українського університету у зв'язку з їх урочистим відкриттям [23, 59].

У той же час слід сказати, що Чорноморський кіш в Армії Української Держави мав репутацію військової частини, в якій зрілі антиурядові настрої. Старшини коша були тісно пов'язані з Українським національним союзом, який таємно готував повалення гетьманату.

З історичної літератури відомо, що найбільш активними прихильниками опозиціонерів були полковник Яків Дядик та підполковник Василь Пелещук [15, 101-102].

Саме В. Пелещук після призначення його командиром Чорноморського коша у жовтні 1918 року налагодив особистий зв'язок з головою УНС М. Шаповалом [22, 120-121].

Як уже згадувалось раніше, осередок Окремого Чорноморського коша спочатку був у Києві (готель «Русь», вул. Велика Володимирська), а у вересні 1918 р. його



Смовський Кость Авдійович – полковник Армії УНР, командир 1-го гарматного полку Окремого Чорноморського коша

«штаб і кадри» були переведені до Бердичева [15, 99].

«Справа з формуванням цієї української частини була дуже тяжка, – згадував на сторінках своїх спогадів командир 1-го гарматної батареї Окремого Чорноморського коша Армії Української Держави Кость Смовський. – Міністерство старалося не допустити до того, щоб ця частина постала, а тому робила всякі перешкоди в її формуванні» [15, 99].

Отже, не дивно, що аж до самого початку протигетьманського повстання у листопаді 1918 року, Військове міністерство Української Держави найрізноманітнішими засобами намагалося зірвати процес створення цього «неблагонадійного» для гетьманського режиму патріотично налаштованого військового формування.

Це в першу чергу проявлялось у несвоєчасному та неякісному постачанні на всіх



Білонуб Сава Микитович – підполковник Армії УНР, командир 1-ої батареї 1-го гарматного полку Окремого Чорноморського коша

рівнях воякам Чорноморського кошу озброєння, обмундирування, харчування та інших видів забезпечення.

Впродовж всього періоду існування частини Військовим міністерством так і не було вирішено питання з виділенням чорноморцям у повному обсязі необхідних службових приміщень, а надані казарми потребували капітального ремонту, або знаходились у занедбаному стані. Старшини і козаки за свою службу навіть не отримували грошового утримання.

Все це робилося для того, щоб українські вояки, розчарувавшись, саморозпустилися, а Чорноморський кіш припинив своє існування як військова частина.

До цього всього також треба було додати і потужний політичний тиск. Так, в перших числах листопада з'їзд Української демократично-хліборобської партії (УДХП) у Києві навіть ухвалив резолюцію з вимогою розформувати Чорноморський кіш «як антидержавну формaciю» [15, 102].

Але, незважаючи на всі перешкоди і труднощі, завдяки самовідданій та професійній праці, патріотизму та витримці українських старшин та вояків, у цьому військовому формуванні не припинявся набір добровольців, відбувалися планові навчання та вишкіл призовників.

Знаковим є те, що фактична участь вояків-чорноморців у протигетьманському повстанні розпочалася з особистого конфлікту, який 12 листопада 1918 року прилюдно відбувся між командиром 1-го куреня Є. Царенком та інспектором полковником Храпковим під час заняття на стрійовому плацу. Підполковник Євген Царенко не тільки відмовився виконувати наказ інспектора подавати своїм підлеглим стрійові команди російською мовою, але, напряму порушуючи військову субординацію, висловив інспектору власне невдоволення з того, що останній так і не оволодів мовою того народу, на службі у якого отримував власне грошове забезпечення.

Обстановка у частині різко погіршилася, коли на загальних зборах старшин полковник Храпков намагався переконати офіцерів Чорноморського кошу погодитись з рішенням командування щодо розпуску їх військового формування.

На захист моральної гідності вояків-чорноморців рішуче виступив військовий священик П. Пащевський. «Я, як пастир українського війська, – гордо промовив панотець, – знаю дух і настрій старшин, підстаршин і козаків, і від імені цих патріотів заявляю вам, пане полковнику, їде собі з Богом до Києва та передайте, що ми не маємо бажання розформуватися. Окремий Чорноморський Кіш – це є друга Запорожська Січ і нас можуть розформувати тільки так, як Катерина II розформувала останню Січ» [15, 103].

15 листопада 1918 року в Білій Церкві зібрається весь склад Директорії та Оперативний штаб на чолі з О. Осєцьким, до якого також увійшли В. Тютюнник як начальник оперативного управління, В. Кедровський –

адміністративного управління та Є. Коновалець – командувач фронту, голова УНС В. Винниченко, А. Макаренко, командир Запорізького полку полковник П. Болбочан, начальник охорони шляхів Козятинського району В. Оскілко, а також кілька офіцерів Чорноморського коша [19, 45].

16 листопада 1918 року розпочалося збройне повстання проти влади П. Скоропадського, яке невдовзі набрало всенародного характеру. Головнокомандувачем повстанських військ – Головним отаманом – став один із лідерів Директорії, колишній генеральний секретар з військових справ Української Центральної Ради Симон Васильович Петлюра. Наказним отаманом, який мав безпосередньо керувати воєнними діями, було обрано генерала Олександра Осецького.

На бік Директорії одразу перейшли: Окремий загін Січових Стрільців полковника Євгена Коновалця – у Білій Церкві, Окремий Чорноморський кіш військового старшини В. Пелещука – у Бердичеві, Запорізька дивізія на чолі з полковником П. Болбочаном – на Харківщині, 1-ша Козацько-Стрілецька (Сірожупанна) дивізія на чолі з сотником М. Палієм – на Чернігівщині, тобто всі національні частини Української армії [17, 117].

Проте на момент повстання Окремий Чорноморський кіш так і не встиг розгорнутися до свого повного бойового складу. Відомо, що на той час він складався з 3-ьох піших куренів (відповідно кожний курінь у своєму складі мав 3 сотні стрільців й одну кулеметну сотню), гарматного дивізіону, кінного дивізіону, інженерної, технічної та комендантської сотні і нараховував 85 старшин, 137 підстаршин, 1380 козаків та мав на озброєнні 4 гармати [15, 100-104].

В ніч з 16 на 17 листопада 1918 року особовий склад Чорноморського коша обеззброїв державну варту і, захопивши державні установи, майже без спротиву встановив республіканську владу у Бердичеві. На ранок наступного дня чорноморці вже

контролювали ділянку залізниці Київ-Коростень [20, ч. 3, 136–137].

Відновивши за допомогою залізничників сполучення на ввіреній їм ділянці, чорноморці розділили свої сили. Так, впродовж 17-18 листопада більша частина Окремого Чорноморського коша (1-й та 2-й курені разом зі штабом коша) за наказом Директорії потягами виїхала у напрямку на Київ. А 19 листопада 1918 року у напрямку на Рівне ешелоном покинув Бердичів 3-ї курінь (командир – старшина Грушко), особовий склад якого по прибутию до місця дислокації згодом був включений до складу Північної групи Дієвої Армії УНР отамана В. Оскілка [15, 104].

18 листопада 1918 року відбулося перше бойове хрещення Окремого Чорноморського коша. В цей день його вояки (главним чином особовий склад 1-го куреня Є. Царенка та гарматної батареї К. Смовського) разом із Січовими Стрільцями у бою під станцією Мотовилівка на залізничному шляху Київ-Фастів розбили гетьманські сили – 1-у Офіцерську дружину полковника Святополк-Мирського [15, 104].

Впродовж декількох наступних днів чорноморцям у взаємодії із січовиками вдалося оточити та заблокувати столицю з півдня та південного заходу. На думку сучасних істориків саме вояки Окремого Чорноморського коша відіграли важливу роль у боях військ Директорії за Київ, відволікаючи на себе значні сили його оборонців [1, т. 1, 382].

На сторінках своєї праці «Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.» (Відень, 1922) відомий український громадський та політичний діяч Павло Христюк згадував: «Дуже важливою виявилася роль у військових діях Чорноморського коша, що оперував у районі Буча-Ірпінь-Ворзель (уздовж залізниці Київ-Ковель). Уже в листопаді він здійснював напади на гетьманські війська в Пущі-Водиці і навіть на Куленівці» [20, ч. 3, 138].

22 листопада 1918 року, намагаючись закріпити стратегічний успіх, Чорномор-

ський кіш спільно з силами Січових Стрільців здійснив пробний наступ на м. Київ в районі Ірпіня, але взяти місто тоді не вдалося через брак військ. Гетьманські частини, які у своїй більшості складались з офіцерських дружин, доволі легко відбили атакуючих їх примусили республіканців відступити.

Щоб не втратити здобуті позиції, командування наказало силам стрілецького загону закріпитися на лінії Феофанівський Монастир – Гатне – Крюківщина – станція Жуляни, а підрозділам Чорноморського коша – на схід від станції Жуляни [19, 47-48].

Згодом вояки Окремого Чорноморського коша зайняли позиції в районі Борщагівка Софійська – Борщагівська Петрівська – Святошин. А саме збройне протистояння на цій ділянці фронту все чіткіше набуло форм позиційного характеру [15, 106].

25 листопада 1918 року на залізничному шляху Святошин – Боярка Чорноморський кіш обстріляв німецьку частину, що призвело 26 і 27 листопада до позиційних боїв з німецькими військами ї значних втрат з обох боків.

Для розв'язання конфлікту Оперативний штаб повстанців був змушений піти на переговори з німецькою стороною, які розпочалися ввечері 28 листопада в Головному штабі Київської групи військ [19, 48].

У той же час бій під Мотовилівкою став сигналом повстання проти влади П. Скоропадського та німців по всій Україні. Вже 19-20 листопада 1918 року на бік Директорії перейшли окремі частини Сердюцької дивізії, Лубенський кінно-козачий полк під командуванням полковника Юрія Отмарштайна, дивізія Сірожупанників, частини Подільського корпусу [8, 211].

На Поліссі за допомогою старшин та козаків Окремого Чорноморського коша (3-о куреня) було зорганізовано 1-у та 2-у дієві повстанські дивізії [17, 117].

Захопивши величезні військові склади зі зброєю та боеприпасами у Білій Церкві, командуванню повстанців на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою вдалося озброїти селян і направити їх на столицю.

Вже 21-26 листопада 1918 року під Київ почали прибувати загони озброєних селян. Цілі села навколо Києва приєднувалися до повсталих.

З півдня, з району Голосіївського лісу, на Київ у кількості 500 бійців наступалась армія селянського отамана Зеленого (Д. Терпила), що вже контролював район Тринілля. З півночі – загони селянських отаманів Соколовського, Ю. Мордалевича та І. Струка у кількості 2 тис. осіб, що взяли під свій контроль північні повіти Київщини. Зі сходу до Києва підходили регулярні частини полковника П. Болбачана, що підтримав повстання, і загони отамана Ангела [13, 321].

У свою чергу воєнно-політична ситуація в Україні ставала все більш загрозливою для німців та прихильників гетьмана П. Скоропадського.

24 листопада 1918 року Головний отаман С. Петлюра видав наказ про створення регулярної армії УНР «для захисту республіки і всього трудового народу». До її складу увійшли: Окремий загін Січових Стрільців, Чорноморський кіш, Сіра дивізія, Запорозький загін, 1-й полк Залізничників (Корпусу залізничної охорони), 2-й Український корпус (Подільський) та інші частини, що перейшли на бік Директорії [8, 211].

Під час боїв за Київ Окремий Чорноморський кіш завдяки поповненню добровольцями й мобілізованими було розгорнуто в Чорноморську дивізію Дієвої Армії Української Народної Республіки. Посаду начальника новоствореної дивізії обійняв отаман В. Пелешук, начальника штабу – сотник І. Легін.

Наказом Директорії від 3 грудня 1918 року був створений Осадний корпус Дієвої Армії УНР під командуванням полковника Є. Коновалця, до складу якого разом із Дивізією Січових Стрільців та Дніпровською дивізією, увійшла їй Чорноморська дивізія [5, 28].

28 листопада 1918 року Чорноморська дивізія після досягнення домовленості з німцями за наказом військового керівництва

Директорії була передислокована на північ у район Гостомель-Мостище-Ірпень [15, 110].

12 грудня 1918 року Осадний корпус після успішної артилерійської підготовки повів загальний наступ на столицю України. Наступного дня Січові Стрільці зайняли район Жуляни – Мишоловка, але самочинно в наступ перейшли також частини Дніпровського коша отамана Зеленого, зайнявши Білогородку – Біличі, а з лівого берега Дніпра – станцію Дарниця. Одночасно Чорноморська дивізія підійшла до Пущі-Водиці [8, 155–156].

Після двоєдених запеклих боїв опір гетьманських дружин було остаточно зламано. 14 грудня 1918 року вояки Чорноморської дивізії з боямиувійшли до Києва з боку Куренівки.

Відомо, що у ході вуличних боїв в столиці саме на долю чорноморців випала честь прийняти капітуляцію залишків офіцерських загонів, які знайшли свій останній притулок у приміщенні Педагогічного музею [17, 118].

19 грудня 1918 року вояки Чорноморської дивізії (3 піших полки, гарматний полк, панцерний та кінний дивізіон) разом з іншими частинами Осадного корпусу Дієвої Армії Української Народної Республіки взяли участь у загальному військовому параді на Софіївській площі у Києві [15, 111].

22 грудня 1918 року особовий склад Чорноморської дивізії у кількості 2 тис. осіб після короткого перепочинку було скеровано на кордон з Радянською Росією на лінію Глухів – Шостка – Новгород-Сіверський [19, 64–65].

За наказом українського військового керівництва Чорноморська дивізія разом з «Куренем Смерті» сотника Ангела та частинами 5-го кадрового (Чернігівського) корпусу під керівництвом полковника В. Янченка увійшла до складу Східної групи Лівобережного фронту Дієвої Армії Української Народної Республіки, яку очолив отаман В. Пелещук [18, 364].

У свою чергу Східна група оперативно підпорядковувалась командувачу Лівобе-

режного (Київського) фронту Дієвої Армії УНР (до 23.1. 1919 – полковник П. Болбоchan, пізніше – полковник Є. Коновалець) і повинна була прикривати українську столицю з півночі та північно-східного напрямків від більшовицьких військ, які без оголошення війни наступали у напрямку Гомель-Чернігів-Київ.

З січня 1919 року воякам 1-го Чорноморського полку під керівництвом підполковника Є. Царенка вже під час перших боїв вдалося потіснити червоних на північ від Кролевця (територія сучасної Сумської області). А 2-й Чорноморський полк звільнив від більшовицьких загонів залізницю Бахмач-Гомель [18, 362].

Невдовзі чорноморці почали бути доволі потужною силою, і тому українське військове керівництво вирішило перевести їх у м. Конотоп для захисту північно-східного кордону України.

Вже впродовж січня 1919 року Чорноморське з'єднання поповнилось новими частинами та озброєнням, значно збільшившися її кількісний склад. Так, за підрахунками сучасного дослідника Ж. Міна Чорноморська дивізія на той час складалась з 4-х піших полків, кінної та гарматної бригади, а на її озброєнні було 6 тис. багнетів, 350 шабель та 6 гармат [9, 108].

Штучне збільшення кількісного складу чорноморців за рахунок поповнення їх рядів непідготовленими у військовому відношенні вояками, відсутність у належній кількості досвідчених старшин, здатних підтримувати серед своїх підлеглих на належному рівні військову дисципліну та порядок не могло не позначитись на морально-психологічному стані особового складу дивізії.

На початку січня 1919 року загальна ситуація на Лівобережному фронті значно погіршилася. 5-7 січня у Житомирі вибухнуло повстання проти влади Директорії, а 15 січня проти Директорії повстали дві її власні Дніпровські дивізії під керівництвом отаманів Зеленого та О. Данченка. На придушення повстань виступили вірні респуб-

ліканській владі частини корпусу Січових Стрільців [12, 159; 14, 227].

Становище для української сторони стало по справжньому катастрофічним, коли 12 січня 1919 року війська Сірожупанної дивізії, не витримавши удару 1-ї Української радянської дивізії з півночі, залишили Чернігів, а 16 січня – на харківському напрямку червоні зайняли Полтаву. Виникла пряма загроза втрати Києва [12, 159].

16 січня 1919 року Директорія Української Народної Республіки оголосила війну більшовицькій Росії. Для ліквідації загрози українській столиці з півночі було вирішено замінити на чернігівському напрямку війська Сірої дивізії Дієвої Армії Української Народної Республіки більш боєздатними на думку українського військового керівництва вояками Чорноморської дивізії. Чорноморці повинні були зупинити подальший наступ більшовиків та повернути під владу Директорії Чернігів.

Дуже цікаві особисті враження про морально-психологічний стан вояків тогочасної Чорноморської дивізії на сторінках своїх мемуарів залишив колишній старшина-сірожупанник Василь Прохода, який був особистим свідком прибуття 1-го полку чорноморців ешелоном у січні 1919 року у Бахмач.

В. Прохода писав: «Командний склад цього полку був, як говорили росіяни, «з бору да і сосенки», хоч більшість були кадровими офіцерами... Чорноморський кіш був збираниною формування з часів гетьмана та пізнішого повстання, не мав національно споюючої сили, що всіх старшин та козаків об'єднувала б в часи небезпеки в один моноліт» [11, 279-280].

На думку декотрих учасників тих подій, керівництво Чорноморської дивізії під час січневих боїв 1919 року на Чернігівщині з більшовиками припустилося своєї головної стратегічної помилки – розділивши сили на окремі частини, дивізія тим самим позбулася двох своїх головних переваг: у чисельності та вогневій міці. Тому не дивно, що

більшовики вирішили сконцентруватися з цього, сконцентрувавши всі свої сили на київському напрямку.

18 січня 1919 року після невдалої спроби відбити Чернігів червоні, перейшовши у контрааступ, розбили війська Чорноморської дивізії у Бахмачі, примусивши її вояків відступати у двох напрямках: на Бровари-Київ та на Конотоп-Прилуки [12, 162].

Військові невдачі, втрата зв’язку з командуванням та активна більшовицька агітація, лише тільки завершили справу з морального розкладу особового складу чорноморців.

Більшовицька пропаганда в той час знаходила сприятливий ґрунт у військах УНР, що складалося здебільшого з колишніх повстанських формувань, утворених під час протигетьманського повстання. Мобілізовані до лав Української армії селяни й робітники через невиробленість політичної платформи Директорії Української Народної Республіки не вбачали в «радянській владі» ворога. Вони часто не тільки не хотіли битися проти більшовиків, але й переходили на їх бік.

22-23 січня 1919 року вояки Чорноморської та Сірої дивізій майже без спротиву здали Ніжин і Козелець. Частина бійців цих з’єднань розбіглися при першому ж зіткненні з ворогом, а 2-й Чорноморський полк і 1-й Партизанський полк Січових Стрільців самочинно покинули фронт. На бік більшовиків перейшли 1-ий Білоцерківський полк, загони Вільного козацтва та «Куреня смерті» отамана Ангела [12, 163].

Майже одночасно, об’єктом нападу червоних банд стали тилові частини чорноморців у Золотоноші та Прилуках [15, 112-116].

До військової невдачі додались також сильні морози, відсутність зимового одягу та взуття, брак їжі та боєприпасів. Частина українських вояків почала самочинно залишати бойові позиції або переходити до більшовиків.

Відступаючим на південь чорноморцям часто доводилося з боями прориватися через

лінію фронту. Так, під час однієї з таких бойових сутичок з більшовиками наприкінці січня 1919 року під Білою Церквою загинув командир Чортомлицького кінного полку Чорноморської дивізії отаман Павло Чорнича [7, 223]. Від рук своїх невдоволених підлеглих загинув командир 1-го Чорноморського кінного полку отаман Міляшкевич [7, 224].

Після цієї військової катастрофи Чорноморська дивізія практично припинила своє існування як повноцінне тактичне з'єднання, а його окремі частини почали переходити до складу інших військових формувань Української армії. Так, одним із перших до складу 5-го гарматного полку Січових Стрільців влилися три гарматні батареї колишнього 1-го гарматного полку Чорноморської дивізії [15, 117].

Після відходу українських військ з Києва (4 лютого 1919 р.) вцілі частини Чорноморської дивізії разом із підрозділами Січових Стрільців (до 10 тис. багнетів) перебували в районі Козатина, не припиняючи безперервні бої з наступаючими більшовиками, але їх сили стрімко танули [12, 166].

Новопризначений у лютому 1919 року начальник Чорноморської дивізії Дієвої Армії УНР полковник О. Данильчук та начальник штабу з'єднання підполковник О. Рак аж до середини березня безуспішно намагалися реорганізувати своє військове формування, повернути колишню боездатність та відновити бойовий дух його вояків, звівши розрізнені підрозділи чорноморців до складу Південної групи Східного фронту Дієвої Армії УНР [18, 372]. Але всі їх зусилля виявилися марними.

Процес агонії та морального розкладу чорноморців тривав. Так, 16 березня 1919 року на бік більшовиків перейшли вояки 3-го Чорноморського полку [1, т. 2, 61].

Дезорганізовані, здеморалізовані та майже обеззброєні українські вояки, які залишилися вірними Директорії, часто ставали легкою здобиччю більш сильного та добре озброєного ворога.

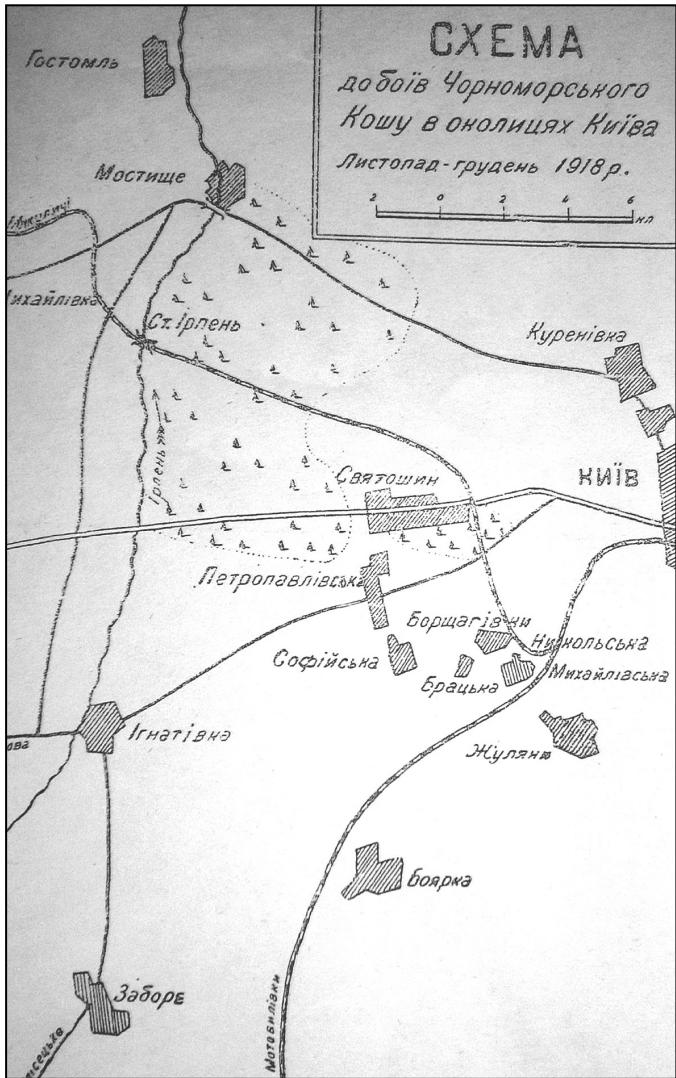


Рак Онисим Григорович – підполковник Армії УНР, начальник штабу Чорноморської Дивізії

Справжня трагедія розігралася 19 березня 1919 р. під Літином, коли великі загони червоної кінноти під проводом В. Примакова зненацька оточили і майже без опору знищили велике угруповання українських військ, яке у своїй більшості складалися з вояків різних підрозділів Чорноморської дивізії.

Збройний опір був швидко зломлений у зв'язку з тим, що більша частина українських вояків була майже беззбройною. Підсумком цього кривавого побоїща стала героїчна смерть 700 молодих українських вояків – 18-річних новобранців Бердичівського і Літинського повітів, які загинули під шаблями, багнетами і кулями червоних окупантів.

Пам'ять про ці «Літинські Крути», на жаль, до сих пір не знайшла належної уваги та шанування в сучасній Україні [6].



В 20-х числах березня 1919 року більшовицька кіннота після захоплення Жмеринки, розвиваючи наступ на Прокурів, створила загрозу розчленування Дієвої Армії Української Народної Республіки на три частини, захопила у полон половину особового складу Чорноморської дивізії – 1200 бійців [12, 171].

Після такої поразки Чорноморської дивізії остаточно перестала існувати як окреме військове формування. Залишки її підрозділів увійшли до складу різних з'єднань Армії УНР.

Так, 1-ий Чорноморський полк було переименовано у «8-ий Чорноморський полк» і включено до 16-го загону, згодом переформованого в славнозвісну 3-ю Залізну дивізію. На думку воєнного історика Льва Шанковського, 8-ий Чорноморський полк був одним «із найкращих полків української армії» доби Визвольних змагань в Україні [21, 27].

У травні 1919 року 2-ий Чорноморський полк під назвою «24-ий ім. Сагайдачного стрілецький полк» увійшов до складу 8-ої Запорізької дивізії Армії Української Народної Республіки.

Впродовж 1919-1920-их років вояки цих формувань зазнали важких втрат в жорстоких боях з більшовиками й білогвардійцями. 18 серпня 1919 року у бою з червоними під Вапняркою був важко поранений у живіт, а згодом помер від ранні легенда чорноморців – командир 8-го Чорноморського полку 3-ої дивізії Євген Царенко [16, 465].

Історія Чорноморського коша буде неповною, якщо не згадати ще одну її маловідому сторінку – це участь вояків-чорноморців у повстанських загонах, які у 1920-их роках воювали проти більшо-

вицького режиму в Україні.

Так, наприклад, відомо, що багато вцілілих вояків Чорноморської дивізії приєдналися до загонів отамана Ангела, який до 1921 року діяв на Чернігівщині.

Показовою є подальша доля першого командира Чорноморського куреня полковника К. Блохіна, який у листопаді 1919 року відмовився брати участь у протигетьманському повстанні. На початку січня 1920 року він перейшов на бік червоних. Розчарувавшись у більшовицькій владі, у 1921 році К. Блохін приєднався до українських по-

встанців, обійнявши посаду начальника штабу повстанського отамана Платона Черненка (Чорного Ворона). У 1922 році був заарештований органами ДПУ і засуджений до страти. 9 лютого 1923 року загинув під час повстання в Лук'янівській в'язниці [16, 48].

У квітні 1920 року також був створений Чорноморський партизанський кіш на чолі з отаманом Пшонка (Пшоник). Основу цієї частини складали колишні вояки Армії УНР та Української Галицької Армії, які перебували у складі 41-ої стрілецької дивізії Робітничо-селянської Червоної Армії (РСЧА), і 6 квітня 1920 року підняли повстання проти більшовиків в районі Ананьєва. 22 квітня 1920 року кіш у кількості «150 чоловік піхоти при кулеметах і кінному дивізіоні до 90 шабель» приєднався до частин Армії УНР, що здійснювали Перший Зимовий похід [10, 348].

ДЖЕРЕЛА

1. Верига В. Визвольні змагання в Україні: 1914-1923 pp.: у 2-х т. / В. Верига – Л.: Місіонер, 1998. Т.1. – 523 с.; Т. 2. – 502 с.
2. Дмитрук В. Вони боролися за волю України: (нарис з історії Сірочупанної дивізії) / В. Г. Дмитрук. Вид. 2-е доп. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2004. – 282 с.
3. Див.: Енциклопедія Українознавства. Загальна частина: У 3-х т. / Гол. ред. проф. д-р В. Кубайович і проф. д-р Кузеля. – Мюнхен – Нью-Йорк: Наукове Т-во ім. Шевченка, 1949-1955. Т. 3. – С. 1180; Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Крип'якевич І., Гнатович Б., Стефанів З. та ін. – 4-е вид. змін. і доп. – Л.: Світ, 1992. – С. 457; Карпов В. Однострої Української Армії(1917-1920) // Військово-історичний альманах. – 2000. – № 1. – С. 110-111; Монкевич Б. Організація регулярної армії Української Держави 1918 року / Б. Монкевич // Україна в минулому. – К.-Л., 1996. – С. 107; Петрів В. Спомини з часів української революції (1917-1921) // Військово-історичні праці. Спомини / В. Петрів. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 605-606; Савченко В. Нарис боротьби війська У.Н.Р. на Лівобережжі наприкінці 1918 та початку 1919 pp. // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – 36. 6. – Торонто: Українське воєнно-історичне товариство, 1936. – С. 139; Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918 pp. / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Ін-т східноєвроп. дослід.; Ін-т ім. В. К. Липинського; Редкол.: Пеленський Я. (гол. ред.) та ін. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 238; Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис / В. Солдатенко – К.: Либідь, 1999. – С. 562; Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: У 7-ми т. – Торонто, 1962. Т. 1. – С. 86; Тинченко Я. Українські збройні сили, березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії) [Текст] / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2009. – С. 208; Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917 – 1921. / О. І. Удовиченко – К.: Україна, 1995. – С. 47; Якимович Б. Збройні Сили України. Нарис історії. – Львів, 1996. – С. 104.

4 липня 1920 року Чорноморський партизанський кіш був реорганізований у 5-у Чорноморську бригаду 2-ої Волинської дивізії Армії Української Народної Республіки. У листопаді 1920 року вояки цієї частини взяли активну участь в останніх боях Визвольної війни в Україні, і 21 листопада 1921 року після переходу річки Збруч були інтерновані в польських таборах.

Виходячи з наведеного у цій статті, можна зробити висновок, що історія, бойовий шлях та військові традиції вояків Чорноморського кіша своєю геройчною сторінкою назавжди увійшли до аналів вітчизняної воєнної історії. Мужність, звитягу і жертвованість чорноморців у боротьбі за державність заслуговує того, щоб назавжди залишився в серцях наступних поколінь українців.

4. Історія Січових Стрільців 1917-1919. Воєнно-історичний нарис. – К.: Вид-во Україна, 1992. – 347 с.
5. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – Прага, 1928. – 40 с.
6. Кривий В. Літинські Крути – правдою відтворимо історію // Латинський вісник. – 23 березня. – 2007.
7. Криловецький І. Мої спогади з часів збройної визвольної боротьби // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Зб. 10. – Торонто: Український воєнно-історичний інститут, 1964. – С. 220–230.
8. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.
9. Мина Ж. В. Кількісний та якісний склад дієвої армії УНР та УГА напередодні Київської наступальної операції (кінець червня – липень 1919 р.) / Ж. В. Мина // Держава та армія: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Л. Є. Дещинський. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – С. 101-112.
10. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920): Документально-художнє видання / Упоряд. М. Ковальчук. – К.: Темпора, 2007. – 608 с.
11. Прохода В. Записки Непокірливого: історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. Кн 1. – Торонто: Пробоєм, 1967. – 434 с.
12. Савченко В. Двенадцять войн за Україну. – Х.: Фоліо, 2006. – 415 с.
13. Савченко В. Павло Скоропадський – останній гетьман України Харьков: «Фоліо», 2008. – 380 с.
14. Савченко В. Симон Петлюра. – Харьков: «Фоліо», 2004. – 415 с.
15. Смовський К. Окремий Чорноморський Кіш // За державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Збірник 8. – Варшава: Українське воєнно-історичне товариство, 1938. – С. 99 – 118.
16. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): Наукове видання / Я. Тинченко – К.: Темпора, 2007. – 536 с.
17. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання. – К.: Темпора, 2007. – 302 с.
18. Україна. 1919 рік.: М. Капустянський «Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році». Є. Маланюк «Уривки зі спогадів». Документи та матеріали: Документально-наукове видання / Передм. Я. Тинченко. – К.: Тепора, 2004. – 558 с.
19. Хома І. Я. Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917-1919 рр. / Іван Хома. – К.: Наш час, 2011. – 104 с.
20. Христюк П. Замітки і Матеріали до історії укр. революції 1917-1920 рр., т. I-IV. – Віденсь 1921–22.
21. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л. Шанковський – Мюнхен: Дніпровська хвиля, 1958. – 317 с.
22. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1927. – 333 с.
23. Щоденник значкового Ясинського, старшини Окремого Чорноморського коша // Військово-історичний альманах. – 2000. – № 1. – С. 57-70.
24. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ) – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 46-пакет.
25. ЦДАВО У. – Ф. 1077. – Оп. 5. – Спр. 10. – Арк. 473.
26. ЦДАВО У. – Ф. 1075. – Оп. 4. – Спр. 6. – Арк. 1-10.

ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР ЗІ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ (ГРУДЕНЬ 1918 – ЛИСТОПАД 1921 РР.)

Сергій СОКОЛЮК,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
Військово-Морських Сил Національного університету
оборони України, м. Київ



Соколюк Сергій. Діяльність уряду Директорії УНР зі створення Військово-морських сил (грудень 1918 – листопад 1921 рр.).

У статті висвітлено діяльність уряду Директорії УНР зі створення українського військово-морського флоту в період від грудня 1918 року по листопад 1921 року та внесок у боротьбу за флот українських військово-морських діячів, а також Голови Директорії УНР Симона Петлюри.

Ключові слова: Директорія УНР, український військово-морський флот, Військово-морське міністерство, Гардемаринська школа, Гуцульський полк морської піхоти.

Соколюк Сергей. Деятельность правительства Директории УНР по созданию Военно-морских сил (декабрь 1918 – ноябрь 1921 гг.).

В статье освещается деятельность правительства Директории УНР по созданию украинского военно-морского флота в период с декабря 1918 года по ноябрь 1921 года, а также вклад в борьбу за флот украинских военно-морских деятелей и Председателя Директории УНР Симона Петлюры.

Ключевые слова: Директория УНР, украинский военно-морской флот, Военно-морское министерство, Гардемаринская школа, Гуцульский полк морской пехоты.

Sokolyuk Sergei. Government activities UNR Directory to create the Navy (December 1918 – November 1921).

The article highlights the activities of the government to create a directory UNR Ukrainian Navy in the period from December 1918 to November 1921 and contributed to the struggle for Ukrainian navy naval leaders and heads of UNR Directory Petylury Simon.

Keywords: directory UNR Ukrainian navy, naval ministry, Hardemaryn school, Hutsul Marine Regiment.

Починаючи з січня 1992 року (складання присяги на вірність українському народу першими військовослужбовцями Чорноморського флоту та підписання Указу президента України про створення національних Військово-Морських Сил 5 квітня 1992 року), український флот пройшов нелегкий шлях свого становлення і розвитку, а зараз гідно представляє нашу державу у світі, високо несе її Військово-Морський Прапор. Запорукою цього стали патріотизм і самовідданість українських військових моряків, їх вірність славним військово-морським традиціям, які беруть свій початок з морських походів київських князів, ратної слави запорозьких козацьких флотилей.

Та чи не найбільший потужний вплив на процес будівництва сучасних ВМС України мала історія створення національного флоту у добу національно-визвольних змагань



Морський міністр УНР М. І. Білинський і С. О. Шрамченко (у формі 1-го Гуцульського полку морської піхоти, 1919 р.)

1917-1921 рр., найбільш драматичною сторінкою якої була спроба створення Військово-Морських Сил урядом Директорії Української Народної Республіки.

14 грудня 1918 року в Україні відбувся антигетьманський переворот. Війська Директорії на чолі з полковником Євгеном Коновалцем увійшли у Київ [2], і влада в Україні перейшла до Директорії УНР на чолі з В. Винниченком і С. Петлюрою [4, 171].

Директорія, віддамо їй належне, насамперед з ініціативи флотських офіцерів та розуміння цього питання Головним отаманом військ УНР (12 листопада 1918 – 13 лютого 1919 рр. [7]) С. Петлюрою, не полишала планів повернення Чорноморського флоту, який перейшов під контроль Антанти [8, 177]. 26 грудня 1918 року в новому уряді на посаді Міністра морських справ віце-адмірала Андрія Покровського (під час Першої світової війни – начальник штабу Чорноморського флоту) замінив молодий і енергійний капітан 3-го рангу Михайло Білинський [1, 337; 4, 172], який з початком революційних подій лютого-березня 1917 року разом з лейтенантом С. Шрамченком створили у Петрограді Український військово-морський революційний штаб Балтійського флоту, а також організував 12 жовтня підняття українських прапорів на крейсері «Світлана», ескадрених міноносцях «Україна», «Гайдамак». З початком роботи зі створення Генерального Секретаріату Морських справ УНР прибув до Києва й активно долучився до справи формування органів управління майбутнього українського Чорноморського флоту [5, 228]. За спогадами С. Шрамченка, М. Білинський був «найвідповідальнішою постаттю з усіх осіб, що стояли на чолі мор-

ського відомства України за весь час його існування. Людина вогняної енергії, кришталевих чеснот, з доброю військовою освітою і службовим досвідом, він мав ще ту велику чесноту, що на всій справі дивився з огляду інтересів держави». Його товаришами (заступниками) стали соратники по будівництву національного флоту – контр-адмірал Михайло Остроградський, нащадок гетьмана Данила Апостола, капітан 1 рангу Лев Постриганев (обидва з академічною освітою). Робота Морського міністерства суттєво змінилася [1, 337].

Призначений гетьманом П. Скоропадським 10 червня 1918 року тимчасовим командувачем флоту і представником свого уряду в Криму й у Севастополі, начальник Підводної бригади капітан 1 рангу (з 18 липня 1918 року – контр-адмірал) В'ячеслав Ключковський після приходу до влади Директорії ще формально до середини 1919 року був на цій посаді, фактично вже будучи призначеним на посаду коменданта Північного порту у Севастополі [5, 224].

Новий склад морського відомства спершу взявся надолужити згаяне своїми по-передниками, спираючись лише на власні сили. Тому М. Білинський першочерговим завданням бачив створення правової і організаційної бази національного флоту, сподіваючись за допомогою міжнародного права повернути флот державі. В умовах, коли Антанта взяла під свій контроль Одесу і Севастополь, вільними від «союзників» залишилися Миколаїв і Херсон. На тамтешніх верфях були розміщені кораблі, які добудовували чи ремонтували. Тому Морське міністерство вбачало ці порти опорою українського флоту [4, 172].

Всього за кілька тижнів напруженої праці 11 січня 1919 року був ухвалений закон «Про Гардемаринську школу» в Миколаєві «з уведенням його в життя з 1 жовтня 1918 року» [1, 338; 5, 230], на що було виділено 2 млн. крб. [8, 177]. 20 січня спеціальним законом ввели структуру Морського міністерства і Морського Генерального штабу,



*Контр-адмірал В'ячеслав Ключковський,
командувач Чорноморським флотом
Української Держави*

створили технічне, будівельне, гідрографічне і судове Головні управління [1, 337]. І, насамкінець, 25 січня 1919 року був запроваджений довгоочікуваний на флоті «Закон про флот», який став основою морської політики держави, будівництва і розвитку її військового флоту. Закон остаточно визначав структуру флоту, роди сил: надводні сили, повітряний флот і морську піхоту, системи берегової охорони і зв'язку, установлював терміни служби і ремонту кораблів, систему бойової підготовки і її забезпечення, визначав театри плавання і зони відповідальності військового флоту [1, 338]. Військово-Морські Сили УНР кількісно мали складатися з 800 старшин (офіцерів) і 12,5 тисяч матросів і кондукторів (надстроковиків), з яких майже половина мала бути набрана протягом 1919-1920 рр. [8, 177].



Симон Петлюра, Кам'янець-Подільський, 1919 р.

Закон передбачав і перебудову морських портів й фортифікацій, створення гідрографічної морської експедиції, лоцманської служби в портах та забезпечення торгового мореплавства. Цим законом УНР остаточно перебирала на себе всі зобов'язання Російської імперії щодо утримання флоту на Чорному морі та суднобудування в українських портах [4, 172].

Морське відомство для забезпечення надійного зв'язку морськими шляхами України зі світом у першу чергу намагалось забезпечити флот бойовими кораблями. З цією метою для підтримки флоту та суднобудування з державної казни у січні було асигновано 100 мільйонів карбованців. Ще 20 мільйонів було виділено на погашення заборгованості перед робітниками суднобу-

дівних заводів «Руссуд» і «Наваль». Морське міністерство сподівалося, що «новобудови» – лінкор типу «Воля», чотири крейсери, 12 есмінців, 8 підводних човнів та 16 допоміжних суден – стануть ядром національного флоту на час вирішення питання з Кримом і Севастополем [8, 177].

Згідно з наказом по морському відомству 27 (25 [1, 338]) січня 1919 року за № 57/28 було переименовано кораблі, завершення будівництва яких на Миколаївській і Херсонській корабельнях планувалося у 1919–1920 роках. Українські кораблі отримали назви: лінкор «Соборна Україна» (32 000 т), легкі крейсери «Гетьман Богдан Хмельницький» (згодом за радянських часів переименований більшовиками в «Червону Україну») (6934 т), «Гетьман Петро Дорошенко» (пізніше переименований в «Красний Кавказ») (8030 т), «Гетьман Петро Сагайдачний», «Тарас Шевченко»; ескадрені міноносці (1330 т) отримали назви «Київ», «Батурин», «Іван Богун», «Іван Виговський», «Іван Котляревський», «Іван Підкова», «Іван Сірко», «Кость Гордієнко», «Львів», «Петро Могила», «Пилип Орлик», «Мартин Небаба», «Чигирин», 8 великих підводних човнів, у тому числі ПЧ «Щука», «Карась» і «АГ-21» (Американський Голланд), «АГ-26», база підводних човнів – «Дніпро» [1, 338; 4, 173] та 16 допоміжних суден [8, 177].

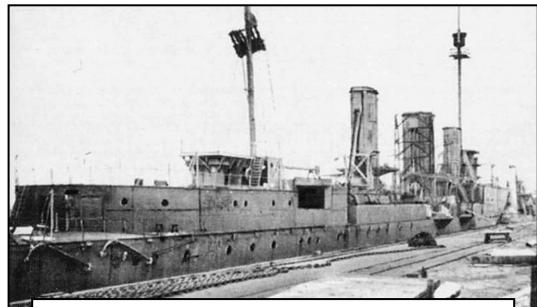
Оскільки уряд Директорії разом із кораблями, які сподіався повернути, планував відновити повноцінний флот з усіма типами суден, розгалуженою інфраструктурою та допоміжними службами [8, 177], з метою з'ясування реального стану справ надіслав дві комісії від Морського Міністерства: одну під головуванням Начальника Головного Морського Штабу капітана 1 рангу Пчельникова до Миколаївського порту й іншу – до Херсонського [1, 338].

У січні 1919 р. вийшли ще два законодавчі акти: щодо поповнення армії та флоту призовниками та напрямів організації військово-морських сил на узбережжі Чорного моря [8, 177].

Головний Отаман Військ і Фльоти УНР Симон Петлюра в наказі по Морському Генеральному Штабі від 3 січня 1919 року за № 10/1 наказав «лічити пррапором Воєнної Фльоти Української Народної Республіки пррапор, затверджений 18-го липня 1918 року. Зазначений пррапор негайно підняти на усіх воєнних кораблях і інституціях, відповідно до ухвали, прийнятій Директорією». Крім того, «Українська Державна Фльота» мала понад двадцять спеціальних воєнних і інших пррапорів [1, 338]. Варто зазначити, що саме цей пррапор флоту Української Народної Республіки, лише без тризуба у кряжі, був відновлений у якості Військово-Морського Пррапора Військово-Морських Сил сучасної України у 1993 році.

У планах Уряду УНР щодо відродження флоту було повернення в українські порти кораблів та суден, які протягом 1915-1918 рр. опинилися через різні причини в Стамбулі. Призначивши в середині січня 1919 року замість проросійських налаштованого М. Сукупкіна нового Надзвичайного посла у Стамбулі Олександра Лотоцького, відомої постаті в українських політичних колах, український Уряд покладав на нього надію у справі повернення флоту до України. У подальшому О. Лотоцький протягом серпня-вересня зробив усе можливе, щоб повернути судна і не допустити їхнього приєднання до новоствореної Російської військово-морської бази в Стамбулі під командуванням А. Колчака. Проте усі зусилля української місії виявилися марними [2].

З висадкою десанту Антанти в Одесі та захопленням ним 1-го лютого Херсону, 2-го лютого – Миколаєва і остаточного відокремлення України від Чорного моря, плани відродження українського флоту були зірвані. Навальний наступ Червоної Армії змусив Директорію 3 лютого 1919 року залишити Київ і відступити на захід [5, 230]. Сил для протидії військам Антанти на узбережжі не було: полки морської піхоти так і не були розгорнуті і були переважно лише кадровими штабами [4, 173]. Навальний наступ



Крейсер «Мазепа» («Адмірал Нахимов») біля стінки заводу «Наваль», 1918 рік

більшовиків позбавив Директорії виходу до морських комунікацій, а іноземні інтервенти тим часом довершили справу руйнування флоту, затопивши 11 підводних човнів та вивівши із Севастополя лінкор, крейсер, 6 есмінців, два міноносці, три підводні човни, майже двадцять допоміжних суден [8, 178]. Частина кораблів Чорноморського флоту, виведена після цього Антантою до Стамбулу (Костянтинополя), була знову передана під Андріївський пррапор, де була створена «База Російського Чорноморського флоту» [1, 341].

Спроби С. Петлюри допомогти одеським морякам наштовхнулися на рішучий спротив Антанти, яка виразно стала на сторону білого руху Росії. Коли напівпартизанські загони УНР наблизилися до Одеси, командувач «союзного» флоту англійський адмірал Де-Робек заявив С. Петлюрі, що не допустить його війська до Одеси близче, ніж на десять миль, для чого вже приготовлено головний калібр лінкора «Мальboro» і артилерію загону міноносців. Оскільки С. Петлюра не мав достатніх сил для протистояння з антантівським десантом, він був змушений віддати наказ про відхід своїх сил від чорноморського узбережжя [4, 173]. У цій надзвичайно складній ситуації наказом Головного отамана С. Петлюри навколо Миколаєва, Очакова і Херсону у смузі 75 верст був створений Приморський фронт а його командувачем призначається Міністр морських справ. Передбачалося сформувати два корпуси і дивізію морської піхоти [5, 231; 8, 177].

У той же час ішла жорстока боротьба за південь України, Крим і Севастополь між більшовиками і білогвардійцями генерала А. Денікіна, якого підтримувала Антанта. Ще у березні 1919 року радянська війська увійшли до Криму. На початку квітня на французьких кораблях розпочалися революційні виступи матросів з вимогою повернення на Батьківщину – антантовську коаліцію перемогла більшовицька пропаганда. Призначений генералом А. Денікіним головним командиром портів Чорного і Азовського морів контр-адмірал М. Саблін вдруге у своїй біографії (тільки цього разу вже перед наступом червоних) вивів із Севастополя до Новоросійська крейсер, 5 міноносців, три підводні човни і частину флотського майна. Залишаючи Севастополь у квітні 1919 року, війська Антанти прихопили з собою більшість боеготових кораблів, у тому числі лінкор «Воля», два крейсери, шість есмінців, три підводних човни і перевели їх до Стамбула [2]. Зокрема, ескадрений міноносець «Счастливий» загинув у 1919 році в Егейському морі під англійським прапором; «Кронштадт» та «Утку» білі моряки вивели з Криму в Бізерту, «Гагару» англійці затопили у квітні 1919 року під Севастопolem. «Нерпу» ніхто не виводив, вона була на ремонті у Миколаєві, а потім під назвою «Політрук» у 1922 році увійшла до складу радянських Морських сил на Чорному морі [5].

Та перш ніж залишили українські порти, інтервенти погромили все, що було можливим, підірвали батареї севастопольської фортеці та головні машини на 11 бойових кораблях, на інших вивели з ладу зброю, в арсеналах спалили заряди. Загинула вся друга бригада лінійних кораблів. 29 квітня 1919 року радянська війська увійшли до Севастополя, але наприкінці червня білогвардійська війська за допомогою Антанти вибили їх із Севастополя, а в серпні – з Одеси, Херсона і Миколаєва [4, 178].

У той же час окупація іноземними інтервентами чорноморського узбережжя змусила

перенести штаб берегових військ з Миколаєва до Вінниці, де згідно з наказом Морського міністра від 3-го лютого мало розпочатися формування першого полку морської піхоти флоту УНР. Та події в Україні розвивалися так, що формування морських полків довелося перенести до Коломиї, що на Прикарпатті. Узгодивши з Військовим секретаріатом уряду Західно-Української Народної Республіки мобілізаційні питання, з 24 березня 1919 року в Коломії розпочинається формування 1-го полку морської піхоти, який дістав назву «1-й Гуцульський». Його ядро склали колишні моряки Австро-Угорського флоту та сплавники лісу (бокораші) на карпатських річках Черемош і Прут. Командиром цього полку був призначений сотник Володимир Гемпель. Для організації набору Морський міністр М. Білинський разом з офіцерами М. Злобіним, С. Шрамченком у квітні здійснили робочу поїздку до Станіслава, нинішнього Івано-Франківська, Коломиї, Заболотова, Косова та Жаб'ого (Верховини), під час якої організували поповнення полку не лише людьми, а й припасами та матеріальними ресурсами [4, 174]. Результатом цієї роботи стало видання за погодженням з Військовим Секретаріатом ЗУНР «Закону про зарахування до флоту громадян «Наддністрянської України» від 9 квітня 1919 р. за № 504. Спочатку Морський полк очолив полковник Морської піхоти Гаврило Никогда, а пізніше – капітан 3-го рангу Кость Мандрика. Воєнно-морському атапе УНР у Відні, капітану 2 рангу, Шашкевичу-Горбацькому було видано наказ і відпущені кредити для забезпечення пересування моряків-наддністрянців з колишніх австро-угорських портів Адріатики [1, 339].

Наказом по морському відомству 16 квітня 1919 року було встановлено форму одягу морським піхотинцям: для старшин – чорний френч, чорні штани-галіфе із золотими лампасами, а для підстаршин і моряків – з червоним кантом. Для старшин встановлювалися золоті нашивки (шеврони) на обох

рукавах, для підстаршин – жовті відзнаки на лівому рукаві під жовтим якорем. Холодною зброєю морських піхотинців був багнет, але більшість старшин і підстаршин, дотримуючись усталеної морської традиції, використовували морський кортик [4, 174].

Із формуванням морської піхоти виникли проблеми з обмундируванням і медичним забезпеченням. Їх у значній мірі вирішив колишній Головний лікар Австро-Угорського флоту, керівник медичної місії ЗУНР у Відні і начальник санітарної управи Української Галицької армії адмірал Ярослав Окунєвський. Використовуючи свої старі зв'язки у Відні та власні контакти, він організував доставку на потреби армії УНР чотирьох ешелонів різних медикаментів і військово-медичного майна. Я. Окунєвський асигнував коштами і надав значну організаційну допомогу військово-морському аташе УНР у Відні капітану 2 рангу Дашкевичу-Горбацькому в організації відправки з Адріатичних портів флоту Австро-Угорщини вихідців із Західної України для комплектування ними полків морської піхоти УНР та організації матеріальної допомоги боротьбі українців [4, 174-175].

З Коломиї 1-ий Гуцульський полк морської піхоти для завершення формування був переведений до Бродів, де отримав наказ для остаточного озброєння і технічного оснащення виступити до Рівного, пройти допідготовку, після чого вирушити на фронт під Київ. До Бродів мало прибути поповнення для другого полку морської піхоти з двох тисяч гуцулів, які мобілізувалися на Покутті і в Гуцульщині [1, 339].

Проте ускладнення військової ситуації в Західній Україні змусило змінити плани. 15 травня польський уряд спрямував на український фронт сформовані у Франції для боротьби з більшовиками дивізії генерала Галлера. 24 травня 1919 року румунські війська захопили безоборонні Чернівці, а 25-го – форсували річку Черемош і окупували Снятин, Косів і Коломию. Призов до армії УНР в Прикарпатті був зірваний. Зі

сходу наступали більшовицькі війська, відтак, армія УНР змушені була вести бої на три фронти. У зв'язку з цим 1-ий Гуцульський полк морської піхоти отримав наказ передислокуватися до Тернополя, з якого у червні виступив на фронт під Волочиськ, який згодом звільнив разом із запорожцями від більшовицьких військ. Після того, у складі збірної київської дивізії армії генерала М. Омеляновича-Павленка 1-ий Гуцульський полк морської піхоти продовжив наступ на схід [1, 340; 4, 174].

Наступ більшовицьких військ у березні змінив політичну ситуацію в Україні і спричинив відставку уряду УНР. 9 квітня 1919 року у Рівному був сформований новий, «лівий» уряд Матроса та оголошено новий курс в Україні [5, 231]. У зв'язку з цим М. Білинський, не бажаючи працювати в соціалістичному уряді, 24 квітня подає у відставку з посади Міністра морських справ УНР і 22 травня приймає командування дивізією морської піхоти флоту УНР. Новим Морським міністром призначається капітан 1 рангу Микола Злобін [1, 340], його заступником – капітан-лейтенант Святослав Шрамченко. У червні морське відомство очолив С. Шрамченко, а затім знову, до 1922 року, але вже переформоване в Морську управу військове відомство очолював капітан 1 рангу М. Злобін [4, 175].

Узгодивши з урядом ЗУНР «Закон про зарахування до флоту громадян Наддністрянської України», М. Білинський через окружні комісії в Кам'янець-Подільському сформував 2-ий полк морської піхоти, який очолив поручик Ілля Сич. Згодом було розпочато формування третього полку. Після проведеного у Кам'янець-Подільському 29 липня 1919 року інспекторського огляду морським міністром М. Злобіним сформовані полки були включені до складу 1-ї дивізії морської піхоти і відбули на фронт [1, 340; 5, 232].

З серпня 1919 року, після звільнення Києва від більшовицьких військ [5, 239], вийшов Закон «Про зміну та доповнення

до Закону від 26.01.1919 р. «Про поповнення армії та флоту УНР», який 4 серпня 1919 року був опублікований у «Віснику державних законів» [3, 304]. Проведення набору до війська і в морські частини та підготовку кадрів для флоту було доручено капітан-лейтенанту С. Шрамченку. Він створює в Кам'янець-Подільському Гардемаринську школу і призначається ад'ютантом школи – заступником її директора. Варто зазначити, що, прибувши навесні 1917 року з Балтійського флоту разом з М. Білинським, він активно дополучився до роботи зі створення Українського флоту. Під час евакуації центральних установ з Києва 27 січня 1919 року С. Шрамченко забрав із собою Військово-Морський пропор Міністерства морських справ і проніс його через усі буревії й лихоліття визвольних змагань, неодноразової еміграції та Другої світової війни. У подальшому, з 19 травня 1919 року до 10 грудня 1921 року, він очолює Генеральний морський штаб, функції якого виконував організаційно-тактичний відділ Військово-Морської Управи, та брав участь у підготовці 2-го Зимового походу. У 1920 році йому було присвоєне звання «контр-адмірал» [5, 239].

У весь 1919 рік дивізія морської піхоти вела важкі бої з Червоною Армією за ви-

звolenня рідної землі. 6 грудня 1919 року морська піхота у складі армійської групи генерала М. Омеляновича-Павленка взяла участь у героїчному 1-му Зимовому поході армії УНР і дійшла до лінії Київ – Черкаси, звільнивши при цьому Вінницю й Одесу. Метою цього погоду було намагання підтримати бойовий дух українських повстанців, підняти народ на боротьбу з окупантами [5, 232].

З'явилася надія на відродження флоту, залишки якого знаходилися в Одесі. Та під ударами переважаючих сил противника, а більше від епідемії тифу, українській армії довелося відступити на територію Польщі, де Морське відомство продовжувало виконувати свої функції і організовувало життєдіяльність української морської піхоти [4, 175].

Восени 1919 р. у Стамбулі відбулася передача захоплених Антантою кораблів ЧФ уряду Південної Росії. Після створення «бази російського Чорноморського флоту» вони були повернуті до Севастополя і взяли активну участь у боротьбі Руської армії генерала Врангеля з радянськими військами. Українська Мозирська (Пінська) річкова флотилія наприкінці 1919 року була захоплена поляками, а її кораблі увійшли до складу Польської Пінської флотилії [1, 341].

У зв'язку із загальною ситуацією на фронті наказом Директорії УНР 17 квітня 1920 року «Головним Начальником Чорноморського флоту та Заступником Військового Міністра по справах Військового і Торговельного Мореплавання» був призначений контр-адмірал М. Остроградський. Цим же наказом йому було затверджено «Повновласність» (повноваження і обов'язки) та «представ-



Кораблі Чорноморської ескадри та підводні човни в Південній бухті Севастополя, 1918 р.

ником Української Республіки на півдні України по справах Військового і Торговельного Мореплавання», доручалося утворити воєнно-дипломатичні місії в Румунії, Болгарії і Туреччині, надавалося право міжнародних зносин та створювати мобілізаційні комісії для торгового флоту [5, 215-216].

У квітні 1920 року переформовані полки морської піхоти УНР взяли участь в спільному українсько-польському визвольному поході і 7 травня звільнили Київ, що, у подальшому, не принесло успіху у війні [4, 176]. Проте зі звільненням столиці знову з'явилася нова надія на відродження флоту. М. Остроградський спрямовує свої зусилля на відродження його бойової сили. Своїми першими наказами він заново створює у Києві Дніпровську флотилію зі штабом [5, 215-216], Дніпровський флотський півекіпаж на чолі з капітаном 1-го рангу М. Злобіним [5, 243], а в дивізії морської піхоти – бронепоїзд «Чорноморець» [4, 176]. У Кам'янець-Подільському генерал-хорунжим В. Савченком-Більським організовувалася Гардемаринська школа [1, 340]. Оскільки успіх боротьби залежав від військово-технічного забезпечення війська (у своєму листі К. Мацієвичу в Бухарест С. Петлюра зазначав, що запас рушничних набоїв у жовтні складав 600 000 набоїв лише на один день бою), Директорія намагається порозумітися з Антантою і домовитися про її військово-технічну допомогу в боротьбі з більшовицькими силами в Україні. З цією метою М. Остроградський відбув до Ставки Антанти в Ясах [4, 176].

Ta, відрізана від моря ворогами, Директорія почала втрачати інтерес до флоту [8, 178]. Під тиском вищих армійських кіл ще 24 вересня 1919 року Морське міністерство було перетворене в Головне управління Воєнно-морського флоту Військового міністерства, а більшість його службовців – заражена до дивізії морської піхоти. 20 березня 1920 року це управління було згорнуто в Головну воєнно-морську управу. У

той же час перестав існувати і Генеральний Морський штаб [4, 176]. Це все, на думку С. Шрамченка, зашкодило українській великодержавній справі [1, 340].

У літку 1920 року виникла ситуація, коли і Антанта (у першу чергу Англія) і білій рух в Росії змушені були змінити своє ставлення до України, і виникла можливість порозуміння між ними. У листопаді 1920 року Російський політичний комітет у Польщі на чолі з лідером О. Савінковим підписав договір з УНР, яким визнавав самостійність України. Відповідно до умов договору, окрема російська Армія генерала Перемікіна підпорядковувалися командуванню армії УНР. Однак генерал Врангель, на словах визнаючи право України на незалежність, висунув умови, що допомагатиме тільки тим, хто визнає його Верховним Головнокомандувачем та коли в УНР визнають двомовність. Отже, мовна проблема вже в ті часи повним ходом поглиблювалася шовіністами в Україні! [4, 177].

Незабаром частина Чорноморського флоту була переведена до Севастополя під верховне командування генерала Врангеля і брала участь у боротьбі проти більшовиків [1, 341]. У барона Врангеля у підпорядкуванні був Чорноморський флот в Криму, отже і торгові шляхи, від яких Україна була відрізана фронтами. Тому переговори з бароном про взаємодопомогу в боротьбі зі спільним ворогом та подальшу долю флоту К. Мацієвич і М. Остроградський планували провести у жовтні в Севастополі, але С. Петлюра виступив проти як їх умов, так і місця проведення. На думку Головного отамана, Врангель вів з Директорією «хитру гру» а сама «поїздка до Криму могла би значно ускладнити наші внутрішні відносини». Стосовно «рівноправності мов», то С. Петлюра рішуче заявив, що це «скрита тенденція вдарити по одному з головних моторів нашої державності і будівничої нашої праці з тим, щоб розклсти нас в самій основі нашого будівничого плану». Тому центр переговорів залишився в Бухаресті [4, 177].

У цей складний час С. Петлюра вважав за необхідне впорядкувати систему державних інститутів, зокрема, війська УНР. Так, 12 листопада 1920 року було затверджено Закон «Про вище військове управління в УНР», яким було визначено, що найвище керівництво всіма сухопутними і морськими силами УНР належить голові Директорії як Головному отаману Війська і Флоту УНР і здійснення його через Військове міністерство, Начальника Генерального штабу і Генеральної інспекції військ УНР. Головному отаману визначалося право визначати устрій Армії та Флоту, від нього виходять накази і розпорядження стосовно дислокації військ, переведення їх в бойовий стан, навчання їх, проходження служби перемінним складом Армії, флоту і всього, що стосується збройних сил і захисту УНР [3, 392].

Тим часом командування Червоної Армії, підтягнувши з території Росії свої головні ударні сили, досягло перелому в бойових діях і перейшло в рішучий наступ. Українські моряки одними з перших виступили на захист держави. У цей час із моряків Дніпровської флотилії і флотського півекіпажу був сформований курінь морської піхоти, який разом із бронепоїздом «Чорноморець» постійно брав участь у бойових діях. 21 листопада 1920 року на берегах Збруча під Підволочиськом та Замостям морський курінь на чолі з колишнім Морським міністром, капітаном 1-го рангу М. Злобіним, підтримуваний вогнем бронепоїзда, забезпечував відхід українського війська за Збруч [5, 244] і до останнього вів бій з противником – 1-ю Кінною армією С. Будьонного та військами М. Тухачевського. Проте укладене поляками перемир'я з Червоною Армією 9 листопада 1920 року, позбавило УНР не лише союзників, а й надії на швидке повернення до берегів Чорного моря. Відступивши на територію Польщі, українські моряки разом з військом УНР були інтерновані до польських тaborів [4, 177].

Восени 1920 року радянські війська Південного фронту М. Фрунзе зламали

оборонну Білої гвардії на Кримському півострові і невпинно наблизалися до Севастополя, Феодосії та Керчі. Правитель Півдня Росії барон Врангель використав кораблі й транспорти Чорноморського флоту для евакуації військ [4, 178] спочатку до Стамбулу та його околиць, а пізніше до французького порту Бізерта (Туніс, Північна Африка) [1, 341]. 16 листопада 1920 року лінкор «Воля» (перейменований білогвардійцями на «Генерал Алєксєєв»), один броненосець, два крейсери, 10 есмінців, 4 підводні човни, 12 тральщиків, 119 транспортів і допоміжних суден назавжди покинули Севастополь і Крим. На них в еміграцію відбуло 145 693 осіб. 21 листопада врангелівський флот був реорганізований в Руську ескадру, останнім притулком якої став середземноморський порт Бізерта в Тунісі, колишній французькій військовоморській базі на півночі Африки. На кораблях Врангеля 13-14 листопада 1920 року відбули в еміграцію і чимало колишніх адміралів, офіцерів і матросів флоту УНР, в тому числі й адмірал А. Покровський, віце-адмірал О. Хоменко, контр-адмірали М. Максимов, Д. Ненюков та багато інших [4, 178]. 21 листопада у Стамбулі залишки Чорноморського флоту були реорганізовані в Руську ескадру [5, 204].

Проте радянська влада висунула свої права з вимогою видати їй усі кораблі Чорноморського флоту з Бізерти. Уряд УНР, що на той час вже був в еміграції, подав протест до Ліги Націй і до французького уряду проти таких дій, вважаючи усі ці кораблі власністю УНР. Утім, ці кораблі не були повернуті більшовикам, а продані французами на металобрухт [1, 341].

У підсумку, корабельний склад як українського, так і радянського флотів фактично перестав існувати. З цього приводу призначений уповноваженим Реввійськради РФ по Україні і Криму М. Фрунзе писав: «... на долю морського флота выпали тяжелые удары. В результате их мы лишились большей и лучшей части его материального

состава, ... потеряли основное ядро флота и рядового состава. Все это в сумме означает, что флота у нас нет» [4, 178].

У той же час основні сили українського флоту, сконцентровані в дивізії морської піхоти контр-адмірала М. Білинського, витіснені радянськими військами на територію Польщі, у цей час насмерть стояли перед військами М. Тухачевського й у значній мірі спричинилися до оголошеного згодом поляками «чуда на Віслі». Опинившись волею військової долі в еміграції, вони не втратили надії повернути волю і незалежність рідній землі. Уклавши з Польщею мирний договір, радянська Росія виборола собі умову, що на польській території антирадянські організації діяти не можуть. Тому майже в підпільних умовах на території Польщі і Румунії українські моряки брали активну участь у підготовці Української Повстанської Армії і планували провести Визвольний похід в Україну з метою підняття всеукраїнське повстання проти більшовицької влади [4, 179].

У цей час Україною вже ширився більшовицький терор. Голова РНК РРФСР В. Ленін вимагав негайніх поставок із «ситої» України для «голодаючого пролетаріата» щонайменше 150 млн. пудів зерна, відтак «продотряди» забирали все, що могли знайти в коморі українського селянина, що, у підсумку, і призвело першого в історії України голодомору 1921 року. Для придушення будь-якого руху опору в Україні було дислоковано війська Червоної Армії, які нараховували 1 млн. 200 тис. осіб. У створених Харківському та Київському військових округах дислокувалося 35 стрілецьких і кавалерійських дивізій, 10 бригад та різних частин, які були зведені у п'ять армій. Українці в них складали лише 9 %. Червона Армія в Україні стала виразно окупантіною, чого В. Ленін у своїх телеграмах і не приховував [4, 179].

У цій, з військової точки зору безнадійній ситуації, для порятунку народу від геноциду і збереження честі Українського

війська і флоту Українська Повстанська Армія під командуванням генерала Ю. Тютюнника 25 жовтня 1921 року зважується на похід, який увійшов в історію як 2-ий Зимовий, чи «Льодовий» похід. Просуваючись у важких зимових умовах у напрямі Києва, група військ Ю. Тютюнника була безперервно атакована кавалерійськими дивізіями більшовицьких військ. Народного повстання, як і з'єднатися з повстанськими загонами Придніпров'я, підняти не вдалося. Не дійшовши 40 кілометрів до Києва, група військ Тютюнника у битві під Базаром 21 листопада 1921 року була розбита кіннотою дивізії Г. Котовського і змушенна була повернути та пробиватися назад до польського кордону [4, 180]. У цьому бою загинув і контр-адмірал М. Білинський, який очолював залишки 1-го Гуцульського полку морської піхоти УНР. Він волів померти, ніж потрапити у більшовицький полон. Долю свого командира розділила і значна частина його морських піхотинців [9, 233].

Таким чином, українська морська піхота була задіяна у запеклих боях на Поділлі. Район її дій пролягав майже на 600 км із заходу на схід та на 400 км – з півночі на південь. За свою коротку дворічну історію полки морської піхоти УНР вписали яскраву сторінку в історію національних збройних сил, Українського флоту, у боротьбу українського народу за своє визволення [9, 233].

Слід зазначити, що у квітні 1919 року Морським Міністерством було встановлено днем Свята Української Державної Флоту і разом з тим днем Свята Українського Чорного Моря 29 квітня, а також встановлено бронзову медаль для всіх, хто був на службі в українському флоті станом на 29 квітня 1919 р. (на знак пам'яті про день підйому українського прапора на кораблях Чорноморської ескадри 29 квітня 1918 р.) [1, 341].

Таким чином, з моменту підняття в Севастополі 12 жовтня 1917 року екіпажем

ескадреного міноносця «Завидний» Національного прапора України до останнього бою української морської піхоти під Базаром 21 листопада 1921 року – понад 4 роки – є часом існування національного флоту незалежної Української Держави. Протягом цих років український прапор, як колись в старі козацькі часи, майорів над хвилями Чорного моря та на приморських театрах бойових дій. Флот зробив все, що зміг на той час, і дій його були геройчні як на морі, так і на суші [4, 180].

У цілому ж, Директорія виявила розуміння того, що ситуація вимагала значної роботи у галузі військового будівництва, зокрема, військово-морського флоту. На військові цілі виділялися значні кошти, проводилася інтенсивна законотворча діяльність, що у підсумку приносило позитивні результати. Та сили були нерівними:

зовнішньополітичні умови та військовий потенціал радянської Росії, Антанти та білогвардійців значно перевищував військову потужність Української держави, яка і знала поразки в останній спробі свого утвердження [8, 178].

Та все ж боротьба за національний флот у 1917-1921 роках була недаремною. Програна фізично, вона була виграна духовно, створила і виховала цілу плеяду українських військових моряків і поняття «національний флот України». Після 350-річного періоду бездержавності військові моряки 1917-1921 років перенесли морську справу і морську традицію українського народу з історичного мрійництва у сферу практичного перетворення українців у морську націю, що завершилося у 1991 році проголошенням державної незалежності України та створенням Військово-Морських Сил України.

ДЖЕРЕЛА

1. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська. Т. II (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упорядник Б. З. Якимович. – 5-те вид., змін. і доп. – Київ: Варта, 1995. – 464 с.
2. Киримли Х. Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918-21 pp. // Чорноморська безпека. – 2012. – № 4(26). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://pomos.com.ua/content/view/420/72/>.
3. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.
4. Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія українського флоту. – Снятин: ПрутПринт, 2007. – 404 с.
5. Мамчак М. Флотоводці України. Історичні нариси, хронологія походів. – Снятин: ПрутПринт, 2005. – 400 с.
6. Морской архив. «Морской вопрос Украиной не поднимался...» // Гангут. – 1997. – №12 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://perevodika.ru/articles/4252.html>.
7. Петлюра Симон Васильович // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
8. Рубльов О.С., Реент О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 pp. (Україна крізь віки. Т. 10). – К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1999. – 320 с.
9. Соколюк С. М. Участь військово-морських формувань доби Директорії УНР у бойових діях на Поділлі (травень – вересень 1919 р.) / С. М. Соколюк // Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Воєнна історія Поділля та Буковини» (м. Кам'янець-Подільський, 25-26 листопада 2009 р.). – С. 228–233.

СІЧОВИЙ РУХ НА БЕРЕЖАНЩИНІ

Олександра ТРОХАНЯК,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
гуманітарних дисциплін ВПНУБіП України
«Бережанський агротехнічний інститут»



Троханяк Олександра. Січовий рух на Бережанщині.

У статті розглянуто питання щодо історії виникнення та розвитку січового руху на Бережанщині. Охарактеризовано національно-патріотичні засади діяльності молоді, яка згуртовувалась у твориства.

Ключові слова: організація, боротьба, молодь, змагання, виховання.

Троханяк Олександра. Сечевое движение на Бережанщине.

В статье рассматриваются вопросы истории возникновения и развития сечевого движения на Бережанщине. Охарактеризованы национально-патриотические основы деятельности молодежи, которые объединялись в общества.

Ключевые слова: организация, борьба, молодежь, соревнования, воспитание.

Troxanyak Alexandra. Sich movement in Berezhany.

The author considers question of the history and development of Sich movement in Berezhany. National and patriotic principles of youth activites and societies associations are highlighted in the arcticle.

Keywords: organization, struggle, youth, strife, breeding.

У 2013 році українська спільнота відзначила 100-річчя створення у Львові Організації Українських Січових стрільців В. Старосольського. Саме цій даті приурочено це наукове дослідження.

Розглядаючи означену проблему, автор приділив особливу увагу розвитку січового товариства в Бережанському повіті, що показує зразок утворення та діяльності таких же товариств і по інших повітах Галичини. Січові організації відіграли велику роль в подальшому: в організації січових військових підрозділів Австро-Угорської армії в роки Першої світової війни, у здійсненні галицької революції 1918 року та створенні Західноукраїнської Народної Республіки, в утворенні Української Галицької Армії та у роки польсько-української війни 1918–1919 років.

Поставлено за мету дослідити виникнення та згуртування січових товариств в окремому повіті, зокрема в Бережанському, для вияснення та уточнення такої ж діяльності по інших провінційних округах Західної України. Одночасно таке вивчення дає можливість конкретніше дослідити загальний розвиток і стан січових товариств в усій Галичині.

Для дослідження взято деякі архівні документи [1, 2], що стосуються Бережанщини та дослідження учасників чи очевидців цього періоду, В. Бемка [4], П. Трильовського [6], І. Крип'якевича [8], К. Левицького [9], М. Назарука [11], М. Шаповалова [13], так і сучасних дослідників – Б. Якимовича, О. Седляра [3, 12], М. Гуйванюка [7], В. Чоповського [12], котрі глибоко вивчали це питання.

Велику роль в житті та діяльності українського молодого покоління відіграла організація «Молода Україна», яка мала свої філії по всій Галичині. Роль «Молодої України» була націлена на значну підготовчу роботу, спрямовану на національно-патріотичне виховання української молоді. Студентська молодь об'єдналася в рядах нової організації, якій в майбутньому довелося відіграти

визначну роль в активізації і здійсненні гасла самостійної української державності. Ініціатором створення та одним із передових ідеологів «Молодої України» був студент правничого факультету Львівського університету В. Старосольський [12, 122].

На арені політичної боротьби Бережанщини першим з'явилось товариство «Сокіл» (було засноване в Бережанах у 1906 році, з часом і в Нараєві та – ще в одній чи двох місцевостях. В. Бемко вказував, що загал недооцінював значення тієї організації, ставився до неї байдуже, вважаючи, що це – наслідування чужинців [поляків – Автор]. Бережанський «Сокіл» мав небагато членів, особливо з-поміж службовців. До 1-ої світової війни «Сокіл» зробив декілька гімнастичних показів-вечорів [5, 165]. З утворенням «Соколу» в регіоні поширюються політичні видання та передові твори української думки; складовою частиною діяльності цього угрупування є пожежно-військові тренування, різні виступи, лекції, що перетворюються на фактор національно-політичного життя.

У справі організації цього товариства важливу роль відіграла «Молода Україна», саме її члени також стали активними представниками вишколу. В Бережанах 1908 року засновано товариство «Січ», членами якої була молодь. Головою був Штемпований Федір Онішкович [12, 9]. Починаючи з 1909 року, особливо завдяки студентській молоді, у всьому повіті почалась масова організація січових товариств [4, 163]. Одним з перших постало товариство «Січ» в с. Рай, яке очолив Дмитро Кізима. Потім таке ж пожежно-гімнастичне товариство «Січ» виникає у Вербові, а в наступний рік – у Бережанах та ще у багатьох інших селах повіту. За підрахунками М. Гуйванюка [7, 219], станом на 1912 рік на Бережанщині нарахувалось 19 пожежно-гімнастичних товариств «Січ».

Діяльність «Січей» мала публічний характер і не обмежувалася самостійною підтримкою її членів, а всією громадськістю

повіту, тому передова молодь вступала в січові організації. Стрілецький рух був цвітом першої доби українського національного відродження. Він ставив собі за мету підготувати українську молодь Галичини до збройної відсічі ворогові українства – Російській імперії. В майбутньому він став ударною силою в боротьбі проти польського панування, ядром національних збройних сил Західноукраїнської Народної Республіки – Української Галицької Армії. Про мету українських сил писав К. Левицький: «Чого ми сподівалися з війни: [...] освобождення великої України від царської Росії і створення з неї самостійної української держави, та освобождення нас, галицьких Українців від панування Поляків, не відрікаючись Австрії» [9, 10-11], в армію якої вступить українське стрілецтво щоб добитись мети. 3 серпня 1914 року всюди розвішували і роздавали листівки, які сповіщали, що «ми, представники українського народу в Галичині всіх політичних напрямів, яких лучить один національний ідеал» розуміємо, що «ненаситність царської імперії загрожує також нашому національному життю» і «тому наша дорога ясна: українська суспільність однозідно і рішучо стане по стороні Австро-Угорщини проти Російської імперії» [1, арк. 70]. Такий заклик виступав орієнтиром для всіх українців.

Дослідуючи об'єднання «Січей» в єдину силу, Б. З. Якимович вказує, що збори Крайової Січової Ради відбувались щороку восени. На цих зборах звітувала Генеральна старшина. Один раз на три роки скликали з'їзд, куди посылали від кожної організаційної ланки по два делегати, а в його роботі брали участь повітові отамани або осавули. Крайові з'їзди були фактично зборами делегатів від усіх «Січей» та товариств «Січових Стрільців» з Галичини та інших країв Австро-Угорщини, крім Буковини, де діяв окремий Січовий Союз. Керівним органом у кожному повіті була Повітова Січ, роботою якої керувала Повітова Січова Рада (ПСР) [14, 41-42]. Повітова Січова Рада

складалась з 9 осіб. У справі організації товариств існувала власна дорадча думка її членів. «Т-ва засновано як за статутом д-ра Трильовського, так і за статутом «Сокола-Батька», залежно від бажання громади. Фактично ж між ними не було майже жодної різниці» – писав А. Чайковський. У 1910 році в Бережанах засновано «Повітову Січову Управу» (правильник (статут) для неї опрацював д-р А. Чайковський) [4, 166]. На збори січового товариства прибули представники всього повіту. А. Чайковський прочитав статут і зробив доповідь про значення січової організації. Збори прийняли цей статут і вибрали першу повітovу Управу. Повітовим кошовим обрали А. Чайковського. Повітова Січ влаштовувала в Бережанах триденні противожежні курси, що їх проводив начальник міської противожежної сторожі Карло Бартель. Опісля відбувався іспит для курсантів [6, 213]. Австро-польська влада не любила «Січей», але ставилась до них належно (навіть видавали противожежне приладдя, а це ще більше піднісло повагу населення до «Січей»).

Восени 1911 року відбувся перший повітовий з'їзд у Бережанах. У ньому брали участь січові товариства та сокільські гнізда із Рогатинщини, Підгаєччини, Перемишлянщини, Ходорівщини, Тернопільщини і, звичайно, з Бережанщини – це приблизно 10 тис. січовиків [4, 165], які військовим маршем пройшли по центральній вулиці міста біля ратуші під звуки духових оркестрів, бережанських січовиків очолив повітовий кошовий А. Чайковський. Мабуть, це було 17 листопада 1911 року, коли вся Галичина відзначала 100-річчя з дня народження М. Шашкевича. «Народне слово» голосило, що в Бережанщині проходило «Маркіянове свято», приурочення 100-літньої пам'яті бережанського гімназиста [10, 3]. Організатором збору був голова Тернопільського «Сокола» професор Дигдалевич, а гостями – д-р К. Левицький, К. Трильовський, Антін і Тимотей Старухи, І. Голубович. В самому місті Бережани організатором

виступив А. Чайковський. В наступному році в Бережанах пройшов другий збір січовиків.

Січові організації дуже скоро набули відчутно помітного значення в громадському та фізично-тренувальному русі. А. Чайковський в своїй праці «Як нам повести січову організацію?» 14 грудня 1912 року писав, що «Січ має за завдання витворити боєву готовність для оборони краю перед інвазією тих, що поприягли українському народові загладу» [3, с. 551]. Перед війною вся Галичина була вкрита густою сіткою національно настроєних, напіввійськових «Січей» та «Соколів». Українські національно-політичні сили проводили підготовчу роботу, спрямовану на боротьбу за незалежність західноукраїнських земель – це військовий вишкіл, національно-патріотичне виховання.

Молодь гартувалась. Стрілецькі товариства організовувались у всіх повітах Галичини (їх нараховувалось 94-96). На Бережанщині та в інших повітах проходили різні січові свята і змагання, а 28 червня 1914 року всі вони вперше зібрались у Львові на збір, який пресвячували Тарасу Шевченку до його 100-річчя. Вулицями Львова під звуки оркестрів й українських пісень пройшли кінні й піші підрозділи стрільців із «Січей», «Соколів», «Пластів» та інших напіввійськових організацій. Військовим кроком пройшли повіт за повітом. Бережанську делегацію очолював А. Чайковський. Саме в цей день, 28 червня 1914 року, почалась Перша світова війна.

В передвоєнний час на Бережанщині національно-патріотичні ідеї зустрічали труднощі й перепони з боку влади, представниками якої були переважно поляки. Вона, щоправда, відкрито не протестувала та намагалася вести фізичне виховання української молоді разом під «одним дахом» з поляками у «рамцях державних спортив-

них товариств, таких як «Гарцерство», «Стшелецькі дружини», однак українська молодь вперто боролась проти цього – хоч дирекція бережанської гімназії вишкувала всякі приманки, вони трималась стримано і остеронь [4, 226]. Поляки ставали все активнішими в організаційній діяльності і збільшували кількість своїх товариств, набиралися військових навиків, а польські чиновники, переважно сини яких і були членами «Гарцерств» і «Стшелецьких дружин» забезпечували їх необхідними засобами та фінансували.

На початок Першої світової війни Товариство Січових Стрільців подає заявку до Австро-Угорського уряду про вступ до лав армії, як вказував І. Крип'якевич, «мали ідею творення власного військового стягу та ідею боротьби з московським царатом» [8, 299]. За словами М. Шаповала «у Бережанському повітовому комітеті мобілізації з'явилося майже тисяча юнаків, більшість з яких були членами товариства «Січ», з м. Бережан – приблизно 150 чоловік [13, 20]. Оскільки австрійський уряд легіон стрілецтва обмежив до двох тисяч, решта повернулись в села. Збірним пунктом був Стрий, і на 31 серпня 1914 року зголосилось 6283 добровольці [2, арк. 4]. Аналізуючи дані О. Назарука в праці «Українські Січові Стрільці» [11, 14], Бережанщина за всю війну дає майже найбільшу кількість бойовиків – це 6400-8000 чол.

Таким чином, у передвоєнні роки серед українського населення Бережанщини, зростала національна свідомість і готовність до боротьби. Велику роль у цьому напрямку відіграла Бережанська гімназія, яка виховала молодь у національно-патріотичному дусі та фізично-військовому гартуванні й організувала в січові товариства. Бережани стали центром зростання політичної активності населення повіту.

ДЖЕРЕЛА

1. Центральний Державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ). – Ф. 146. – Оп. 4. – Спр. 3089. Переписка зі староствами про розміщення військових гарнізонів в містах Східної Галичини і підготовку до війни. – 3.08.1914 р. – 70 арк.
2. ЦДІАЛ. – Ф. 353. – Оп. 1. – Спр. 13. Звіти Боберського І., Цегельського Л. і Сінгалевича В. про стан частин Українських Січових Стрільців. – 1918 р. – 24 арк.
3. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження / [упоряд. Б.Якимович, О.Седляр] – В 4 т. – Т. 4. – Львів, 2007. – с. 551-554.
4. Бережанська земля. Історико-мемуарний збірник / [упоряд. Бемко В.] – Видавець: Комітет «Видавництва Бережани». – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1970. – 783 с.
5. Бережанщина в спогадах емігрантів / [упоряд. Волинець Н.] – Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1993. – 391 с.
6. «Гей там на горі «Січ іде!». Пропам'ятна крига «Січей» / [упоряд. Трильовський П.] – Київ, 1993. – 432 с.
7. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900-1914 рр.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – 254 с.
8. Крип'якевич І. Історія українського війська / Крип'якевич І., Гнатевич Б. – У 12 випусках. – Випуски 7-12. – Тернопіль: «Збруч», 1992. – с. 289-574. (Репринтне видання І. Тиктора у Львові 1936).
9. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1929. – 776 с.
10. Маркіянове свято в Бережанах // Народне слово. – 1911. – Ч. 591. – 25 листопада. – с. 3.
11. Назарук О. Над Золотою Ліпою в тaborах Українських Січових Стрільців. Слідами УСС. – Львів, 1920. – 104 с. (Накладом Української Боєвої Управи).
12. Чоповський В. Історичний наступ на шляху державотворення. – Львів, 2005. – 156 с.
13. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1927. – 334 с.
14. Якимович Б. «Гей, «Січ» іде, красен мак цвіте...». – Львів, 2000. – 52 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРТИФІКАЦІЇ ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД*



Кирило ГОРБЕНКО,
старший викладач кафедри археології, давньої та
середньовічної історії Навчально-наукового інституту
історії та права Миколаївського національного
університету ім. В. О. Сухомлинського, директор ДП
НДЦ «Лукомор'є» ОАСУ інституту археології НАН
України.

Горбенко Кирило. Особливості фортифікації городища Дикий Сад.

У статті розглянутто особливості фортифікаційних споруд городища Дикий Сад доби фінальної бронзи у Степовому Побужжі.

Ключові слова: городище, рів, оборонна стіна, цитадель, передмістя, фортифікація.

Горбенко Кирилл. Особенности фортификации городища Дикий Сад.

В статье рассматриваются особенности фортификационных сооружений городища Дикий Сад эпохи финальной бронзы в Степном Побужье.

Ключевые слова: городище, ров, оборонительная стена, цитадель, предместье, фортификация.

Gorbenko Kiril. Considerations the fortifications of hillfort Dikiy Sad.

In this article is submitted to consideration the fortification of hillfort Dikiy Sad of final bronze period in Steppe Bug region.

Keywords: hillfort, fosse, defense wall, citadel, suburb, fortification.

* Стаття виконана у рамках держбюджетної теми № 0112U000482 «Етнокультурні процеси в Північному Причорномор'ї в контексті давньої та середньовічної історії Південно-Східної Європи за даними археології».

Епоха пізнього бронзового віку стала за багатьма ознаками переломною для людства в цілому та народів Надчорноморської ойкумені зокрема. Це, насамперед, розвиток комплексного господарства з коливанням в різні періоди питомої ваги землеробства та скотарства, розвиток металургійної справи, гончарства, ткацького та косторізного ремесел, демографічний вибух, розвиток соціально-економічних відносин, поступова стратифікація та диференціація суспільства,

зміцнення інституту вождів, трансформація релігійних та ідеологічних уявлень. Особливо процеси змін стали відчутними на фінальному етапі епохи бронзового віку (BrD), коли процес політогенезу та революційні зміни у господарстві стали незворотними.

Ця епоха в степовій смузі Надчорномор'я представлена білозерською археологічною культурою, яка з одного боку завершила бурхливий бронзовий вік, а з іншого – дала поштовх новій епосі – віку раннього заліза, коли у нашему регіоні з'являється перший писемний народ (кіммерійці), розпочинається процес утворення та розвитку політичних суспільств та державних структур. Саме в епоху фінального бронзового віку на території нижньої течії р. Інгул виникає городище Дикий Сад.

Городище Дикий Сад розташовується в історичній частині сучасного м. Миколаєва, на високій терасі лівого берега р. Інгул (фото 1). В культурно-хронологічному аспекті городище відноситься до білозерської археологічної культури доби фінальної бронзи (XIII/XII-X/I ст. до н.е.). [3, 7-10].

Городище відкрито Ф. Т. Камінським (1888 † 1978) у серпні 1927 року. Однак протягом тривалого часу повномасштабні

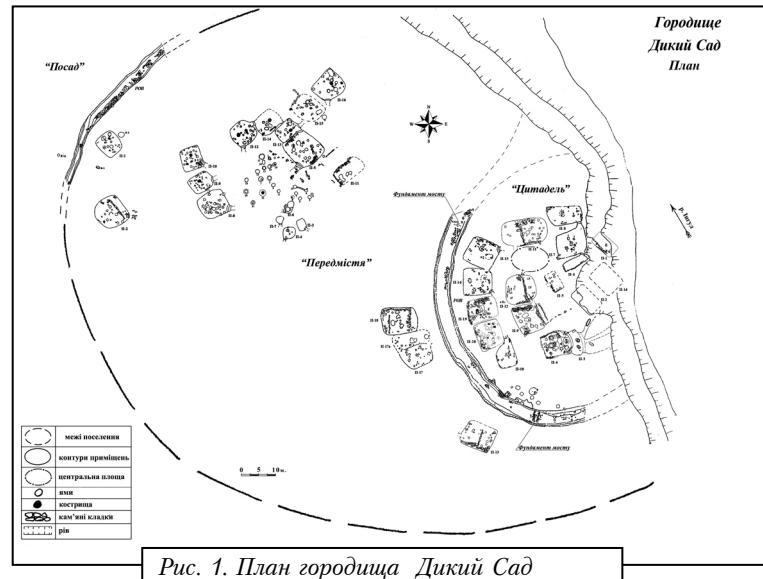


Рис. 1. План городища Дикий Сад

розкопки на території пам'ятки не проводилися (виключення складають фрагментарні дослідження Ф. Т. Камінського наприкінці 1920-их, 1950-их років та спорадичні розкопки Причорноморської археологічної експедиції під керівництвом Л. М. Славина та О. М. Мальованого у 1956 році). Регулярні дослідження Дикого Саду розпочалися на початку 1990-их років. Вони дозволили накопити значний археологічний матеріал, що дає можливість робити історичні узагальнення за різними аспектами життєдіяльності населення усього регіону.

У плані городище нагадує форму овалу, витягнутого по осі Пд-С-Пн-З. Площа городища – понад 4,0 га. Приміщення розташовані вздовж річки Інгул в три-чотири ряди і практично примикають одне до одного, створюючи, таким чином, єдиний архітектурний комплекс, який розкинувся у формі дуги (фото 2). Конструктивно городище складалося із трьох частин – «цитаделі», охопленої ровом, «передмістя», огороженого зовнішнім ровом, та «посаду», розташованого за зовнішнім ровом (рис. 1). На цій території дослідженні житлові, господарські та ритуально-культурні об'єкти, накопичені сотні артефактів (керамічний посуд,

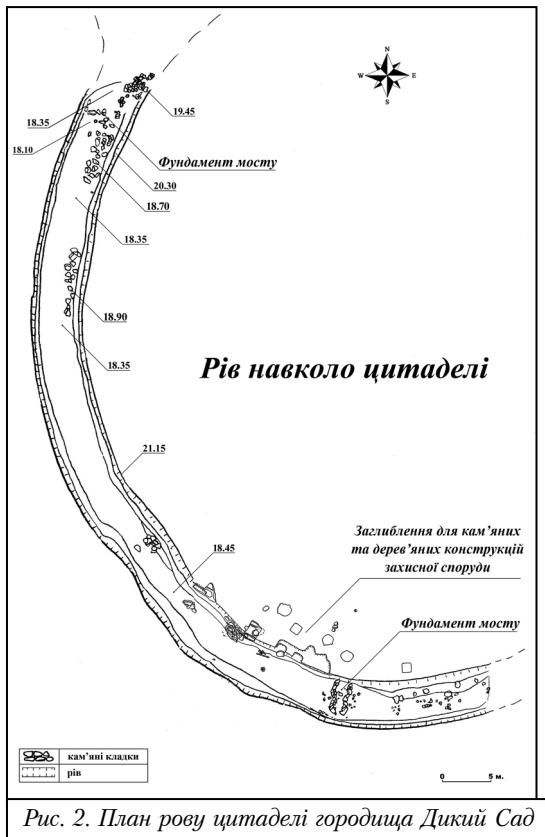
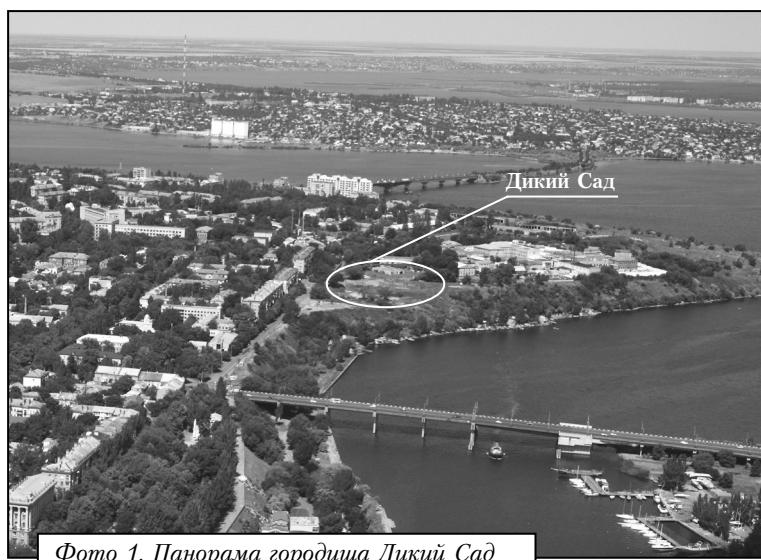


Рис. 2. План рову цитаделі городища Дикий Сад



бронзові, кістяні і кам'яні предмети), проведені комплексні аналізи археологічних матеріалів [14]. Необхідно відзначити, що історичний феномен Дикого Саду виходить за межі традиційних уявлень як про саму білозерську культуру, так і про всю епоху фінальної бронзи на півдні сучасної України. За багатьма показниками (матеріальна культура, господарство, ремесла, архітектура) Дикий Сад відрізняється від сформованих в науці уявлень [10]. Особливо яскраво цей феномен проявився на прикладі захисних споруд [4; 6].

Укріплення Дикого Саду складалися з двох ровів: рову навколо «цитаделі» (рис. 2) та зовнішнього рову, що охоплював «передмістя» (рис. 1). Обидва рови змикалися з давніми корінними балками, замикаючи круг оборони. Зовнішній захисний рів проходив за віссю Південний Захід – Північний Схід. Довжина дослідженій частини – 45,0 м, ширина – 2,0-3,0 м, глибина – 1,2-1,3 м від рівня материка. У заповненні зафіксовані незначні фрагменти керамічної посуди, фрагмент кам'яної ливарної форми для відливки кельту, кістки тварин, ріг ВРХ. Уздовж борту внутрішньої частини рову, майже по всій дослідженій довжині, розташовувалася гряда великих та середніх вапнякових плит (камені сповзли у внутрішню частину рову). Кам'яні плити були злегка обтесані. Вірогідно, ця гряда одночасно облицювала внутрішній борт рову та фундамент захисної стіни (під невеликим нахилом кам'яна кладка переходила із рову в глинобитну стіну). Кам'яна кладка складалася з мінімум трьох-чотирьох шарів. Камені були укладені на глинистому розчині зі слабкими елементами перев'язки.

Рів, що охоплював «цитадель» Дикого Саду, представляв більш потужну конструкцію – в ньому досліджені кам'яні фундаменти для дерев'яних мостів, залишки башт на кам'яному фундаменті, додаткові конструкції для укріплення стін (фото 2). Рів «цитаделі», у формі великої дуги, протягнувся по осі Південний Схід – Північний Захід. Довжина дослідженої частини – 130 м (загальна довжина приблизно – 140-150 м), ширина – 5 м, глибина – 2,5-3,10 м (рис. 2). В заповненні рову у великій кількості зафіксовані розвали керамічного посуду, знаряддя праці рогів та кісток тварин, предмети із бронзи, кістки тварин та рибин, а також людські черепи. В середній та нижній частині заповнення рову простежуються глиняні запливи упереміш із мілкими та середніми вапняковими каменями (приблизно 400-500 каменів на 2 метри довжини) та рибними кістками. Вірогідно, це залишки руйнованої захисної стіни (при її спорудженні в суміш додавали камені та рибний бульйон). Функцію додаткової перешкоди, вірогідно, виконували стіни приміщень № 10, 15, 16, 19, 20, розташованих вздовж рову на відстані 3,0 м від лінії рову та прилягаючих один до одного. В рові, навпроти цих приміщень, розташувалися потужні завали каменів (вірогідно, залишки кам'яних фундаментів навпроти приміщень, де в їх західній частині кам'яні фундаменти були відсутні). Доповнює цей факт і залишки фундаментів фортифікаційної споруди у вигляді трьох заглиблень, врізаних в борт рову (ділянка рову між приміщенням № 10 та фундаментом першого мосту). Ями, що були заповнені золистим та суглинистим шаром, не містили артефак-



Фото 2. Панорама цитаделі городища Дикий Сад

тів, деякі ями мали в заповненні мілкий вапняковий бут. Розташування і форма заглиблень та ям дає можливість стверджувати, що вони слугували фундаментом для потужних дерев'яних підпорок (а, можливо, в якомусь сенсі – і контрфорсів) в конструкції внутрішнього панциру захисної стіни (за цією частиною оборонної стіни не було приміщень – вірогідно, цей вільний простір використовувався в побутових цілях).

В південно-східній частині рову розташовувався кам'яний фундамент основного мосту через рів (фото 3). Фундамент в плані прямокутний, витягнутий поперек рову по лінії північ-південь з невеликим відхиленням на північний схід; розміри – $3,64 \times 2,0$ м, а в центральній частині, в результаті зрушения каменів, ширина складає 1,4 м. Міст представляє собою двохфасадну кладку. Ширина західного фасаду кладки 0,2-0,7 м, східного – 0,3-0,7 м. Форма кладки західного фасаду повторює обриси рову. Висота в центральній частині – біля 1,25 м, по краях рову – до 0,4 м. Кладка рядова (від 2 до 8-9 рядів), але суцільні ряди простежуються не по всій довжині [5].



Фото 3. Рів цитаделі городища Дикий Сад та кам'яний фундамент основного мосту

Кам'яний фундамент другого мосту розташовувався в північній частині рову та був витягнутий поперек рову по лінії Захід-Схід (фото 4). Фундамент був однофасадною кладкою. Другий міст, вірогідно, був менш складною спорудою та призначався для внутрішньої поселенської комунікації – поєднання торгівельної частини поселення («передмістя») з укріпленою частиною («цитаделлю»).

На схід від кам'яних фундаментів обох мостів, на відстані 3,5-4,5 м, були зафіксовані великі скupчення крупних та мілких вапнякових каменів (особливо показовий кам'яний завал зафікований за фундаментом другого мосту). Камені, що лежали не в системі, на різних висотних рівнях, спочатку, вірогідно, складали кам'яну конструкцію, що впритул розташовувалася до рову цитаделі. Розташування каменів та характер їх завалу дозволяють припустити, що це були якісь прямокутні або овальні конструкції, котрі могли виконувати роль фундаменту під спеціальні сторожові пункти («башти»). Схоже, «башти» маркували мости та фланкували рів «цитаделі» (фото 4; рис. 1).

Необхідно відзначити, що рів в районі завалу каменів біля другого мосту різко повертає на північний схід, а нижній рівень підвищується. Цей факт може вказувати на його кінцеву північну межу та плавний перехід рову в давню балку.

Сукупність даних дає можливість припустити, що рів «цитаделі», окрім захисної, міг виконувати соціальну та ритуальну функції. Він міг стратифікувати членів громади Дикого Саду за виробничими, соціальними та майновими ознаками (на «цитаделі» зафіксовані храмові приміщення, котрих немає на території дальнього «передмістя»), а також використовувати-

ся мешканцями для хтонічних приношень богам (поховання людських черепів, посуду з кістками великої рибини). Як приклад, ритуальні дії, пов'язані із фортифікаційними спорудами, відзначаються дослідниками в Аркаїмі [8, 61].

Можна стверджувати, що в період розквіту городища в межах його території формується чітка система єдиного планування та забудови: «цитадель», охоплена ровом, «передмістя» в напівколі зовнішнього рову, «посад». Структура відповідає класичному поняттю «urbs» – «місто».

Наголошуєчи на непересічності захисних споруд Дикого Саду для епохи фінальної бронзи Дніпро-Дністровського межиріччя, необхідно зазначити, що схожі укріплення на поселеннях цього періоду відомі на Південному Уралі і в Казахстані [2, 23-43; 7, 22-31; 9], Узбекистані [12], Приоб'ї [1], о. Хортиця [11, 45].

Характер фортифікаційних споруд вказує на використання мешканцями Дикого Саду східних прийомів спорудження захисних конструкцій (два кільця ровів, сторожові пункти на кам'яному фундаменті, розташування приміщень вздовж рову, використовування додаткових кріплень стіни). Крім того, доведені контакти білозерського населення з близькими та віддаленими районами східних областей зон культур пізньої бронзи [13, 189].

Спираючись на весь комплекс знахідок, можна стверджувати, що Дикий Сад виник внаслідок необхідності контролю як за суходільними, так і за водними торгівельними шляхами. По суті, на городищі замикалася найбільш північна точка чорноморського морського шляху, а його мешканці контролювали дуже важливий транспортний вузол у вигляді переправ і зручної гавані. Можливо, в цьому місці здійснювалося перевантаження з морських на річкові судна з пересуванням до Бузьких порогів, де зручніший вихід на вододіл Бугу-Дністра до шляху в північно-західному (Балтійському і Центральноєвропейському) напрямі. Весь маршрут від П. Бугу до верхів'їв Західного Бугу і Яблонецького перевалу не має жодної переправи і є найбільш коротким. Таким чином, важливе стратегічне положення городища безперечне.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що на сьогоднішній день городище Дикий Сад – єдина в Причорноморському регіоні археологічна пам'ятка кінця II тис. до н. е., на котрій зафіксовані комплексні оборонні споруди. Окрім цього, треба наголосити що на городищі не зафіксовано слідів штурму укріплень та руйнації його споруд унаслідок військових дій. Цей факт вказує на військово-фортифікаційні новації мешканців городища та на міць оборонних споруд Дикого Саду.

Отже, упродовж XII–XI ст. до н. е. городище Дикий Сад виконувало роль своєрідного економічного, соціально-культурного, релігійно-культового та військово-політичного центру регіону нижньої течії Дністра, Південного Бугу та Дніпра.

В зазначеному аспекті цікаво виглядає згадування Гомером племені кіммерійців – «Там народ ($\delta\muος$) и город ($\piολις$) людей кіммерийских, окутаные мглою и туча-

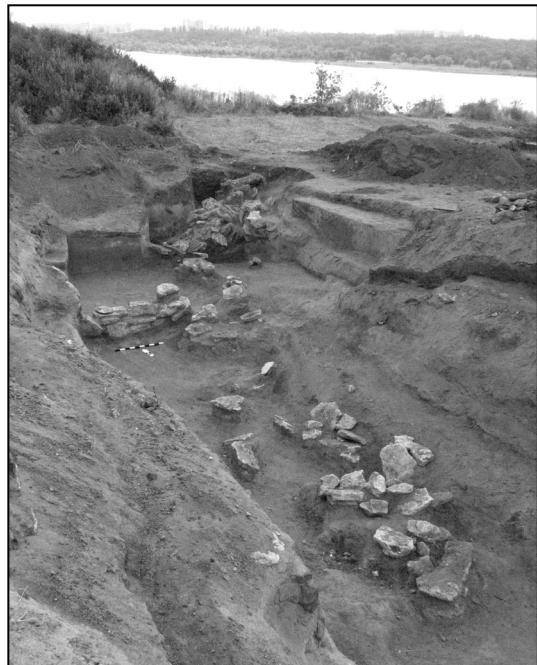


Фото 4. Рів цитаделі городища Дикий Сад та кам'яний фундамент другого мосту та башти

ми...» («Одиссея» /XI, 14-15/, переклад В. В. Латишева). Як бачимо із перекладу, у Гомера мова йде саме про народ та місто кіммерійців, а, згідно з думкою ряду вітчизняних археологів, племена сабатинівської та білозерської культур відносилися до раннього етапу формування кіммерійського етносу. Спираючись на це, цілком правомірно поставити питання про те, що саме городище Дикий Сад могло бути тим центром – «градом людей кіммерийських», про який згадував Гомер. Безумовно, довести це твердження допоможуть тільки подальші археологічні дослідження пам'ятки та більш детальний аналіз отриманих матеріалів.

ДЖЕРЕЛА

1. Бородовский А. П. К вопросу о городицах переходного времени от эпохи поздней бронзы к раннему железному веку в Новосибирском Приобье // Исторический опыт хозяйственного и культурного освоения Западной Сибири. – Барнаул, 2003. – 1. – С. 264–269.
2. Генинг В. Ф., Зданович Г. Б., Генинг В. В. Синташта: Археологические памятники арийских племен Урало-Казахских степей. Ч. 1. – Челябинск, 1992.
3. Горбенко К. В. Городище «Дикий Сад» у XIII – IX ст. до н.е. // ЕМІНАК. – 2007. – № 1 (1). – С. 7–14.
4. Горбенко К. В. Исследования оборонительных сооружений на территории укрепленного поселения финальной бронзы «Дикий Сад» // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 96. Вип. 83. Історичні науки. Спецвипуск – Миколаїв; Venezia: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, Ca'Foscari, 2008. – С. 56–60.
5. Горбенко К. В., Гребенников Ю. С., Панковский В. Б. Розкопки укріпленого поселення «Дикий Сад» у 2004 р. // Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр. – Вип. 7. – Київ-Запоріжжя, 2005. – С. 100–104.
6. Горбенко К. В., Козленко Р. А. Оборонительные сооружения цитадели укрепленного поселения Дикий Сад // VIII Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2010. – С. 57–60.
7. Зданович Г. Б. Аркаим: Арии на Урале или несостоявшаяся цивилизация // Аркаим: Исследования. Поиски. Открытия. – Челябинск, 1995. – С. 21–42.
8. Зданович Г. Б., Батанина И. М. «Страна городов» – укрепленные поселения эпохи поздней бронзы XVIII–XVII вв. до н.э. на Южном Урале // Аркаим: Исследования. Поиски. Открытия. – Челябинск, 1995. – С. 54–62.
9. Зданович Г. Б., Генинг В. В. Оборонительные сооружения поселения Синташта // АО-1983 г. – М., 1985. – С. 147–148.
10. Отрощенко В. В. Укреплене поселення Дикий Сад у системі пам'яток білозерської культури // ЕМІНАК. – 2008. – № 3. – С. 5–10.
11. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. – К., 2005.
12. Спришевский В. И. Оборонительное сооружение эпохи бронзы на территории Узбекистана // СА. – 1972. – № 3. – С. 227–232.
13. Шарафутдинова Э.С. Памятники конца эпохи поздней бронзы в Нижнем Дону и Степном Прикубанье // СА. – 1991. – № 1. – С. 184–196.
14. Kirill V. Gorbenko, Yuriy S. Grebennikov. The «Dykyi Sad» fortified settlement as a uniting link in the context of economic, political and cultural relation of 1200 – 1000 BC (the Baltic shore, the Pontic region and the Mediterranean) // Routes between the seas: Baltik-Boh-Bug-Pont from the 3rd to the middle of the 1st millennium BC. Baltic-Pontic Studies. Vol. 14: Poznan, 2009. – p. 374–389.

ВІЙСЬКОВІ ЗВ'ЯЗКИ БУЛГАРСЬКИХ ПЛЕМЕН ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я І ВІЗАНТІЇ В ДОБУ ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА ЮСТИНІАНА I (527-565)

Володимир КУЗОВКОВ,
доцент кафедри археології, давньої та середньовічної
історії Інституту історії та права Миколаївського
національного університету ім. В. О. Сухомлинського



Кузовков Володимир. Військові зв'язки булгарських племен Північного Причорномор'я і Візантії в добу правління імператора Юстиніана I (527-565).

У статті розглянуті військові зв'язки булгарських племен Північного Причорномор'я з Візантійською імперією в добу правління імператора Юстиніана I (527-565). Автор приділяє увагу участі булгарських контингентів найманців у військових конфліктах на боці Візантії, а також грабіжницьким нападам булгар на візантійські володіння.

Ключові слова: булгари, Візантійська імперія, Юстиніан I.

Кузовков Владимир. Военные связи булгарских племен Северного Причерноморья и Византии в эпоху правления Юстиниана I (527-565).

В статье рассматриваются военные связи булгарских племен Северного Причерноморья с Византийской империей в эпоху правления Юстиниана I (527-565). Автор уделяет внимание участию булгарских контингентов наемников в военных конфликтах на стороне Византии, а также грабительским нападениям булгар на византийские владения.

Ключевые слова: булгари, Византийская империя, Юстиниан I.

Kuzovkov Vladimir. *Military ties Bulgar tribes of the Northern Black Sea and Byzantium during the reign of Justinian I (527-565).*

There are discusses of the military ties of Bulgar tribes of the Northern Black Sea with the Byzantine Empire during the reign of Justinian I (527-565). The author pays attention to the participation of Bulgar contingents of mercenaries in the armed conflicts on the side of the Byzantine Empire, as well as Bulgarians' attacks on Byzantine possessions.

Keywords: Bulgars, Byzantine Empire, Justinian I.

Доба правління імператора Юстиніана I (527-565) – один з важливіших етапів сучасно-політичної трансформації Східної Римської імперії в умовах постійних варварських вторгнень і спроб відродити безпосередній контроль над Середземномор'ям. Головним напрямком зовнішньої політики Юстиніана I було відвоювання колишніх володінь Римської імперії на Заході, втрачених у наслідок міграції варварських племен і утворення варварських королівств. Політика відновлення імперії в Західній Європі вимагала стримування потенційних ворогів, з яких особливу небезпеку представляв Сасанідський Іран. Стратегічно важливим також був приуднайський регіон, який був контактною зоною імперії з племенами Центральної і Східної Європи.

З I ст. н. е. Дунай був межею між варварським світом і Pax Romana. Цей відрізок імперського кордону відігравав особливу роль у військово-політичних подіях доби Великого переселення народів. Ще у 70-их роках IV ст. Дунай перейшли вестготи, які нанесли важку поразку східно-римському війську під Адріанополем (378 р.) [4, 93]. У I половині V ст. вестготська загроза імперським володінням на Балканах змінилась гунською, а після розпаду Гунської держави (453 р.) – остготською. Після відходу остготів до Італії (488 р.) у Подунав'ї поступово формується нова етно-політична карта, що залишалась притаманною регіону до приходу аварів. Східна Римська імперія встановлює регулярні зв'язки з германськими племенами лангобардів та гепідів, а також з слов'янськими племенами склавінів і антів. Важливою політичною силою стають і булгарські племена.

Традиційно з булгарськими племенами в різній мірі пов'язують оногурів, сарагурів, кутригурів (котрагів) і утигурів [2, 87; 8, 73]. Перші письмові згадки про булгарські племена у Східній Європі відносять до IV ст. Їх вплив у степах Північного Причорномор'я посилюється в 460-их роках. У 463 році посольство сарагурів і оногурів відвідало Константинополь. Між Східною Римською імперією та кочовиками були встановлені союзницькі відносини. Вже в 467 році ці племена зробили напад на володіння Сасанідського Ірану в Закавказзі, що був головним противником візантійців на Близькому Сході [9, 265]. Надалі Візантія продовжує використовувати кочовиків для тиску на ворожі держави, що розташовані на південь від Кавказу. Однак, переважно, це вже будуть народи, що мешкають в степах сучасного Дагестану, а не Північного Причорномор'я.

Певну активізацію булгарських племен на дунайському кордоні імперії слід віднести також до другої половини V ст. У 460-480-их роках вони часто виступали союзниками імперії проти інших варварських племен. Однак після переселення з Балкан до Італії остготів Теодоріха Амала (488 р.) [4, 125 – 126] булгари стають безпосередніми сусідами імперії на Балканах. Це призводить до руйнації їх союзу з Константинополем. На межі V-VI ст. відбувається декілька нападів булгар на візантійські провінції Фракії і Ілліріка, а пізніше, в 514-515 рр., вони виступають в якості союзників бунтівника Віталіана [2, 80; 6, 125].

Читаючи свідоцтва візантійських авторів про кочовиків Північного Причорномор'я, можна відмітити певні зміни в етнонімії, що

відбулись протягом декількох десятиліть. Племена оногурів і сарагурів фактично зникають зі сторінок історичних творів. Поряд з булгарами візантійські письменники Юстиніанової доби часто згадують кутригурів та утигурів. Згідно з Прокопієм, кутригури займали степи між Дунаєм і Доном, а утигури кочували біля Азовського моря на берегах р. Кубань [10, 385-389].

З перших років правління Юстиніана I в джерелах неодноразово згадуються кочовики, які перебувають на службі у візантійському війську. Це були воякі-найманці, які доповнювали дії регулярних імперських підрозділів в ролі кінних лучників. Сучасні дослідники відмічають поступове зростання значення подібних загонів в армії Пізньої Римської імперії та Ранньої Візантії, що могло бути викликано постійними конфліктами з Сасанідським Іраном та змінами у військовій тактиці варварських народів у зв'язку з гунською навалою.

Тенденцію до зростання ролі кінних лучників відмітив у своїй праці «Про війни Юстиніана» візантійський історик Прокопій. Порівнюючи сучасних воїнів з вояками минулого, він зазначав, що в його час «лучники йдуть в бій, одягнені в панцир, з поножами до колін. З правого боку в них звішуються стріли, з лівого – меч. Є серед них й такі, котрі мають спис, а [на ременях] за плечами – короткий без держака щит, яким вони можуть закривати обличчя і шию. Вони гарні вершники і легко можуть на повному скоку натягувати лук і пускати стріли в обидві боки, як в того, хто біжить від них, так і в ворога, який їх переслідує. Лук вони підіймають до лоба, а тетиву відтягають до правого вуха, від чого стріла пускається з такою силою, що завжди поражає того, в кого влучає, і ні щит, ні панцир не може одвернути її стрімкого удару. І все ж є люди, котрі, нехтуючи всім цим, приклоняються перед давниною й дивуються нею, не віддаючи данини новим винаходам» [11, 9].

Кочовики-найманці могли походити як з степів Північного Причорномор'я, так і,

Північного Кавказу. Прокопій Кесарійський стосовно них часто використовує узагальнючу для того часу назву «гуни», яка може бути застосована до всіх тюркомовних народів, вказаних регіонів (або архаїчний етнонім «массагети»).

Значну роль у візантійському війську відігравали загони «гунів» під час війни з Іраном 526-532 років. У битві при Дарі (530 р.) два підрозділи «гунів» виконували роль сполучних ланок між центром та флангами візантійської армії. Полководець Велізарій поставив перед ними завдання заходити в тил персидським загонам в тому випадку, якщо останнім вдастся зломити опір візантійців на певній ділянці бойових порядків. Під час бою особливо відзначився загін під керівництвом Суніки, що брав участь у відбитті наступу іранських військ на обох флангах візантійців. Сам Суніка під час поєдинку вбив одного з сасанідських полководців [11, 40-46].

Згідно зі свідоцтвами Йоанна Малала, Суніка зі своїм загоном відігравав значну роль і в подіях наступної кампанії 531 року. На відміну від Прокопія, Малала вказує офіційне звання Суніки – дукс. Він відмічає успішні дії його «гунського» загону проти окремих персидських підрозділів. В описі невдалої для ромеїв битви біля Каллініка зазначено, що саме Суніка керував тими візантійськими підрозділами, які не залишили поля бою і, захищаючись, заставили ворогів відступити, вбивши двох персидських «екзархів» і полонивши одного [3, 483-484].

Значну роль відігравали наймані контингенти кінних лучників в західних компаніях Юстиніана I проти вандалів, остготів та франків. У 533 році у складі експедиційного корпусу Велізарія, що вів військові дії проти вандалів в Північній Африці був загін «массагетів» чисельністю в шістсот вояків, яким керували Сінній і Вала [11, 207-208]. За свідоцтвом Прокопія, Сінній походив з племені кутригурів [11, 208]. У битві під Децизом (533 р.), яка призвела до оволодіння візантійцями вандалською столицею Карфагеном, його загін відбив флангову

атаку ворога, знищивши сили нападників, що перевищували чисельність «массагетів» в два з половиною рази [11, 224-225].

Найбільш вражаючу військову кар'єру в Східній Римській імперії зробив булгарин Аскум (Акум), який став християнином. Як відомо, хрещення потенційних союзників для Візантії було одним з засобів дипломатичного впливу. Особливо активно хрещення почало застосовуватись з часів Юостиніана I. Так, на початку правління цього імператора союзником Константинополя став герульський король Греп, який прийняв хрещення разом зі своїм оточенням, а хрещеним отцем короля виступив сам імператор [3, 469; 6, 136]. Подібна ситуація повторилася і з Аскумом, коли він потрапив на візантійську військову службу. Невідомо, чи супроводжував його булгарський військовий контингент, однак візантійські хроністи свідчать, що Юостиніан I був хрещеним батьком і стосовно нього. Відповідно, можна зробити припущення про те, що Аскум був представником булгарської знаті. У візантійській армії він зайняв одну з найвищих посад – магістр мілітум префектури Іллірик, однак у 528 році потрапив у полон до своїх колишніх одноплемінників під час їх грабіжницького нападу на балканські провінції Східної Римської імперії [3, 473; 6, 168].

Служба значних загонів булгар у візантійському війську дозволяє стверджувати існування між окремими племенами та Східною Римською імперією союзницьких угод. Це певною мірою підтверджують свідоцтва Іоанна Малали і Феофана Сповідника про події 528 р. [3, 470-471; 6, 137]. Тоді «гуни», які кочували неподалік від Босфору (Пантікею) і були незадоволені спробою їх християнізації з боку імперії, виступили проти візантійських гарнізонів. Для того, щоб відновити контроль над Керченською протокою з Візантії була відправлена військова експедиція, частина контингентів якої пересувалась морем, а частина сушою від Одісополя (Варни). Прохід візантійських загонів сушою з території сучасної Болгарії до Криму в цей час був

можливий лише за умов дружніх стосунків з кочовиками, які контролювали степ між Дунаєм і Дніпром.

Поряд з військовим співробітництвом важливим елементом відносин Візантії з булгарськими племенами залишались військові конфлікти, викликані грабіжницькими наскоками останніх на балканські імперські володіння. Візантійські хроністи згадують успішні дії командувача військ Іллірика Мундона проти булгар у 530 році [7, 85], а в 535 році боротьби з нападами кочовиків на Балкани з Кавказу був відправлений відомий полководець Сітта [7, 87].

Масштабне вторгнення булгар відбулось у 539-540 роках. Окремі загони «гунів» панували на околицях Константинополя. Були взяті важливі візантійські міста Касандрія (Потідея) та Херсонес Фракійський. Булгари змогли переправитись на узбережжя Малої Азії, де спалили декілька селищ. Підводячи підсумки булгарського вторгнення для імперії, Прокопій Кесарійський вказує, що з Балкан кочовикиувели близько ста двадцяти тисяч полонених і «винищивши майже всіх еллінів, крім жителів Пелопоннесу...» [11, 97].

Військові дії 539-540 років свідчили про зростання військової майстерності булгар. Воюючи проти варварів візантійці дуже часто відмічали те, що вони не вміли брати та захищати фортеці. Вандали в Північній Африці навмисно знищували фортечні мури, побоюючись, що у випадку військового конфлікту з Візантією укріплені міста можуть стати потенційними базами для імперських військ [11, 216]. До подібних заходів вдавався і остготський король Totila, який у 541-552 роках намагався захистити свої володіння в Італії від візантійців [10, 280; 13, 354-355]. На відміну від інших противників Східної Римської імперії булгари в 539-540 роках могли не тільки грабувати околиці міст, але й штурмувати фортечні мури. Прокопій відмітив, що це вони робили вперше. Він також зазначив, що під час нападів 539-540 років булгари взяли тридцять два укріплення в Іллірії [11, 96].

Можна припустити, що зміни в тактиці кочовиків були наслідком тривалих військових контактів зі Східною Римською імперією. Булгари, які перебували на візантійській службі, отримували військовий досвід дій проти укріплених фортець і могли його використовувати проти візантійців, коли, після повернення до родичів, приймали участь у військових акціях свого племені. Кочовики також могли застосовувати вміння полонених військових інженерів.

Для того, щоб надалі забезпечити дунайський кордон від нападів булгар Північного Причорномор'я, візантійці звернулись до старої політики підбурювання одних варварів проти інших. Безпосередню загрозу для Візантії становило булгарське плем'я кутригурів. Потенційним ворогом кутригурів могли бути утигури, їх найближчі родичі та сусіди. Їх кордон з землями кутригурів проходив по Дону. За свідоцтвом Прокопія, сама ідея підбурити одне булгарське плем'я до нападу на інше належала готам-тетраксітам, які мешкали по сусіству та встановили релігійні і політичні контакти з імперією в 548 році [10, 384-385]. Проте повною мірою механізм взаємодії утигуров з Константинополем був опрацьований у 550-их роках.

У середині VI ст. уряду імператора Юстиніана I довелось вирішувати цілий комплекс зовнішньополітичних проблем. Війна проти остготів в Італії затягувалась, а на Сході продовжувалась боротьба з Сасанідським Іраном за контроль над Лазікою (Абхазією). Вести військові дії на двох театрах одночасно було занадто виснажливо і в цих умовах в Константинополі виник проект організації значного наступу проти остготів. Організація нової армії для походу в Італію розпочалась під керівництвом племінника Юстиніана I Германа у 550 році. [10, 367-369]. Невдовзі після смерті Германа армію очолив Нарсес [10, 445].

До складу візантійського війська входили значні військові контингенти сусідніх варварів, включаючи «гунів». Спрямування значної частини візантійських військ з бал-

канського кордону на виконання інших завдань послабило захист фракійських та іллірійських провінцій. У 550-551 роках ці території переживають масштабне вторгнення слов'ян, які вперше насмілюються зимувати у візантійських володіннях [5, 341]. Тоді ж загострюються відносини між двома германськими племенами: гепідами і лангобардами, які займали сусідні з імперією землі Паннонії. Гепіди запросили для участі в конфлікті кутригурів, однак, оскільки військові дії були відкладені, переправили їх через Дунай до візантійських володінь [10, 434].

Загальна чисельність кутригурів, що вторглися в землі імператора, складала близько дванадцяти тисяч вояків на чолі з Хініалоном і візантійці не мали достатньо сил на Балканах, щоб відбити цей напад. Щоб змусити кутригурів відступити, Юстиніан I відправив послів до утигурського вождя Санділу (Санділху) з проханням атакувати перших з тилу, форсувавши Дон. Утигури нанесли поразку тим кутригурам, які залишилися в своїх кочів'ях, а посланці Юстиніана I повідомили про це війська Хініалона. Кутригурі отримали від візантійців грошову субсидію і погодились звільнити Балкани [10, 434-435]. Візантійці запропонували їм, якщо їх кочовища зайняті ворогом, повернутись до Фракії, де вони отримають землі на правах федератів від імперського уряду. Цією пропозицією скористався загін кутригурів на чолі з Сіннієм, який раніше служив найманцем у візантійців і не брав участі в нападі Хініалона [10, 436].

У 558 році кутригурі на чолі зі своїм вождем Заберганом знову вторглися в балканські володіння Східної Римської імперії. Свій похід кутригурі вважали акцією у відповідь на припинення імперією виплат їм субсидій, які тепер відходили утигурам [1, 150]. За Феофаном, союзниками нападників були слов'яни [6, 179]. Кутригурі діяли за тією ж схемою, як і «гуни» під час вторгнення 539-540 років. Частина загонів рушила до Греції, однак не змогла подолати Фермопільський прохід, який утримували

візантійські війська. Решта нападників діяла у Фракії: одні намагались оволодіти містами Галліполійського півострова (Херсонесу Фракійського), а інші діяли проти Константинополя. Під Константинополем булгари і слов'яни були зупинені завдяки вдалим діям Велізарія. Юстиніан I був змущений заплатити Забергану ті гроші, які той вимагав як субсидію у Східної Римської імперії [1, 149-163]. Однак візантійські дипломати попередили вождя утигуров Санділа (Сандіхла) про отримання кутригурами субсидії і знов вимагали від нього атакувати останніх. Вони аргументували свої вимоги тим, що утигури були федератами імперії, а гроші, отримані кутригурами, були їх субсидією [1, 163-164].

Інтриги Візантії сприяли розв'язанню жорстокої боротьби між обома булгарськими племенами [1, 165]. Війна призвела до послаблення обох племен, однак Візантія не змогла втримати ситуацію під контролем. У степах Східної Європи прийшла нова хвиля мігруючих кочовиків. Авари, розгромлені тюрками, переселились до Північного Причорномор'я. Вони нанесли поразку місцевим племенам і заснували свою степо-

ву імперію – Аварський каганат, центр якої згодом перемістився на територію сучасної Угорщини. До складу нового державного об'єднання увійшли і булгарські племена.

Таким чином, можна відмітити суперечливий характер військових зв'язків Східної Римської імперії з булгарськими племенами в добу правління імператора Юстиніана I (527-565). Булгари, як і інші варвари, залучались імперією до військової служби. У візантійському війську вони складали загони кінних лучників. Важливість цих підрозділів визначалась характером розвитку військової справи доби Великого переселення народів. Відомі представники булгарських племен, які зробили значну військову кар'єру в імперії. Однак співробітництвом у військовій сфері двосторонні зв'язки не вичерпувались. З кінця V століття у джерелах неодноразово згадують військові напади окремих булгарських племен на землі Східної Римської імперії. Ці напади були викликані бажанням булгарської політичної еліти знайти здобич у візантійських провінціях чи отримати субсидії від Константинополя, що було звичайною політичною практикою багатьох сусідніх з імперією варварських племен.

ДЖЕРЕЛА

1. Агафий. О царствовании Юстиниана / Агафий. – М.-Л.: АН СССР, 1953. – 221 с.
2. Артамонов М. И. История хазар / М. И. Артамонов. – Л.: Изд-во Государственного Эрмитажа, 1962. – 524 с.
3. Иоанн Малала. Хронография // Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. – СПб.: Алтейя, 1998. – С. 468 – 496.
4. Иордан. О происхождении и деяниях готов / Иордан. – М.: Изд-во восточной лит-ры, 1960. – 436 с.
5. История Византии. – М.: Наука, 1967. – Т.1. – 524 с.
6. Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта. – М., 1884. -316 с.
7. Марцеллин Комит. Хроника. – Белгород: БелГУ, 2010. – 230 с.
8. Новосельцев А. П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа / А. П. Новосельцев. – М.: Наука, 1990. – 263 с.
9. Панийский П. Готская история / П.Панийский// ВДИ. – 1948. – N.4. – С. 244 – 267.
10. Прокопий из Кесарии. Война с готами / Прокопий из Кесарии. – М.: АН СССР, 1950. – 513 с.
11. Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. – М.: Алтейя, 1998. – 543 с.
12. Томпсон Э. А. Римляне и варвары. Падение Западной империи. – СПб: Ювента, 2003. – 288 с.
13. Уdal'цовa З. B. Италия и Византия в VI веке. – М.: АН СССР, 1959. – 542 с.



ПОСТАН

ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ (до вінка на 75-у річницю загибелі)

Сергій ЛІТВИН,
доктор історичних наук, професор, головний редактор
журналу «Воєнна історія», полковник



Народився Євген Коновалець 14 червня 1891 року в с. Зашків Львівського повіту (тепер Жовківського р-ну Львівської обл.) в сім'ї галицької інтелігенції, де дід о. Михайло Коновалець був довгі роки греко-католицьким парохом, а батько Михайло був управителем місцевої народної школи. Мати Євгена, Марія, походила з українського священицького роду Венгриновських. Брат Євгенового батька, о. Володимир Коновалець, який брав дуже активну участь в українському громадському і політичному житті і мав великий вплив на Євгена, був парохом

села Малехів, а другий стрий Євгена, о. Орест Коновалець, був парохом села Страдче.

У своєму рідному селі Зашків закінчив Євген Коновалець народну школу. З 1901 року навчався в Академічній гімназії у Львові. З 1909 року навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Зі студентських років вів активну громадсько-політичну діяльність, брав участь у боротьбі студентства за український університет у Львові у 1910 році. В 1912 році став секретарем львівської філії «Просвіти», тісно співпрацював з друкованим органом орга-



Одне з останніх прижиттєвих фото Евгена Коновальця, зроблене у Відні на весні 1938 р. Фото з архіву Центру досліджень визвольного руху (ПДВР)

нізації місячником «Письмо з Просвіти», був членом «Академічної громади».

У 1912 році Евгена Коновальця покликано до військової служби в австрійській армії. Як студент відслужив він однорічну військову службу в старшинській школі у Львові в званні четаря та повернувшись до університету закінчили перерване навчання.

З 1913 року Є. Коновалець як один з лідерів українського студентського руху був обраний до складу головної управи Українського Студентського Союзу, де належав до національно-демократичної секції. В липні 1913 року виголошував реферат «Про університетську справу» на Всеукраїнському студентському конгресі у Львові. Реферат містив практичні пропозиції, які були гаряче підтримані Конгресом. Незабаром Коновалець став членом Української Національно-Демократичної Партії. Як представник від студентства входив до «Тіснішого на-

родного комітету» УНДП (голова – К. Левицький), на засіданнях якого провідні галицькі політики обговорювали і приймали рішення з найактуальніших питань українського політичного життя.

Початок війни у 1914 році не дав Євгену Коновальцю можливості закінчити навчання в університеті. Як запасний старшина австрійської армії вже першого дня проголошення мобілізації мусив зголоситися до свого полку, а саме – до 19-го полку «Крайової Оборони» («Ляндвери»). Перебуваючи перший місяць із своєю частиною у Львові, він був наочним свідком формування відділів «Січових Стрільців», але перейти з загально-австрійської «Крайової Оборони» до українського легіону УСС, як цього він бажав, військове командування йому не дозволило. Цей полк входив у склад XI австрійського корпусу, куди входили й Українські Січові Стрільці.

У вересні 1914 року австрійські війська відступили зі Львова в Карпати. Під час того відступу та в час боїв у Карпатах доводилось Євгенові Коновальцеві бачити трагедію галицьких українців, що були жертвою польсько-мадярського шовінізму: на підставі злобних доносів місцевих польських шовіністів мадярська військова жандармерія арештувала свідоміших українців та страчувала як «російських шпигунів».

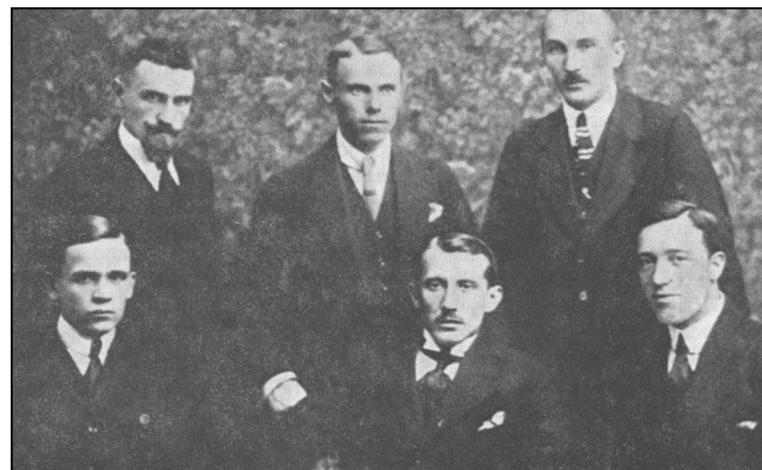
Вже на першому місяці війни прийшлося Є. Коновальцеві пережити важкий удар: польська поліція заарештувала його батька Михайла та стряя о. Володимира Коновальця і, хоч вони були загально відомими ворогами москофільства й самої Росії, заслава обох їх до табору інтернованих у Талергофі як непевних щодо їхнього австрійського патріотизму.

Наприкінці квітня 1915 року, під час славних боїв за гору Маківку у Карпатах, його полк оборонявся поруч з Легіоном Січових Стрільців. Під кінець квітня 1915 року, коли москалі зайняли Маківку, Євген Коновалець попався у російський полон і опинився в таборі військовополонених Чор-

ний Яр (між Астраханню і Царициним), а з 1916 року – у Царицині (тепер Волгоград).

Після Лютневої революції 1917 року в Росії Євген Коновалець разом з галицькими старшинами з табору в Дубовці (неподалік Царицина) А. Мельником, І. Чмoloю, Р. Сушком, В. Кучабським, Ф. Черником розгорнув широку організаційну і пропагандистську роботу серед полонених-галичан щодо втечі з табору до Києва з метою вступу до української армії. У вересні 1917 року він поїхав до Києва, де було створено Галицько-Буковинський Комітет допомоги військовополоненим, який домагався створення військової частини з галичан. 12 листопада 1917 року С. Петлюра передав згоду Генерального Секретаріату Української Центральної Ради на формування Галицько-Буковинського Куреня Січових Стрільців, який незабаром перетворився в одну з найбоєздатніших частин Армії Української Народної Республіки. Євген Коновалець вступив у курінь звичайним вояком. Уже в грудні 1917 року курінь мав біля 500 чоловік.

На початку свого існування курінь, як і багато інших українських частин, був під впливом радянської пропаганди. Проте на загальному зібранні (віче) куреня 19-го січня 1918 року було ухвалено рішення усунути «солдатські ради» та обрано «стрілецьку раду» й замінено командира куреня (Ол. Лисенка). Новим командиром куреня було обрано Коновалця. У кінці січня – на початку лютого 1918 року частини Січових Стрільців відзначились у ході придушення антидержавного заколоту в Києві та в боях проти більшовицьких військ на підступах



Прага, липень 1920. Зліва направо, сидять Іван Андрух (керівник УВО на Великій Україні), Євген Коновалець (Начальний Комендант УВО), решта – члени Начальної Команди УВО, справа сидить Василь Кучабський. Стоять Іван Чмола, Михайло Матчак, Ярослав Чиж. Джерело: «Євген Коновалець і його доба», Мюнхен, 1974

до міста. Зразу після того у курені заведено порядок, дисципліну. Курінь Січових Стрільців став одною з головних військових частин, які, разом з Гайдамацьким куренем Слобідської України Симона Петлюри, зуміли взяти «Арсенал» і розгромити січневе більшовицьке повстання в Києві та стали оборонцями Української Центральної Ради, фактично виконували функції національної гвардії, забезпечуючи роботу уряду в найскладніші часи української державності. А 1-2 березня 1918 року курінь (згодом – полк) під командуванням Коновалця, спільно з Запорізьким Корпусом та Гайдамацьким Кошем Слобідської України звільнili від більшовиків Київ.

З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського полк Січових Стрільців 1 травня 1918 року на вимогу німецького командування було розброєно і розформовано. Коновалець, залишившись у Києві, разом з кількома старшинами здійснював організаційні заходи по створенню нової стрілецької частини. В кінці серпня 1918 року він отримав від гетьмана Скоропадського дозвіл на формування Окремого Загону Січових



Нарада УВО в Ворохті, 1921 рік. Зліва праворуч: Ярослав Чиж, Параска Чмола, Василь Кучабський, Тація Юрієва, Іван Чмола, Євген Коновалець. Джерело: «Євген Коновалець і його доба», Мюнхен, 1974

Стрільців з осередком в Білій Церкві. На початку листопада 1918 року через Дмитра Дорошенка, а згодом і особисто, вів переговори з гетьманом про умови надання національно-демократичними силами (у т. ч. Січовими Стрільцями) підтримки гетьманському уряду та наголошував на недопустимості укладення федерацівного союзу з Росією.

В листопаді 1918 року Січові Стрільці під командуванням Є. Коновалця підтримали Директорію УНР у повстанні проти влади П. Скоропадського і в Мотовилівському бою розбили гетьманські частини. Є. Коновалець брав активну участь у зміцненні боєздатності республіканського війська. Січові Стрільці разом зі своїм командиром зберігали культ соборності. Коли виникла потреба повернення на Галичину, щоб боронити Львів від поляків, вони залишились в Києві, вважаючи, що саме в Києві – у столиці – вирішуватиметься доля відновленої Української Держави. «Шлях до вільного Львова веде через вільний Київ», – стверджував Є. Коновалець. Впродовж 1918-1919 років, під час бойових операцій проти більшовицьких і денкінських військ Січові Стрільці розгорталися в дивізію, згодом – у корпус та групу Січових

Стрільців, що були найбоєздатнішими в Армії УНР.

За свідченнями сучасників, на посту командира Корпусу Січових Стрільців полковник Євген Коновалець виявив себе незрівняним організатором і справжнім воєначальником революційної доби і водночас добрим товаришем для всіх, хто був під його командою. Найважливіші справи він обмірковував та вирішував зі Стрілецькою Радою, чого не було у тогочасній практиці інших командирів.

Він не боявся біля себе розумних дорадників, а павпаки – вмів добирати найбільш відповідних. Його співпраця з високими старшинами генерального штабу – генералом Марком Безручком і полковником Юрком Отмарштейном, що очолювали оперативний відділ Штабу – була наскрізь гармонійна. Такі самі стосунки були і з іншими старшинами Штабу та командирами різних частин Корпусу. Він зумів об'єднати біля себе ідейних, розумних і бойових старшин, справжніх побратимів по зброй, і призначати їх на відповідні для них відповідальні штабні й командні пости. Досить згадати такі прізвища: Андрій Мельник, полковник Роман Сушко, полковник Іван Чмола, полковник Роман Дацкевич, полковник Іван Рогульський, сотник Ярослав Чиж, сотник Михайло Матчак, сотник Василь Кучабський, сотник Федір Черник, сотник Іван Андрух, сотник Микола Опока, сотник М. Загаєвич, сотник М. Бісик, сотник Гриць Гладкий та інші.

Після прийняття 6 грудня 1919 року українським урядом рішення про розформування українських регулярних частин та переходу до партізанської форми боротьби Є. Коновалець видав наказ по самодемобілізацію Корпусу Січових Стрільців і разом

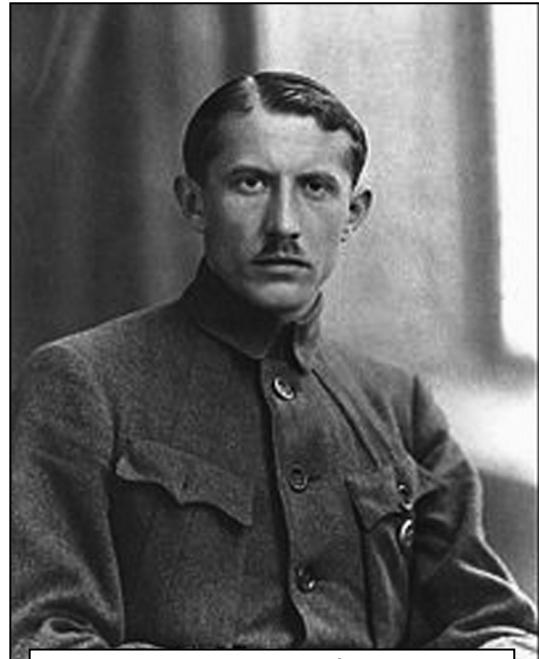
зі старшинами та вояками корпусу опинилися в польському таборі інтернованих поблизу Луцька.

Навесні 1920 року, звільнені під час спільного українсько-польського походу на Київ з табору інтернованих, старшини та вояки корпусу отримали дозвіл виїхати до Чехословаччини. До Чехословаччини вийхав також Євген Коновалець та члени Стрілецької Ради. Їх не покидала ідея продовжити боротьбу за визволення України.

На останньому засіданні Стрілецької Ради, котре відбулося в Празі в липні 1920 року, було обговорено конкретний план подальшої боротьби. Є. Коновалець об'єктивно з'ясував ситуацію і можливості боротьби в обставинах польської і радянської окупації. Він запропонував створити таємну підпільну військову організацію, метою якої було мобілізувати народ до боротьби.

Він бачив, що самостійницькі сили зневаженні і не мають ресурсів для успішної боротьби. Тому задався завданням створити ці ресурси. Люди та ідеологія, морально вироблені й фахово підготовані провідники – ось що, на думку Є. Коновалця, вирішувало результат національної боротьби. «Як не буде в нас сили, не осягнемо нічого, хоч би все найкраще для нас складалося. Як же ж будемо мати силу, тоді вийдемо побідно з найгіршого лихоліття і здобудемо все, що нам треба» – стверджував він.

У серпні 1920 року за безпосередньою участю Є. Коновалця було створено Українську Військову Організацію. Силою свого військово-політичного авторитету, силою своєї могутності індивідуальності полковник Коновалець відразу, без жодної конкуренції, став на чолі Начальної Команди УВО. Він зорганізував мережу окружних і повітових команд УВО по цілому краю. Непроста це була справа, вимагала знання людей, інтуїції і вміння, відібрati звіт, тримати постійний зв'язок з заграницями українськими політиками. В усьому помагали колишні військовики: Дмитро Паліїв, Михайло Матчак, Василь Кучабський, Богдан Гнатевич, а в бойовому відділі – Степан Федак.



Євген Коновалець – командир Корпусу Січових стрільців. Київ, 1918 р.

Зв'язковими і кур'єрами по найбільшій часті були жінки, як от Ольга Басараb і З. Майковська.

Клопотався полковник Євген Коновалець збиранням запасів зброї, амуніції та вибухівки, їх пошуком, магазинуванням. Правдоподібно доставляли матеріал теж військовики, що перебували ще в Чехословаччині.

Після атентату на Сидора Твердохліба восени 1922 року, коли арештований Дзіковський видав і деконспірував Організацію, видав склад Начальної Команди, багато окружних і повітових команд УВО, а польська поліція здійснювала масові арешти, перебування Коновалця в краї було небезпечною. Тому з грудня 1922 року він змушений був виїхати закордон і жити в еміграції у Чехо-Словаччині, Німеччині, Швейцарії та Італії.

Від того часу Українська Військова Організація перейшла на конспіративні умови та методи діяльності, а керування Конова-



Коновальєць у військовому однострої. 1919 р.

лець здійснював через реорганізовану Начальну Команду УВО за кордоном.

В листопаді 1927 року на одній з нарад УВО за ініціативою Є. Коновальця було вирішено створити едину революційно-політичну організацію, діяльність якої ґрунтувалася б на націоналістичній ідеології та поширювалася на всі українські землі. Таку організацію – Організацію Українських Націоналістів – було створено на Першому Конгресі Українських Націоналістів у Відні, що відбувся протягом 28 січня – 3 лютого 1929 року. Головою Проводу було обрано Євгена Коновальця. Вістря боротьби ОУН було спрямоване проти головних ворогів української державності – московської більшовицької влади на українських землях і польської окупаційної шовіністичної влади.

За короткий термін Є. Коновальєць організаційно зміцнив ОУН, встановив контакти з політичними колами Німеччини, Великобританії, Литви, Іспанії, Італії та організував українські політично-інформаційні служби в багатьох політичних центрах Європи, залучив до співпраці з ОУН широкі кола української еміграції. Були створені осередки ОУН або споріднених організацій у Франції, Бельгії, Канаді. За його безпосередньою участю в Америці були засновані Громади Українських Стрільців, що поклало початок Організації Державного Відродження України в США і Українському Національному Об'єднанню в Канаді. З метою підготовки до майбутньої збройної боротьби за незалежність України за долученням Коновальця було сформовано військовий штаб та укомплектовано школи з підготовки старшинських кадрів для української армії в Польщі, Чехо-Словаччині, Австрії. «У вогні перетоплюється залізо у сталь, у боротьбі перетворюється народ у націю» – ці слова полковника Коновальця і сьогодні є дороговказом для молодого покоління українців.

Є. Коновальєцю доводилося докладати неймовірних зусиль, щоб об'єднати розрізнені групи в одну організацію – ОУН, налагодити фінансування структури із різних джерел, розбудувати видавничу діяльність, а, крім того, контролювати поведінку однопартійців, які займали високі посади, але не завжди конструктивно поводились. Вождь стояв вище дрібних побутових потреб, міжособистісних конфліктів, підпорядкувавши власне життя лише служінню ідеї Української Держави.

Є. Коновальєць змушений був постійно міняти місце свого перебування. Після атентату на польського міністра внутрішніх справ Броніслава П'єрацького (15 червня 1934 р.) польські урядові чинники повели проти нього акцію в Швейцарії, мовляв, саме він був духовним натхненником цього атентату і готує атентат на міністра закордонних справ Бека. Президент Женевського

кантону видав у січні 1935 року рішення депортувати Коновалця зі Швейцарії. У червні 1936 року він переїхав із сім'єю до Риму.

Діяльність Є. Коновалця з розбудови ОУН, намагання поставити українське питання у Лізі Націй, постійні заходи з налагодження націоналістичного підпілля в УРСР, спроби розбудувати агентурну мережу на окупованих більшовицьким режимом українських землях тощо викликало занепокоєння у більшовицького керівництва в Москві.

Москва боялася українського націоналізму і її провідника Є. Коновалця. Її метою було не лише не допустити виникнення і поширення мережі ОУН уsovєтській Україні. Вона хотіла зламати, паралізувати, знищити ОУН і націоналістичний рух взагалі, бо в ньому бачила основну небезпеку для московсько-советського панування в Україні.

Спецслужби Радянського союзу ставили за мету фізичне усунення Євгена Коновалця. Як свідчать наявні нині джерела, заздалегідь агенти Москви були введені у близьке оточення Коновалця. Через «втікача» з Союзу, «в'язня» з Соловецьких островів К. Полувед'ка ще в липні 1935 року був ведений до ОУН більшовицький агент В. Хом'як, який вивів на організаційний зв'язок молодого чоловіка, начебто, посланця від Організації в Україні, який приїхав навчитися, як працювати в підпіллі, «колишнього комсомольця», сироту, вихованого ним Хом'яком, який «розчарувавшись у комунізмі, шукав виходу в націоналізмі». Він мав радянський паспорт на прізвище Павла Грищенка. Його інші псевда – Вельмуд – Норберт, Яценко, Валюх. А правдиве його прізвище було Павло Судоплатов, і був він визначним агентом Москви. Судоплатов прекрасно грав роль патріота, націоналіста і не викликав жодних підозр. Він відвідав центри ОУН у Берліні, Відні, Парижі, познайомився практично з усіма членами ПУН, бачився часто з Коновалцем, з яким перед поворотом в СРСР переписувався в справах організації.

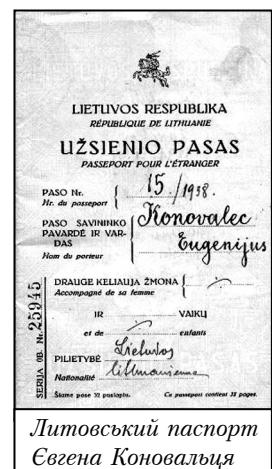


Місце загибелі Є. Коновалця на вул. Колсінгель. Фото з архіву ЦДВР

А 23 травня 1938 року в нідерландському Роттердамі, на вулиці Колсінгел, поблизу готелю «Атланта» Євген Коновалець загинув, відкриваючи переданий Судоплатовим пакет, в якому був вибуховий пристрій. За свідченнями очевидців, бомба була завбільшки з коробку для взуття – вона розірвала тіло на шматки. При загиблому уцілів документ на ім'я чеха Йозефа Новака. Вибух також зачепив обличчя, завдяки чому члени Організації Українських Націоналістів змогли відізнати свого провідника, а дружина Ольга – чоловіка.

Похорон відбувся через кілька днів, 28 травня. В останню путь Коновалця проводжали кілька соратників, які на той час були в Роттердамі або змогли до нього дістатися, дружина і консул Литви у Роттердамі. Невипадково консул саме цієї країни – в останні роки життя Є. Коновалець користувався литовським паспортом, а уряд Литви активно сприяв діяльності ОУН.

Похованій Є. Коновалець на кладовищі Кросвік у Роттердамі. І хоч на





похоронах члени ОУН наголошували, що його могила тут є тимчасовою і, як тільки постане незалежна Україна, Євген Коновалець відразу ж повернеться на Батьківщину, так не сталося. Вже у незалежній Україні, зокрема у столиці, за яку Коновалець боровся у лавах січових стрільців, армії УНР, а згодом УВО і ОУН, йому, фактично, не надано місця для вічного спочинку. Чин цієї людини належно не пошануваний державою, за яку він боровся і загинув.

Довгий час не було однозначної відповіді на питання, хто ж власне здійснив зухвале убивство. І тільки через багато років, коли світ побачили спогади Павла

Судоплатова, де він описав обставини його співпраці з ПУН і вбивства Є. Коновальця, стало зрозумілим, що лідер українських націоналістів загинув у результаті добре спланованої спецоперації НКВД, якою безпосередньо керував Йосип Сталін.

У багатьох публікаціях про Євгена Коновальця є звинувачення на адресу Проводу українських націоналістів у тому, що не вберегли Провідника, що не було знайдено дієвих форм і методів протидії більшовицькій агентурі. Чи справедливі вони? Адже члени Проводу за часів Коновальця ніколи не жили в одному місці. Розкидані по різних європейських столицях, вони фізично не мали змоги супроводжувати свого вождя під час його подорожей і зустрічей.

Слід погодитися з твердженням Богдана Червака, що «постать Євгена Коновальця не є предметом великої зацікавленості і сучасного українського суспільства. І на запитання, чи готова незалежна Україна гідно вшанувати пам'ять одного з найвірніших її синів, на жаль, не можемо дати ствердну відповідь».

ДЖЕРЕЛА

1. Гуменюк Віктор. Євген Коновалець як символ нації. Доповідь виголошена 23 травня 1999 р. на траурному зібрannі української громади м. Москви. Сайт Брама. 1999.
2. Дерев'яній Ігор. Сила волі. Євген Коновалець. – Львів: Центр досліджень визвольного руху; Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонцького»; Часопис, 2013.
3. Ісаюк Олеся. Мандрівка до Полковника. Де похований Коновалець. // Українська правда. Історична правда. 16 січня 2014 р.
4. Ковальчук М. На чолі січових стрільців: військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 pp. – К., 2010. – 288 с.
5. Коновалець Є. Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки... – К.: Видавництво «Темпора». – 272 с.
6. Короткий життєпис полковника Євгена Коновальця // Діло, 31. 05.38.
7. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; видавництва фірма «Олір», 1995. – 368 с.,
8. Мірчук Петро. Євген Коновалець (у 20-річчя смерті). – Мюнхен, 1958.
9. Під знаком стрільця. Виповнилося 120 років від дня народження провідника Українських Січових стрільців Євгена Коновальця // Україна Молода, №101, 15.06.2011 р.
10. Сватко Я. Євген Коновалець – творець ОУН. – Л., 2006. – 64 с.
11. Червак Богдан «Смерть Націоналіста. На пошану полковника Євгена Коновальця» // Українська правда. Історична правда», 23 травня 2013 р.

АРХІТЕКТОР ВІЗВОЛЬНОЇ ДОБИ. МИРОСЛАВ ПРОКОП – ТЕОРЕТИК-СТРАТЕГ Й ПІДПІЛЬНИК-ПРАКТИК УКРАЇНСЬКОГО ОРГАНІЗОВАНОГО ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ

Олександр ПАНЧЕНКО,
*адвокат, доктор права Українського Вільного
Університету, м. Лохвиця, Полтавська область*



З Мирославом Прокопом, якому у травні цього року виповнилося б 100 років від дня народження, мене пов'язувала активна й плідна переписка, яка налічує більш як сотню листів та неперіодичні телефонічні контакти, що почалися у другій половині 1990-их років вже тепер минулого століття. Сьогодні ж ми можемо стверджувати, що це був один із найяскравіших провідників українського визвольного руху ХХ століття, який виявив себе як видатний діяч підпіль-

ної ОУН, член-засновник підпільного українського парламенту Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

Згадуючи про свою підпільну працю в окупованому німцями Києві, Мирослав Прокоп, писав, що «...за умов німецького терору, а також страху перед поверненням большевиків, українські активісти в Києві більше ризикували своїм життям і життям своїх рідних, аніж члени підпілля. Тому, попри побутові труднощі та небезпеки, я завжди



Мироslав Прокоп

з великою пошаною думаю про тих киян, а мое перебування в Києві зараховую до найкращих переживань у моєму житті...».

Ким був Мироslав Прокоп? Чому ми, українці, маємо пам'ятати про нього, вивчати його твори та життєвий шлях?

Мироslав Андрій Прокоп (псевда: Володимир, Орлович, Радович, Гармаш, Остап, літературні псевда: М. В. Вировий, О. С. Садовий, В. В. Садовий) народився 6 травня 1913 року у Перемишлі, де закінчив гімназію та став членом Пласти. Після вступу до ОУН став окружним провідником Організації в Перемишлі, у 20-річному віці був заарештований за організацію акцій проти полонізації українського шкільництва й за підозрою у провідній ролі в структурах ОУН до семи років тюремного ув'язнення і лише завдяки інтервенціям українських послів у польському сеймі, як також т. зв. конституційній амністії вийшов на волю у травні 1937 року. Пізніше він студіював право в університеті Львова, був редактором журналу «Студентський вісник» (1937-39 рр.). Коли ж польська поліція поновила карну справу проти М. Прокопа – він, за вказівкою ОУН, виїжджає спочатку до Данцигу, а далі – до Берліну, де йому доручають надзвичайно відповідальний пост редактора Української Пресової Служби, яка діяла з рамени ОУН.

З початком німецько-совєцької війни Мироslав Прокоп був у розпорядженні Урядуючого Провідника ОУН(б) Миколи Лебедя, який перебрав Провід замість

ув'язненого німцями Степана Бандери. Ця ОУН мала називатися ОУН Самостійників Державників (ОУН СД), а пізніше – ОУН на Українських Землях (ОУН на УЗ) впродовж трьох наступних років своєї діяльності в підпіллі провела три конференції та Надзвичайний Збір. У цій най масовішій й найефективнішій Організації українського визвольного руху в часі війни, яка емблематично називалася ОУН з під стягу Степана Бандери (скорочено – ОУН(б), М. Прокоп був призначений Крайовим референтом пропаганди ОУН на Північно-східних українських землях, проводячи підпільну діяльність на теренах Галичини та в окупованому німцями Києві у 1942 році, а згодом посів посаду референта пропаганди ОУН-СД (ОУН на УЗ).

Мироslав Прокоп був на найвідповідальніших ділянках визвольної дії українців – учасником делегації для переговорів з польським підпіллям та редактором підпільного часопису ОУН «Ідея і Чин» (1943-1944), учасником Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (1943), членом Ініціативного Комітету для створення Української Головної Визвольної Ради та учасником Великого Збору УГВР у липні 1944 року, де був обраний членом Президії УГВР. Пізніше, за дорученням Збору, Президента та Президії УГВР, по закінченні бойових дій між Совєцькою Армією та Вермахтом на території України, він перебував за кордоном як член Закордонного Представництва УГВР, виявив себе як член Закордонних Частин ОУН (до 1948 року), пізніше – ОУН за кордоном (ОУНз).

Мироslав Прокоп став автором ґрунтовних праць, книг та політичних статей, був заступником голови нью-йоркської фірми-корпорації «Пролог» (1952-1974) та її головою в роках від 1974-го по 1981-ий, членом Ради її директорів від 1981 по 1992 рік, редактором англомовного місячника фірми-корпорації «Пролог» «Огляд української радянської преси» (1957-1977), довголітнім членом редколегії та редакційної Ради зна-

менитого часопису українських інтелектуалів «Сучасність», що натепер виходить в Україні.

Мирослав Прокоп був головою Середовища УГВР (1983-1995), мав ступінь доктора права, його докторська дисертація мала назву «Проблеми аналогії в карному праві» (1949) і не втратила актуальності й на сьогодні. М. Прокоп був також активним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, став автором ґрунтовної праці «Україна і українська політика Москви», яка тричі видавалась в країнах поселення у 1956-ому, 1981 та 1985 роках. Своєрідним підсумком боротьби, досвіду громадсько-політичної праці, життя та публіцистичної діяльності Мирослава Прокопа є його книга «Напередодні незалежності України» (Нью-Йорк, НТШ-А, 1993), яка дбайливо зберігається у моїй книзобріні з дарчим написом її автора. Переконаний, що ця книга має бути перевидана в Україні значним накладом та потрапити до усіх українських бібліотек.

Як на мене, дуже влучно написав про новелістичну й натхненну державницько-політичну працю, творчий доробок та життєвий шлях Мирослава Прокопа його соратник, професор Анатоль Камінський: «...М. Прокоп був безпосереднім провідним учасником революційної боротьби проти німців як у Західній, так і в Східній Україні під час Другої світової війни, точніше, був одним із чільних її організаторів і лідерів... він – чи не один із перших на еміграції – обґрунтував важливість і доцільність поєднання людських прав із правом на національне визволення...». Ніби доповнюючи приведену тут тезу проф.Камінського, видатний публіцист й громадський діяч Іван Кедрин справедливо зауважував, що «...Мирослав Прокоп зберіг глибокий сантимент до історичних подій, в яких брав участь, але він не поズбавлений критицизму до того, що діялось у тих ненормальних відносинах за польської окупації між двома світовими війнами і за Другої світової війни в часі німецької окупації України... Член Першого Великого

Збору УГВР Мирослав Прокоп – один з нечисленних передвоєнних членів ОУН, які стали згодом видатними інтелектуалами, ученими-дослідниками...».

Мені видається, що якраз представник інтелектуально-демократичного крила в ОУН на Українських землях (пізніше – ОУНз) та член Президії УГВР Мирослав Прокоп запропонував та подав до впровадження українству свою конструкцію, алгоритм розвитку, дій та окреслив перспективи боротьби українського організованого визвольного руху в часі останньої світової війни та після неї у напрямку демократизації програми, устрою, діяльності проводу на осередків, впровадження світоглядного плюралізму думок, відкинення елементів мессиянства, провідництва та автократизму, із зачлененням усіх національних сил, які в Краю та на чужині відстоювали ідею незалежності, вільної й демократичної України, за умови співжиття українського народу у разі здобуття ним незалежності в колі вільних європейських народів і держав.

До кола однодумців Мирослава Прокопа входили чільні діячі націоналістичного руху демократично-інтелектуальної орієнтації, зокрема, Микола Лебедь, Роман Шухевич, о. Іван Гриньох, Євген та Володимир Стажіви, Лев і Дарія Ребети, Анатолій Камінський, Мирослав Болюх, Ірина Козак, Зиновій Марцюк, Микола Галів, Василь Томків, Святослав Василько, Михайло Борис, Модест Ріпецький, Володимир Демчук, Роман Ільницький, Богдан Подолянко, а з числа осіб молодшої генерації українців – Андрій Володимир Ластовецький, Ростислав Хомяк та інші.

Переконаний, що я зовсім не випадково називаю у цьому дописі Мирослава Прокопа «Архітектором визвольної Доби», оскільки він чи не одинокий в часі останньої світової війни докладно обґрунтував, окреслив та оприлюднив не лише зміни, але й напрямні та вектор розвитку, тактичні та стратегічні кроки й перспективи розвитку нашого визвольного руху, що діяв під егідою

ОУН, УПА та УГВР, у бік розширення його соціальної бази, співпраці з іншими визвольними рухами поневолених СРСР та його сателітами народів. У його працях йдеться не тільки її не стільки про демократизацію та плюралізм всередині ОУН(б) як головну політичну складову цього руху, але її увесь український рух Опору, вершином якого стало створення сурогату української національної влади на певних територіях поселення українців, державницького тіла з підпільним урядом, іррегулярною збройною силою УПА-армією, елементами місцевого самоврядування, шкільництва, освіти, охорони здоров'я, – підпільного українського парламенту УГВР у липні 1944 року. Все це добре задокументовано у працях М. Прокопа, поміщених у підпільних українських часописах, публіцистичних працях в краю та на еміграції й підсумовано у його книгах.

Завдяки зусиллям Мирослава Прокопа та його соратників ОУН на Українських Землях та УГВР в умовах німецької окупації України і двофронтової боротьби, стали відповідно: найбільш впливовою політичною та державницько-самостійницькою силою українців на фоні інших подібних структур і формаций, що використовувались, можливо, інколи для яскравого оздоблення і маскування колоніальної політики німців щодо України або, подекуди, для несистематичних повстанських акцій. Наступний хід розвитку подій в часі останньої світової війни на території України показав, що лише організована політична сила ОУН на УЗ та державницьке тіло УГВР – зі сталими, досяконалими і демократичними програмами та устроїми здатні підняти народ на визвольну боротьбу, залучивши при цьому до сфер свого спливу представників інших поневолених народів. Мирослав Прокоп серед інших був біля витоків врахування нових реалій визвольних змагань, модернізації та оптимізації діяльності та документів ОУН на УЗ та УГВР до нових умов та обставин, пов'язавши свою політично-державницьку перспективу з об'єктивними інтересами кожного окремого представника

українського народу поневоленого німцями і большевиками на усіх етнічних теренах.

Слід окремо зазначити, що якраз Мирослав Прокоп, як керівник референтури пропаганди ОУН на УЗ, був автором її промотором включення до постанов III-го НВЗ ОУН (1943), що їх було опубліковано в редактованому ним же у ч. 5 підпільного часопису «Ідея і чин» п. н. «Два роки боротьби», важливих програмових та устроєвих змін, який складався з двох окремих розділів – «Програмові постанови» та «Політичні постанови». В цих постановах Збору, зокрема, наголошувалась, що «провідні кадри ОУН виявили багато еластичності і політичного такту. Характерне це тому те, що вирішення були правильні, тобто йшли по лінії основних ідеологічних і політичних тез ОУН. Перехід до нової тактики йшов і був диктований не теоретичними міркуваннями, але вимогами самого життя. Практика вспіла дати докази правильності цих змін... Життя видвигнуло також багато питань характеру програмового. Зі справою зв'язані три основні питання ідеологічної натури – питання нації, суспільності й держави...». Саме Третій НВЗ ОУН (1943) чи не вперше в історії націоналістичного руху оприлюднив новелістичну тезу про незнищеність української нації вкупні з її політичною співпрацею із іншими поневоленими народами, подав загалу підпільників новітню конструкцію про вільний почин людини як рушійної сили суспільного життя та про політичну й мілітарну перспективу зорганізації усього народу проти большевиків та визнав ОУН керівником організованої революційно-визвольної боротьби, ствердживши, що ОУН не бореться за Україну для себе, вона не бореться за владу на Україні, ані за форму влади, про що буде вирішувати в майбутньому український народ.

За участі Мирослава Прокопа чи не вперше з початку Другої світової війни проголосувався єдиний фронт боротьби за власну державу та за національне й соціальне визволення, за новий державний порядок й новий соціальний лад. Було багато

новел в прийнятих націоналістами документах: про вільне користування та безоплатну передачу земель селянам, удержання великої промисловості, участь робітників в управлінні заводами, про восьмигодинний робочий день, вільну працю та свободу профспілок, громадсько-кооперативну дрібну торгівлю та дрібну приватну власність, рівність чоловіка й жінки та обов'язкову середню освіту, гармонійний розвиток молоді, безоплатне медичне обслуговування, права національних меншин та рівність націй і рас.

Цього року ми будемо відзначати 70 років від часу проведення Третього НВЗ ОУН, а в рік його сорокаріччя, 1983 року, Мирослав Прокоп наголошував, що «всупереч побоюванням тогочасних скептиків, III НВЗ і внесені ним зміни в програму ОУН, шлях до демократії цієї Організації ні в чому не послабили, не зменшили її оперативності, дисципліни, наснаги чи жертвності її членів, навпаки, програмові зміни додали ОУН сили у боротьбі з ворогом...». Участники Збору, ОУН, УПА та всього визвольного підпілля заслуговують на пошану співвітчизників і подив чужинців не тільки своєю мужністю і героїзмом, але й політичними ідеями і програмою, яку вони проповідували. Принаймні частина цієї заслуги зумовлена ідейно-програмовими процесами, що сталися в ОУН під час Другої світової війни, перший етап яких завершився на III-у НВЗ ОУН.

Далі ОУН на Українських Землях долучила Мирославу Прокопу одну з найвідповідальніших посад в своєму Проводі, який він у самому розпалі Другої світової війни і повністю присвятив себе праці на чолі пропаганди ОУН, щиро вірячи в суспільний прогрес, здобуття української національної держави й демократії, рішуче відстоюючи революційно-демократичне розуміння націоналізму. У 1976 році М. Прокоп стверджував, що «націоналізм, як ідеологія, в розумінні доктрини, яка визначає націю як вихідну позицію дій і ставить її в центр зма-

гань», далі творив основу мислення ОУН». У цьому відношенні не було розбіжностей між тими, хто формулював постанови III збору ОУН і творцями попередніх зборів. Але була глибока різниця поглядів між ними в державно-устроєвих питаннях, у ставленні до демократії, до громадянських свобод, до світоглядового і політичного плюралізму, до мешностей України, врешті, у питанні розуміння ролі самої ОУН у суспільстві. Звичайно, Постанови III збору ОУН їх творці не розглядали як незмінну догму. Це була актуальна програма боротьби націоналістичного і рівночасно в ширшому розумінні – національно-визвольного руху, і як така вона стала міцною зброєю в руках того руху. Нові політичні позиції ОУН створювали також пригожі умови для співпраці з іншими народами, що брали участь у боротьбі проти німецького і московського імперіалізмів чи були ними загрожені. На практиці це виявилося, зокрема, у взаєминах між українцями, що вели боротьбу проти німців, і іншими неросійськими народами СРСР. Провідними і керівними ідеями для українського національно-визвольного руху того періоду залишались незмінні ідеї – української нації, її вільного та повного росту й розвитку, що може бути здійсненим лише в Українській Самостійній Соборній Державі. Маючи це за основу, керівники організованої визвольної боротьби в 1941-1944 роках, до числа яких належав і Мирослав Прокоп, не зв'язували себе беззаперечно з конкретною філософською системою, щоб на цьому ґрунті розвивати світогляд та ідеологію визвольного руху.... Сталося так, що попередні світоглядні та ідеологічні позиції, що були панівними в українському визвольно-революційному русі до 1941 року, достатньою мірою себе не виправдали, особливо, при зустрічі членів Похідних груп ОУН(б), до складу однієї з яких входив і Мирослав Прокоп, з населенням осередніх та східних українських теренів. Тому пізніше керівництво визвольною боротьбою перестало пов'язувати себе (і це

виявилось у численних документах та публікаціях ОУН, особливо, починаючи з III-го НВЗ ОУН) з філософською системою т.зв. волонтеризму, хоч вимога життєвої вольності індивідума певною мірою ще залишалась, але усе це тепер тісно пов'язувалось з демократичними тенденціями та випрацюванням програмових положень у плані шляхів та перспектив вирішення соціальних завдань руху на тлі стратегічної мети щодо національного визволення народу та побудови самостійної держави. Участь в організованій визвольній боротьбі міг брати кожен, незалежно від сповідуваних ним світоглядно-філософських принципів та переконань. Політично неактивні народні маси довго чекали від керівництва боротьбою розв'язання насамперед складних соціальних питань, тому ці питання і шляхи їх досягнення були поставлені в одну площину з національно-політичними.

Час показав, що таке рішення керівників руху (М. Лебедь, Р. Шухевич, І. Гриньох, М. Прокоп та інші) було правильним, політично виправданим і доцільним. Спільні боротьба та відсутність світоглядно-філософських протиріч мали на меті об'єднати ідейно і великою мірою організаційно широкі маси в одному фронті довкола ідеї Самостійної Соборної Української Держави. Від середини 1943 року Роман Шухевич був єдиним зверхником Мирослава Прокопа в ієрархії ОУН на Українських Землях. У 1986 році М. Прокоп згадував, що людина, що нами керувала, «мусіла посідати небуденний хист політичного діяча, організатора підпілля та постанського стратега. Бо він мав проти себе підступних і безоглядних ворогів, а якщо йдеться про большовиків, то теж досвідчених у підпільній та партізанській війні пляновиків і командирів. Уже в першій стадії їхніх акцій проти УПА вони бажали знищити її лобовими ударами і прямою фізичною перевагою своїх сил... Таких кампаній проти УПА було упродовж наступних років багато. Для того щоб встяться, треба було тому, хто командував

збройним підпіллям, самому володіти політичним і воєнним мистецтвом. У такому пляні і з Шухевичем не може рівнятися жаден інший політичний чи військовий діяч найновішої історії...».

Коли ж перед Українською Повстанською Армією на переломі 1943 і 1944 років постало питання всеукраїнського політичного центру, якому б мала підпорядковуватись сама УПА, тоді з ініціативи Головної команди УПА її Проводу ОУН на Українських землях були вжиті організаційні та інші заходи, що призвели до створення у середині липня 1944 року Української Головної Визвольної Ради. Якраз на УГВР типово повстанська формaciя поневоленого народу УПА та основна політична сила ОУН прагнули перенести основні важелі державницько-політичного керівництва не лише національними збройними підпільними формуваннями, але й делегувати УГВР повноваження у ділянці озброєння, мобілізаційних кроків, матеріально-технічного запасу, транспорту, медичної служби, вишколу, затвердження статутів, правильників, присвоєння звань, нагородження, ба більше – уповноважити УГВР та її органи на підпільне урядування, судочинство, представницьку, дипломатичну та контрольну функції. Керівні кола повстанців та підпільників, які в окремих районах Полісся й Волині вже були в часі 1943 року військовими адміністраторами теренів – невеликих УП-івських республік, також працюли мати над собою цивільне керівництво – вищий всеукраїнський керівний політично-державницький центр з необхідними для такої установи атрибутами: підпільними парламентом і урядом, контрольними та судовими органами й генеральними секретарями-міністрами.

Це й було сталося за активної участі Мирослава Прокопа на Великому Зборі Української Головної Визвольної Ради 11-15 липня 1944 року біля села Сприня Самбірського району Дрогобицької (тепер – Львівської) області, коли було створено

верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі за УССД, джерелом влади якого була воля українського народу, виявлена в самостійницьких змаганнях усіх діючих сил народу.

Генезі, устрою та платформі Української Головної Визвольної Ради присвячена доволі грунтовна стаття одного із засновників УГВР, члена її Президії Мирослава Прокопа, що побачила світ у 1978 році. Ця стаття про УГВР є поширеним текстом промови, яку автор прочитав на Третьому науковому з'їзді Постійної конференції українських студій при Гарвардському українському дослідному інституті 3 червня 1978 року. Є у Мирослава Прокопа й інша, вже пізніша за часом, ювілейна стаття п. н. «УГВР з перспективи сорокаліття (Думки про минуле, сучасне і майбутнє)», яка вийшла друком у ч. 7-8 журналу «Сучасність» в липні-серпні 1984 року.

Нижче наведу лише декілька, на мою думку, цікавих і важливих фрагментів-сентенцій із цих повоєнних статей М. Прокопа та його політичної доповіді, пролошеної у липні 1944 року на Великому Зборі УГВР, які характеризують його як стратега і тактика – правдивого Архітектора визвольної доби українців у 1940-50-их роках ХХ-го століття:

«Особливо важливим елементом у біографії УГВР є ще те, що з її утворенням ідейні мости до революції 1917 року перекидав організований український націоналізм, який за міжвоєнного періоду був домінантною силою в західних областях України і на еміграції».

«Позиція ОУН у питанні організованої протинімецької і противосковської боротьби не змінилась, очевидно, і за наступних двох років німецької окупації. А що діячі ОУН мали безперечний вплив на плянування дій УГВР, то рішення УГВР у 1944 році продовжувати боротьбу проти Москви було самозрозумілим».

«Зрештою, спираючися на УПА і організоване підпілля ОУН, УГВР була справж-

ньою владою, принаймні на частині української території і таким чином діяла як сурогат державної влади».

«Без такого самостійного, власними силами організованого політичного фактора Україна того періоду залишилась би в очах чужинців як причіп до чужого воза, як об'єкт політики двох імперіалістичних потуг, що билися за українську землю».

«А втім, верховне політичне керівництво боротьбою народу мусіло мати загальнонаціональний характер і включати широкий вахляр елементів з різних частин України, які були заангажовані у боротьбі проти німців і були готові продовжувати її проти більшовиків. Цю мету осягнено у формі створення УГВР в липні 1944 року».

«Зрозуміло, що в зіткненні з переможною у війні імперією ця влада (О. П. – УГВР) і сама боротьба у підпільних та повстанських формах не могла довго тривати. Проте, понад свої і чужі сподівання, вона вдержалася аж до початку 1950-их років. Якщо міряти її ефективність підтримкою населення та його готовності виконувати її доручення, то, принаймні, у перші роки більшовицької окупації західних земель і в деяких районах Наддніпрянщини позиції УГВР були дуже сильні».

Особливу ж вартість має політична доповідь Мирослава Прокопа (псевдо для УГВР – Володимир Орлович), виголошена ним на Великому Зборі УГВР у липні 1944 року. Доповідь складалася із чотирьох розділів, в яких була дана характеристика зовнішньо-політичної та внутрішньо-української ситуації й міжнародного становища української нації, а також окреслено завдання всеукраїнського верховного політичного керівництва.

Анатоль Камінський зазначав, що «цей... документ вичерпно порушував усі... теми і, виходячи з добре проаналізованого існуючого становища, накресловав різні варіанти розвитку в майбутньому. З перспективи часу треба просто подивляти глибокий і всебічний аналіз тодішньої ситуації та її

екстраполяцію в майбутнє, що зробив М. Прокоп на базі доволі обмежених тоді даних про західних альянтів. Автор дав не лише влучну оцінку тодішнього стану, а й історичну візію, чого треба було сподіватися в дальншому. Незалежно від того, що не всі прогнози могли здійснитися пізніше...».

Наразі переді мною лежить точна копія цієї доповіді на 86 друкованих аркушах, яку я раніше отримав від Мирослава Прокопа, з його численними виправленнями, закресленнями й примітками. Впевнений, що це є досить вимовний й оригінальний документ Доби українських визвольних змагань в часі Другої світової війни, одним із визначних і сумлінних Архітекторів якої був Мирослав Прокоп. У цьому вистражданому циклостилевому, вже пожовкому від часу докumentу, він виступає не лише як видатний підпільний публіцист, державник і борець, але також як теоретик – стратег і тактик – нашого визвольного руху. Дуже прикро, що глибину і емність цього фоліанту української визвольної боротьби досі зрозуміли ще далеко не всі: тут є аналіз, програма, цілі, тактика і стратегія різних аспектів боротьби за національну державу.

Мирослав Прокоп пише доволі докладно про позиції воюючих сторін – 1) Німеччину, коли остання «втратила вже позицію самостійного імперіяльного чинника, то в висліді неоднорідності цілей і альянтів, і советів, за німцями забезпечується позиція серіозного язичка при вазі, що може перевішувати виграну одної або другої сторони. Німеччина перестала бути вже самостійним суб'єктом, що рішає про дальший розвиток подій, але її сучасна позиція між двома ворожими їй імперіяльзмами дозволяє їй на досить широку гру...», 2) Совети, що «в запамороченні від успіхів... не збереглися перед тим, щоб не поповнити декілька кардинальних політичних промахів. Всі вони зводяться до того, що большевики надто вже скоро відкрили свої імперіяльстичні заміри перед світом, зокрема перед своїми альянтськими союзниками та почали їх без-

оглядно реалізувати», 3) Англо-американський союз – «під час коли Америка переслідує в Європі в першу чергу інтереси економічні, Англія наскрізь політичні. Для Англії європейський ССР, чи хоч би гегемонія Росії в Європі – це безпосередня загроза англійських островів, це загроза Середземного моря, Близького Сходу і т.д. Також Америка заінтересована в тому, щоб не допустити 100%-ової перемоги Росії, бо це також загроза нового імперіяльстичного конкурента» .

У цьому контексті Мирослав Прокоп аналізує три можливі варіанти, що можуть бути актуальними «в міру просування альянтського наступу на заході і півдні і більшевицького на сході та в міру звужування німецьких фронтів та зближування ворожих армій до німецького материка». Окремим чинником на тлі міжнародної політики розглядаються поневолені народи, коли «в парі із зростом імперіяльстичних тенденцій, плянів і практик у сучасній війні відроджується та відержує пробу життя національної ідея».

Значну увагу доповідач на Великому Зборі УГВР Володимир Орлович (Прокоп) приділив зовнішньо-політичному становищу української нації, бо наша визвольна справа не була тоді «визнана всіма іншими народами як визвольна боротьба поневоленого народу за власну державу. Так є незалежно від того, що український народ дав вже протягом сучасної війни численні докази своєї живучості, а його визвольна боротьба знайшла вже неофіційне признання не одного закордонного обсерватора». У відношенні до української проблематики в часі Другої світової війни Орлович вирізняє п'ять груп народів, що мають пряме чи опосередковане до України й визвольних змагань українців Москви й Берліна, поневолені народи Сходу і Заходу, з якими українці не мають спірних справ і які більше, або менше зацікавлені у відбудові Української Держави, а також сучасні сателіти Німеччини з Балкан, Польща, нейтральні народи (турецький та фінський), альянти – амери-

канці та англійці. Зі свого аналізу доповідач робить логічні висновки:

«1. За виймком імперіалізмів Берліна і Москви та їхніх польських імперіалістичних підголосків усі поневолені зараз европейські народи і великороджави Заходу заінтересовані в національно-визвольній революційній боротьбі українського народу проти німецького і большевицького імперіалізму. Для деяких них також повстання Незалежної Української Держави лежить по лінії їх прямих національно-державних інтересів.

2. Головною перешкодою для визнання іншими народами національно-визвольної боротьби українського народу і його права на власну державу є їх зв'язаність з німецькими, а головне — з московськими імперіалістами. З хвилиною, коли це відпадає, не існуватимуть перешкоди для визнання нашої боротьби, а в дальшу чергу і державності.

3. Незалежно від ряду внутрішніх основ для революції в ССР, її вибух гальмується в сучасний момент браком віри мас в одну об'єднуючу ідею і їх готовності іти за неї на одверту боротьбу з режимом та недостачею існуючого вже тепер і охоплюючого собою ССР спільнного політичного керівництва...

4. Дальший розвиток сучасних воєнно-політичних подій доведе до актуалізації українського питання на міжнародному ринку. У всіх можливих варіяントах укладу політичних сил, — революційні, організовані, зокрема, збройні сили українського народу будуть вирішальним чинником для здобуття незалежних позицій українства та відбудови української державності...».

Цікавим для дослідника визволючих змагань українців є третій розділ політичної доповіді Володимира Орловича (Прокопа), в якому детально, оригінально і максимально об'єктивно схарактеризовано внутрішню українську ситуацію. Дійсно, тоді було «... не можна сьогодні говорити про цілу Україну як про однородний комплекс, що живе в цілості тими самими ідеями, що в нього однакова політична активність і на-

туга боротьби за Українську Державу. Це ѿ нічого дивного, коли згадати, хоча б факт 23-річної большевицької окупації з усіма її наслідками для психіки, для національно-політичної і соціальної структури мас...».

В період 1917-1921 рр. до української самостійницької ідеї йшли «крізь автономії і федерації, так що маса не могла остаточно знати, що правильне, а що ні. Тоді, коли остаточно був визнаний принцип самостійності, большевики відразу проголосили його реакційним, даючи ширшу і начебто більш прогресивну розв'язку. Серед мас мусила наступити дезорієнтація... Далі, після повторювання української революції, була ще замаскована груднева заява 1919 року большевицького уряду про ніби самостійність України та героїчний Зимовий похід, який зробив величезний перелом у настроях мас у бік самостійництва. Згодом же визвольна боротьба на ОСУЗ велась спочатку у немасових партизанських формах, а пізніше — шляхом політично-культурницьких акцій Братства Українських Державників та Спілки Визволення України. Був ще могутній процес культурно-політичного відродження у 20-их роках, знаний під назвою хвильовізму. Таким чином, форми і методи самостійницької боротьби українців різнилися в залежності від часу, терену й періоду. А у тридцятих роках на ОСУЗ большевики майже цілком фізично знищили самостійницькі кадри та українську інтелігенцію. Ідея окреслює зміст боротьби, нею також визначається мета політичної боротьби. Організовані кадри — це конкретна сила середовища, це організована сила мас, при помочі якої має бути здобута мета боротьби. Без виразного керівництва як третього чинника немає організованої боротьби середовища, є тільки стихія».

«Народні маси України, — говорив у 1944 році М. Прокоп, — прагнуть волі особистої і збірної, вони прагнуть культурного життя і вільного розвитку, вони однаково ненавидять системи гітлерівського і большевицького насилля як систем поневолення народу і людини. Терор окупантів викликає

параліч волі й активності, що не дозволяє людині навіть психологічно переставитися на відверту боротьбу з режимом. Потрібно продовжувати боротьбу за розбудову і скріплення ідейних позицій, зокрема на ОСУЗ, а також мобілізовувати широкі маси українського народу для активної боротьби за власну державу, тоді розпочнеться могутній процес відродження української національної ідеї... Провід керівництва визвольною боротьбою має бути на українських землях, а не за кордоном, як структура він має бути внутрішньогармонійним в праці і питання програмово-устроєві при всій їх важливості не повинні стати основою для суперечності. В такій ситуації ключевим було б питання визнання одної платформи боротьби, ссб, революційно-визвольної боротьби за УССД проти большевицького і німецького імперіялізмів. Ця платформа творила б дуже широкі рамки, що одирали б доступ для кожного, що в сучасний момент рішений до активної боротьби за українську державу...». Потрібно врахувати два важливих моменти: а) зв'язок з краєм і опертя в ньому, себто диспонування кадрами і другими засобами модерної політично-визвольної боротьби (зв'язки, організаційні клітини, фінанси тощо); б) виконність органів керівництва – індивідуальна і збірна. Тут входять в гру такі вимоги, як індивідуальні дані: чи то ставити концепцію, чи її організовувати в краю або в інших умовах. Так само зрозумілий є фаховий підхід в керівництві, наприклад, військовики, пропагандисти, зовнішня презентація і т. д.

Українська визвольна боротьба йде на всіх українських землях, отже зрозуміла вимога також «всеукраїнськості Проводу». Умовою для участі у роботі Проводу повинно бути «визнання спільної платформи боротьби за Суверенну Українську Державу проти большевицьких і німецьких загарбників». Справа не повиннайти також і про будь-який ріст впливів ОУН, бо тут іде мова «про далеку від групових принципів практику всенародної співпраці, що доко-

нується зараз на площині самостійницької ідеї та в боротьбі проти обох окупантів... повинно існувати одне українське самостійницьке політичне керівництво. Тут не повинно бути яких-небудь фікцій...», – наголошував у 1944 році на Великому Збору УГВР Мироslav Прокоп (Орлович). – А хіба його судження під цю пору не залишаються актуальними для українського сьогодення?

В доповіді Володимира Орловича (Прокопа) чітко і однозначно виписуються цілі й завдання тодішнього всеукраїнського Проводу – Української Головної Визвольної Ради, які майже дослівно записані Тимчасовому Устрої, Платформі та Універсалі УГВР. Вражає те, що якраз Мироslav Прокоп (Володимир Орлович) тільки однією своєю політичною доповіддю на Великому Зборі УГВР окреслив майже усю структуру і весь зміст установчих документів Української Головної Визвольної Ради: він говорив і про внутрішньо-політичні завдання, і про координацію українських політичних акцій за кордоном, про те, що УГВР, як сурогат української легальної влади, протиставляється агентурному творові – т. зв. урядові УРСР, і про завдання цієї Ради та про перспективи визвольної боротьби українців...

Одним словом, в цій доповіді все грунтовно, змістовно та переконливо. Доповідь Орловича-Прокопа на Великому Зборі УГВР у липні 1944 року, його попередні та наступні писання, безперечно, є найкращими концептуальними зразками теорії і практики українського державотворення, апогеєм державницько-політичного думання українського організованого підпілля і повстанської боротьби, а також вищими твором української підпільної ї еміграційної публіцистики, в яких дуже вдало поєднані, реконструйовані і доктринально окреслені (поряд з детальним аналізом геополітичного становища тогочасної України) уроки, шляхи, форми та потенціал визвольної боротьби українського народу не тільки в часі Другої світової війни та після неї, а й на тлі

і в ході визвольних змагань народу протягом всього двадцятого століття...

Впевнений, що своєю працею, дописами та книгами Мирослав Прокоп утвердив вектор політичного думання не лише рядового членства, але й переважної більшості його керівників, став ніби конструктором, який на підставі власного досвіду визвольної боротьби на два фронти – проти німців і проти большевиків – побачив ті зміни, проблеми та тенденції, які часто не видні неозброєним оком, вказав на небезпеки і до певної міри спрогнозував майбутнє. На думку Романа Борковського, М. Прокоп подав сильні добрі і наскрізь потужні докази для ствердження своїх положень, а також – витончені спостереження і висновки, оригінальні ідеї, – й сьогодні вже можна побачити, наскільки його твердження і прогнози виявилися правильними.

Сучасний український вчений Олексій Гарань писав про Мирослава Прокопа, що «...це людина, яка на собі випробовувала, що таке польська в'язниця, арешт гестапо, підпільна й партизанска боротьба. Людина великої інтелектуальної сили та внутрішньої

інтелігентності...». Мені, особі, що знала Мирослава Прокопа за його життя, важко не погодитись з цим.

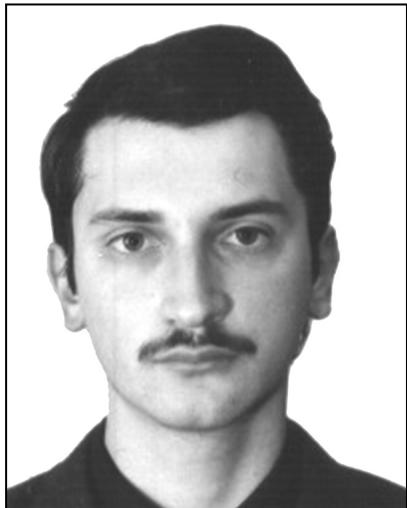
Коли у грудні 2003 року Мирослав Прокоп скінчив свій земний шлях, його приятель, тодішній генеральний секретар Світової Ради НТШ Олег Романів, написав у часописі «Свобода» (ч. 4, 23.01.2005 року, с. 21) як на мене, дуже зворушливі слова: «...Покинула земне життя особистість безмежно віддана ідеї української державності, людина великої моральної чистоти, видатний інтелектуал, який усе своє життя присвятив золотій мрії воскресіння українства. Сіяні ним зерна правди про Україну та її велику історичну кривду успішно зійшли в сучасній, хоча понівечений окупантами, Україні й, напевно, дадуть у майбутньому свій плідний врожай в Українській державі майбутнього...».

Цією публікацією я хочу підkreслити, що українці на Рідних Землях та країнах поселення ще дуже довго будуть пам'ятати і з великою повагою та вдячністю згадуватимуть Великого сина українського народу Мирослава Прокопа – борця-підпільника, публіциста-теоретика і чесну людину.



З ВОЕННОЇ ІСТОРІЇ ІНШИХ КРАЇН

ЖІНКИ – ГЕОРГІЙВСЬКІ КАВАЛЕРИ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914-1918 РР.



Владислав ПАРХОМЕНКО,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України Миколаївського
національного університету ім. В. О. Сухомлинського*

Пархоменко В. Жінки – георгійвські кавалери російської армії під час Першої світової війни 1914-1918 рр.

У статті автор, переважно на матеріалах періодики 1914-1918 рр., висвітлює маловідомі факти про «жінок-воїнів» і сестер милосердя російської армії – георгійвських кавалерів Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова, георгійвські нагороди, жінки-добровольці, сестри милосердя, бойові дії.

Пархоменко В. Женщины – георгиевские кавалеры русской армии во время Первой мировой войны 1914-1918 гг.

В статье автор, преимущественно на материалах периодики 1914-1918 гг., освещает малоизвестные факты о «женщинах-воинах» и сестрах милосердия российской армии – георгиевских кавалерах Первой мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая, георгиевские награды, женщины-добровольцы, сестры милосердия, боевые действия

Harchomenko W. Women – George's Cavaliers of the Russian army 1914-1918's.

In the article the author, mainly on the materials of periodicals 1914-1917's, highlights unknown facts about women soldiers and sisters of mercy, the Russian army – the gentlemen of St. George of the First world war.

Keywords: the First world war, the St. George awards, women volunteers, sisters of mercy, the fighting.

У 2014 році виповнюється 100 років з початку Першої світової війни, – події, яка багато у чому визначилаувесь подальший хід історії ХХ століття. Невипадково, що в останні роки зростає інтерес науковців до цієї проблеми. Адже в радянські часи з ідеологічних міркувань події цієї війни не популяризувались, і для широкого кола громадськості Перша світова залишалась «забутою» війною. У цій статті автор хотів би оприлюднити маловідомі факти нагородження георгіївськими нагородами жінок російської армії та сестер Червоного хреста під час Великої війни 1914-1918 років. Це питання вже було порушено автором в одній із публікацій [12], і зараз доповнено новим матеріалом.

Широко відомим є вислів: «У війни не жіноче обличчя». І в наш час жінки в армії – явище не дуже поширене, а в минулі сторіччя – тим більше.

З найдавніших часів жінки вставали в ряди захисників Вітчизни, щоправда, заради цього їм доводилось приховувати свою стать, називатися чоловічими іменами, носити чоловічий одяг. В історичній літературі найбільш відома «перша дівиця – кавалерист» Надія Дурова (1783-1866), яка брала участь у війнах з Наполеоном в 1806-1807 і 1812-1814 роках. Однак Дурова, звичайно, не була першою жінкою на військовій службі. Наприклад, її попередницями були Тетяна Маркіна та Олександра Тихомирова.

У російсько-японську війну слідом за чоловіком у Маньчжурію вирушила Харитина Короткевич, яка воювала в ролі рядового 7-ої роти 13-го Східно-Сибірського полку. Загинула в бою, при обороні Порт-Артура 3 жовтня 1904 року.

Проте представниць прекрасної статі в лавах російської армії до Першої світової війни нараховувалося одиниці. Влітку 1914 року десятки жінок, натхнених патріо-

тичним поривом і стурбованістю за долю вітчизни, добровольцями вступали в армію і нарівні з чоловіками переносили всі тяготи фронтового життя. Скільки їх було? Навряд чи коли-небудь це стане відомим. Архіви частково були втрачені, а багато жінок-фронтовиків загинули в горнилі громадянської війни, борючись, як правило, за «Білу ідею». Інші опинилися в еміграції. Треті залишились на батьківщині, однак намагалися не афішувати своє бойове мінуле.

У літературі про Першу світову часто згадується кавалер двох Георгіївських хрестів та медалей Антоніна Тихонівна Пальшина (1897-1992). Про неї писали в радянський час, мабуть, з огляду на її подальші заслуги в боротьбі за радянську владу.

Останнім часом з'являються публікації про фактично єдину жінку, сестру милосердя Римму Михайлівну Іванову (1894-1915), яка посмертно, як виняток, нагороджена офіцерським орденом Святого Георгія. Зокрема, ґрунтовний нарис про її подвиг вміщено дослідником В. Бондаренком у його новітній праці [2]. Ще у 1990-их роках були оприлюднені матеріали про М. Бочкарьову (1889-1921) – ініціатора формування в 1917 році жіночого ударного батальйону. А в 2001 році у Москві перевидано її мемуари [3].

Жінки-добровольці виявилися і по той бік фронту. Українки з Галичини служили в Легіоні січових стрільців, що діяв у складі австро-угорської армії: Софія Галечко, Ганна Дмитерко та ін. Символом українського жіноцтва Великої війни стала Олена Степанів (1892-1963). Львівське видавництво у 2009 році надрукувало цікаву збірку спогадів О. Степанів різних років про її участь у стрілецькому русі та перебуванню в російському полоні (1915-1917 рр.) [14].

Ми пропонуємо вашій увазі маловідому інформацію про жінок російської армії 1914-



Гімназистка Катерина Райська, нагороджена Георгіївською медаллю (фото із жур. «Искры», 1915)

1917 років, що стали георгіївськими кавалерами. Так, 21 вересня 1914 року в бою під містом Опатовим (Польща) доброволець «Анатолій Павлович Тичинін» був представлений до нагородження «Георгієм», за те, що під вогнем ворога, перев'язував і виносив з поля бою поранених, а також сам отримав 2 поранення. Незабаром з'ясувалося, що «доброволець» – вихованка однієї з київських жіночих гімназій Л. П. Тичиніна. Незважаючи на це, за здійснений подвиг, 11 січня 1915 року імператор Микола II підтвердив свій указ про визнання за Тичиніною, нагородження Георгіївським хрестом 4-го ступеня [19].

У жовтні 1914 року на фронт, під виглядом хлопчика-добровольця, виришила учениця 5-го класу 1-ої Маріїнської гімназії м. Цариціна – Катерина Райська. За успішну розвідку у Перемишлі і поранення вона нагороджена Георгіївською медаллю 4-го ступеня. Влітку 1915 року за наказом командування, як неповнолітня, К. Райська була відправлена на батьківщину, для продовження навчання в гімназії [12, 18].

Ще одна «амазонка» – уральська козачка Наталія Комарова – під час бою помітила, як у пораненого прaporonoсця німець вихопив прapor. Убивши ворога, Комарова підхопила прapor і спрямувала за собою в атаку піхоту. За порятунок прaporora і вдалий

результат бою її нагородили Георгіївським хрестом 4-го ступеня.

У жовтні 1914 року учениця Віленського (Вільнюського) Маріїнського жіночого училища Кіра Олександровна Башкірова під ім'ям «Миколи Попова» поступила в команду кінних розвідників одного з полків. За хоробрість заслужила солдатський «Георгій» 4-го ступеня. Коли стало відомо, що «Попов» – дівиця,

зроблено розпорядження відправити її додому. Нагорода ж, отримана в бою, була командуванням визнана за К. А. Башкіровою [1, 231].

Маргарита Романівна Коковцова з початком бойових дій, як доброволець «Коковцов», була заражована в один з кавалерійських полків, що діяв у Східній Пруссії. Під час розвідки вона з десятьма козаками вступила в перестрілку з переважаючими силами німецьких драгунів. М. Коковцова була поранена і за хоробрість нагороджена Георгіївською медаллю [5].

Послушниця Казанського монастиря Анна Красильникова під ім'ям «Анатолія Красильникова» стала санітаром-добровольцем 205-го піхотного Шемахінського полку 52-ої піхотної дивізії. 6 листопада 1914 за участь в боях вона була нагороджена «Георгієм» і одержала звання прaporщиця. Лише після поранення, на перев'язувальному пункті її таємниця стала розкритою, і жінку-прaporщиця відправили до тилу [12, 20].

У 186-му піхотному Ассадузькому полку 47-ої піхотної дивізії «фельдшером Цетнерським» служила Олена Костянтинівна Цебржинська. Уродженка Батумі з вересня 1914 року опинилася у діючій армії. 2 листопада під обстрілом німців добровольцем пішла у розвідку і одержала важливу для командування інформацію. Через два дні,

незважаючи на поранення та ворожий вогонь, під час бою продовжувала надавати допомогу пораненим, за що була нагороджена Георгіївським хрестом. У лазареті стало відомо, що поранений фельдшер – жінка [4, 372-373]. Її заборонили перебувати на передових позиціях, і вона продовжила службу сестрою милосердя 3-го Кавказького загону Червоного Хреста.

На початку 1915 року до Баку повернулася з армії уродженка цього міста, яка отримала на фронті поранення та контузію, «жінка-герой» Олександра Данилова. За участь у боях нагороджена двома «Георгіями» і медаллю «За хоробрість» [7].

Дівчина-доброволець Людмила Черноусова, уродженка Томської губернії, з документами брата-студента втекла до діючої армії. За взяття в полон австрійського офіцера нагороджена Георгіївським хрестом 4-го ступеня. Під час одного із боїв, підняла в атаку півроти, але при цьому була поранена. За цей вчинок одержала «Георгія» 3-го ступеня [8].

25-річна селянка Клавдія Олексіївна Богачова в березні 1915 року, під ім'ям «Миколи Олексійовича Богачова», стала добровольцем 3-го grenaderського Перновського полку. За бій у селі Рудники (Польща) 20 квітня 1915 року, коли К. Богачова під ворожим вогнем підносила боєприпаси, була удостоєна першої нагороди – Георгіївської медалі 4-го ступеня. За вдалий «пощук» і захоплення полоненого жінка-воїн у лютому 1916 року була нагороджена Георгіївським хрестом. Однак незабаром, під час медичного огляду, з'ясувалося, що «бравий grenader виявився дівицею-селянкою Клавдією Олексіївною Богачовою» [6]. Її відправили до тилу, проте Клавдія не бажала залишатися останньою від великих подій. Вона закінчує фельдшерську школу, і з весни 1917 року працює в З-му лазареті Всеросійського земського союзу. Померла К. Богачова у 1961 році в Москві.

12 листопада 1915 року наказом по 8-й армії генерал О. О. Брусилов нагородив



Баронеса Е. Толль, нагороджена 3-а Георгіївськими хрестами та двома медалями (фото «Искры», 1915)

Георгіївським хрестом 4-го ступеня Євдокію Карлівну Чернявську (доброволець «Йосип Глущенко»). У наказі відзначалося, що 2 вересня 1915 року в ролі розвідника, з явною небезпекою проникнувши в розташування ворога, вона доставила цінні відомості. Через деякий час їй знову вдалося відзначитися. У повідомленні штабу Верховного головнокомандувача від 25 січня 1916 року зазначалося, що дівіця Чернявська підібралася до дротяніх загороджень противника і, незважаючи на важке поранення, виконала завдання і повернулася назад, до своїх окопів [13].

Восени 1915 року, коли в Курляндії стали формуватися латиські стрілецькі батальйони, в один із них вступила добровольцем, по документах померлого брата, 22-річна Ліїна Чанка, уродженка Репенської волості Курляндської губернії. Під час боїв на ризькому плацдармі у Шлока Л. Чанка була поранена і відправлена до лікарні в Ригу [11]. Через деякий час молодший унтер-офіцер Курземського латиського полку



Дівчина-розвідниця Кіра Башкрова
(фото із «Женского журнала», 1915)

Л. Чанка була відзначена 2-ма Георгіївськими хрестами.

У березні 1916 року російський Західний фронт провів невдалу наступальну операцію в болотистій місцевості біля озера Нароч. У важких боях відзначилася 17-річна дівчина Євгенія Воронцова, що служила добровольцем в 3-му Сибірському стрілецькому

полку 1-ої Сибірської дивізії. 18 березня ця дивізія невдало атакувала німецькі позиції. «Воронцова своїм прикладом надихнула весь полк, повела його, заражаючи своїм ентузіазмом в атаку. Вона своїм життям заплатила за таку виняткову рішучість у важку, відповідальну хвилину бойової роботи полку» [1, 229]. Героїню посмертно нагородили Георгіївським хрестом.

Влітку 1917 року в Росії виникла ідея для підйому патріотичних настроїв формувати жіночі «ударні» батальони. У Москві Олександровське військове училище випустило кілька десятків жінок – прaporщиців. Усього в Росії до жовтня 1917 року було сформовано два жіночих піхотних «батальони смерті» і кілька команд. Так, у Полтаві формувалася «Перша команда розвідників-жінок». У Петрограді оголошено запис до жіночого кінного партизанського загону. Ці частини нараховували більше 3-х тисяч жінок. У січні 1918 року всі вони були розформовані, проте багато їх учасниць продовжували службу в білогвардійських формуваннях в роки Громадянської війни.

Не завжди маючи можливість із зброєю в руках захищати Батьківщину, багато жінок теплотою своєї душі і співчуттям намагалися допомогти пораненим і хворим захисникам вітчизни.

Масштабність і значимість для Росії Першої світової війни сприяли тому, що десятки тисяч жінок різних соціальних верств, у важкий для Вітчизни час, надягли прості косинки сестер милосердя.

Важко назвати точну кількість сестер милосердя, які виконували свій обов'язок на фронті і в тилу. На грудень 1914 року тільки в діючій армії було 6689 сестер милосердя Червоного Хреста. На липень 1915 року в розпорядженні Червоного Хреста перебувало вже 14268 сестер милосердя [12, 42].

Російська імператриця Олександра Федорівна також вирішила присвятити себе справі полегшення долі поранених. Цариця разом з двома дочками – Ольгою і Тетяною – закінчили двохмісячні санітарні курси. Вони відвідували лазарети і навіть

асистували хірургам при операціях. Оточена недоброзичливістю Двору, Олександра Федорівна сподівалася отримати вдячність і любов простих солдатів. Однак для народу вона завжди залишалась «німкенею».

Сестра імператора Миколи II, велика княгиня Ольга Олександровна як сестра милосердя також всю війну пропрацювала в Україні – в лазаретах Рівного та Києва. 21-22 травня 1915 року, перебуваючи в зоні обстрілу ворожої артилерії, вона керувала перев'язкою поранених 12-го гусарського Охтирського полку і була удостоєна Георгіївської медалі 4-го ступеня [12, 43]. Після революції опинилася в еміграції.

Молодша донька письменника Льва Толстого – Олександра Львівна (1884-1979) – теж стала сестрою милосердя. На фронті, у 1916 році під час газової атаки у Сморгоні, щоб її команди краще чули санітарі, вона зняла свій протигаз і була отруєна німецькими газами. За вірність «милосердному обов'язку» нагороджена З-ма Георгіївськими медалями. Після революції змущена була залишити Росію і жити в еміграції. У 1933 році виступила з відкритим листом «Не можу мовчати!», в якому засудила сталінський терор в СРСР. Померла Олександра Львівна на чужині, в США.

Сестра милосердя, учасниця російсько-японської війни, баронеса Євгенія Петрівна Толль в роки Першої світової стала кавалером З-ьох Георгіївських хрестів і 2 медалей! Декілька разів була поранена. Під ім'ям Євгенія Петровича Коркіна вирушила на передову, щоб мати можливість надавати допомогу пораненим безпосередньо на полі бою. На початку війни, під час відступу із Східної Пруссії, за організацію евакуації поранених і порятунку полковий каси (14 тис. руб.) була удостоєна 2-ох Георгіївських медалей. А про своє перше нагородження Георгіївським хрестом Є. Толль розповіла сама в 1916 році в популярному журналі «Іскри»: «Я водила роту в атаку, і рота взяла ворожий окоп. Батальйонний командир був поранений, ротний – теж, а підпрапорщик контужений. Я була в званні



*«Російська амазонка» Маргарита Коковцова
(фото із жур. «Нива», 1915)*

ротного фельдшера і тут же перев'язувала поранених. Раптом рота почала відступати і я, забувши все, своїм командуванням зупинила роту. З криком «ура» кинулася вперед, і вся рота кинулася вперед і взяла окоп ... Ось за що отримала Георгіївський

хрест 4-го ступеня» [12, 48]. «Георгієм» З-го ступеня нагорождена за порятунок життя пораненого батальйонного командира, хрестом 2-го ступеня – за порятунок командира роти. В обох випадках – ризикуючи життям під ворожим вогнем. На жаль, подальша доля Є. П. Толль автору невідома.

Восени 1914 року за порятунок полкового прапора сестра милосердя Г. Сорокіна нагорождена відразу двома Георгіївськими хрестами! Прапор завжди було символом геройства і доблесті будь-якої армії, при втраті прапора розформовувалася частина. У розгромленій 2-їй російській армії генерала А. В. Самсонова було врятовано кілька полкових знамен. Подібний подвиг здійснила і Г. Сорокіна.

У серпні 1914 року в Східній Пруссії, під час боїв під Сольдау, був розгромлений 6-й піхотний Лібавський полк. Зняте з деревка полотнище зберігав на грудях поранений прaporonoсець, і з ним потрапив до полону. Перебуваючи на перев'язувальному пункті, він попросив легкопоранену сестру милосердя Г. Сорокіну зберегти символ Лібавського полку. Як представниця Червоного Хреста Сорокіна звільнялася німця-

ми з полону. Через нейтральну Швецію вона повернулася до Росії. Прапор було передано до полку, а Г. Сорокіна указом імператора нагорожджувалася відразу двома Георгіївськими хрестами [12, 49].

З початком війни на передові позиції відправилася сестрою милосердя, уродженка Харкова, Ксенія Бондаренко. Взимку 1915 року вона була нагорождена солдатським Георгіївським хрестом 4-го ступеня за порятунок життя офіцера. Це сталося під час боїв у Карпатах на Південно-Західному фронті. У села Мощіниці Бондаренко перев'язувала поранених. Коли був важко поранений капітан, вона взяла його до себе на плечі і під ворожим вогнем пронесла дві версти, доставивши офіцера на перев'язочний пункт [8].

Розповісти про подвиг всіх сестер милосердя неможливо. Багато з них залишилися невідомими. У 2004 році на території колишнього Братського кладовища (відкрите у 1915 р., ліквідоване у 1930-их), були поховання померлих на фронті і в тилу сестер Червоного Хреста та споруджений пам'ятний знак «Російським сестрам милосердя».

ДЖЕРЕЛА

1. Алешин А. Награды Первой мировой / А. Алешин. – М.: Вече, 2010. – 352 с.
2. Бондаренко В. Герои Первой мировой / В. Бондаренко. – М.: Молодая гвардия, 2013. – С. 406-424.
3. Бочкарева М. Яшка: Моя жизнь крестьянки, офицера и изгнанницы / М.Бочкарева. – М.: Воениздат, 2001. – 445 с.
4. Лазарев С. Герои Великой войны. Известные и неизвестные. / С. Лазарев. – Спб.: Атлант, 2007. – 384 с.
5. Маргарита Коковцова // Нива. – 1915. – № 5. – С.88.
6. На алтарь отечества / Тайны Российской империи / Состав. В. Веденеев. – М.: Мартин, 2007. – С. 143-147.
7. Николаевская газета. – 1915. – 7 марта.
8. Николаевская газета. – 1915. – 27 июня.
9. Отклики войны // Нива. – 1915. – № 8. – С.3.
10. Отклики войны // Нива. – 1915. – № 15. – С.3.
11. Отклики войны // Нива. – 1916. – № 18. – С.4.
12. Пархоменко В.А. У войны забытое лицо...Малоизвестные страницы Первой мировой / В. А. Пархоменко. – Николаев: ННУ им. В.Сухомлинского, 2011. – 180 с.
13. Офіційний отдел. Сообщения штаба Верховного главнокомандующего о ходе военных действий // Летопись войны 1914-16 гг. – 1916. – № 78. – С. 144.
14. Степанів О., Дашкевич Р. Спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник. – Львів: Піраміда, 2009. – С. 25-82.

РОЛЬ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В МІЖНАРОДНОМУ АБОЛІЦІОНІСТСЬКОМУ РУСІ (ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Олександр АКУНІН,
кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та
новітньої історії Навчально-наукового інституту
історії та права Миколаївського національного
університету імені В. О. Сухомлинського



Акунін Олександр. Роль військово-морського флоту Великобританії в міжнародному аболіціоністському русі (перша половина XIX ст.).

У статті автор вдався до спроби показати роль Великобританії в розвитку міжнародного аболіціоністського руху. Висвітлюються особливості та ефективність боротьби за припинення работоргівлі за допомогою патрулювання водного простору флотом.

Ключові слова: аболіціонізм, патрулювання, англійський флот, раби.

Акунин Александр. Роль военно-морского флота Великобритании в международном аболиционистском движении (первая половина XIX в.).

В статье автор прибег к попытке показать роль Великой Британии в развитии международного аболиционистского движения. Иллюстрируются особенности и эффективность борьбы за уничтожение работорговли с помощью патрулирования водного пространства флотом.

Ключевые слова: аболиционизм, патрулирование, английский флот, рабы.

Akunin Alexander. Role of navy of Great Britain in the international abolitionist movement (the first half of XIX century).

In article the author resorted to attempt to show a role of Great Britain in development of the international abolitionist movement. Features and efficiency of fight for slave trade destruction by means of patrol of water space by fleet are illustrated.

Keywords: abolitionism, patrol, English fleet, slaves.

Заради справедливості, необхідно ствердити, що саме англійці зуміли надатиabolіціонізму (руху за скасування рабства в колоніях. – А. О.) характер суспільно-громадського руху і зробити його впливовою силою. Під безпосереднім впливом діяльності британських антирабовласницьких товариств в середині XIX ст. став розвиватись потужний abolіціоністський рух в Сполучених Штатах Америки. 10 лютого 1807 року Гренвіль і Уілберфорс вперше представили в англійській парламент законопроект про скасування работогрівлі. Його перше і друге читання (24 лютого) відбулося під егідою «Аболіціоністського товариства» петиційною кампанією за прийняття закону про скасування работогрівлі. 25 березня 1807 року пройшло третє читання, і закон був прийнятий Палатою громад абсолютною більшістю голосів (114 проти 15). Палата лордів прийняла його з перевагою в 21 голос (41 проти 20). Того ж дня його підписав король. За цим законом, работогрівля скасовувалась на всій території Британської імперії, і для всіх без виключення британських підданих цей вид діяльності визнавався незаконним. Також незаконним оголошувалось перевезення рабів на всіх англійських кораблях [4, 34; 36].

Першою заборонивши работогрівлю і втративши таким чином прибутки від продажу африканців, Англія стала енергійно добиватися прийняття аналогічних заходів від інших держав. Уряд Великобританії отримував в XIX ст. набагато більше зиску від процесу боротьби з работогрівлею, ніж міг би отримати від відкритої контрабандної торгівлі невільниками. Перед Англією – на той час найсильнішою державою світу – під приводом боротьби з работогрівлею від-

крилась близькуча перспектива втручання в справи інших країн і можливість активізувати колоніальну політику на західному узбережжі Африки [1, 289]. Роль Великобританії в міжнародній боротьбі за заборону вивезення невільників – одна з центральних проблем історії європейської работогрівлі XIX ст., і на ній слід зупинитись детальніше.

Проблема знищення работогрівлі і боротьби за скасування рабства широко показана в роботах таких вітчизняних та російських істориків, як Й. М. Шкляж [5-10], М. І. Романова [4] та ін.

Тема цієї роботи не нова, тим не менш, за мету взята чергова спроба показати особливості англійського abolіціонізму на міжнародному рівні. Розкрита важлива роль військово-морського флоту Великобританії в цьому русі, наголошується на дуалістичних наслідках цієї участі.

Необхідно нагадати, що на початку XIX ст. Англія мала в своїх колоніях Нового Світу 800 тис. рабів, Франція – 250 тис., Данія – 27 тис., Іспанія і Португалія – 600 тис., Голландія – 50 тис., Швеція – 600 тис. Близько 900 тис. рабів нараховувалось в США і 2 млн. – в Бразилії. Таким чином, не менш 4627 тис. рабів працювали на плантаціях і копальнях Нового Світу. Збереження рабства в Новому Світі визначало широкий розвиток контрабандної торгівлі африканцями. Основними районами вивезення рабів були Верхнє-Гвінейське узбережжя, Конго, Ангола. Багатьох африканців експортували також із східного узбережжя Африки. Безли невільників головним чином в США, Бразилію і на Кубу.

В 1808 році в Англії був прийнятий закон про захоплення іноземних невільницьких кораблів в період війни. На думку де-

яких англійських істориків, саме цей закон поклав початок патрулюванню західно-африканського узбережжя з метою боротьби з роботоргівею. Однак початок блокади правильніше віднести до 1819 року. В той же самий час Великобританія стала вимагати огляду кораблів під американським прапором нібито для боротьби з вивезенням рабів з Африки. Уряд США відповів відмовою, яка, не в останній чергі, стала приводом війни 1812 року між Англією і США. Приймати які-небудь практичні заходи проти роботоргівлі уряди європейських держав відмовлялись. Вони небезпідставно боялись, що боротьба проти роботоргівлі, право затримки і обшуку підозрюваних в роботоргівлі кораблів посилють і без того велику морську міць Великобританії, дозволяючи їй втрутатись в торгівлю інших країн [1, 290].

Північно-Американські судновласники і капітани були достатньо корисливі і нерозбірливі, щоб не поступити на службу південних негроторговців і спільно вести з ними справу. Спорядження і відправлення невільницьких кораблів здійснювались подекуди явно, подекуди – під виглядом торгових кораблів (дивлячись на те, в чиєх руках була адміністрація – в руках північних чи південних чиновників). Для входження до бухти чи гирла рік, куди не могли пливти великі сторожові кораблі з метою переслідування, будувались невеликі з низькою посадкою швидкі кораблі, спеціально пристосовані для перевезення невільників і контрабанди негрів. Забезпечені необхідними корабельними документами на виконання дозволеного торгу, подібні кораблі відправлялися до африканських берегів. Коли корабель був заповнений віщент, то док закривався. Ув'язненим ледь залишалось повітря для дихання, харчовий раціон був вкрай бідний, а люки відчинялись лише при прибутті до місця призначення. Часто після відплиття починалась корабельна лихоманка, яка перетворювалась в мор, так що іноді тільки десята частина захоплених

негрів, виснажена і змучена, привозилась до якого-небудь американського берега чи внутрішнього річного гирла, де розпродувалась південним рабовласникам як робоча сила. Якщо невільницький корабель, переслідуваний у відкритому морі чи біля берегів, не бачив надії втекти від переслідування сторожовим патрульним кораблем, то в переважній більшості вантаж викидався за борт і кораблю шляхом швидкого перетворення надавався вигляд простого торгового судна, або ж, на сам кінець, капітан топив корабель з вантажем в морі, а сам з людьми рятувався в човнах [3, 210-211].

У 1819 році англійський уряд перейшов до більш рішучих дій, зв'язавши їх, звісно, з завданнями своєї колоніальної політики. Були утворені так звані змішані, або об'єднані, комісії, представники яких повинні були перебувати у Фрітауні, Луанді, Кейптауні, Бонавісті, Ріо-де-Жанейро, Гавані, Нью-Йорку, Суринамі, Спаніш-Тауні. До складу комісій входили представники Англії і тих країн, з якими вона укладала договір про право на обшук кораблів – Португалії, Іспанії, Нідерландів. Невільницьке судно, затримане військовим кораблем, відводилось в один із вказаних міст. Там впродовж терміну від 20 днів до трьох місяців члени змішаної комісії вирішували, чи дійсно це судно невільницьке, і якщо так, тоді відпускали рабів, а судно конфісковували і продавали з аукціону. Португальський корабель підлягав юрисдикції змішаної комісії, членами якої були англійці і португалці. Справа про іспанське невільницьке судно надходила в комісію, яка складалась з англійців, іспанців та ін. Договори про утворення комісій передбачали відправку англійським урядом декількох військових кораблів до західного узбережжя Африки, які повинні були крейсувати вздовж берега і ловити роботорговців. Починалась так звана блокада узбережжя, яка впродовж декількох наступних десятиріч стала найважливішою складовою частиною кампанії боротьби з роботоргівею. Кораблі, йдучи

під прапорами США, Франції та інших країн, які не підписали угоду про право обшуку кораблів, підозрюючих в роботоргівлі, поки огляду не підлягали. Затримати невільницькі кораблі під іспанським і португальським прапорами можна було лише північніше екватора. Якщо судно, яке переслідувалось англійським крейсером, пересікало екватор, погоня негайно припинялась. Використовуючи слабкі місця в тексті документів, капітани-роботорговці брали з собою в рейс прапори декількох країн і вели судові документи на декількох мовах. Наприклад, до берегів Африки корабель йшов під португальським прапором, і всі папери були написані на португальській мові. Якщо навіть корабель і затримували, то його одразу ж відпускали, так як рабів на борту не було. Завантаживши «живий товар», капітан піднімав американський чи французький прапор, готував відповідні документи і вів судовий журнал на англійській чи французькій мові – кораблі під цими прапорами англійці не мали права обшукувати.

Морське патрулювання африканського узбережжя більше слугувало колоніальним інтересам Англії, ніж справі abolіціонізму. На початку ж воно взагалі давало дуже мало результатів. Так, у 1819 році було звільнено всього 96 рабів, в 1820 році – 455, в 1821 році – 1399 [1, 292-294]. Діяльність англійських військових кораблів біля берегів Верхньої Гвінеї все більше зводилася до блокади окремих невільницьких факторій – в Шербро, Галлінас, на місі Месурадо, біля Бонії та ін. Англійці сподівались, що це дасть більший ефект, ніж погоня в океані за невільницькими кораблями. Догнати їх було нелегко. В роботоргівлі використовувались швидкісні, чудово обладнані парусники, які могли уникнути обшуку, коли на них не було рабів, й втекти від патрульного корабля, коли «живий вантаж» вже був взятий на борт. Як повідомляли англійські моряки, перевезення рабів на корабель продовжувалось чотири-п'ять годин. Роботорговці стверджували, що при гарній організації на

судно за одну годину можна завантажити 375 невільників. Завантаження, як правило, відбувалось вночі, і на ранок невільницький корабель був вже далеко від патрульних кораблів, які крейсували вздовж берега.

Командування англійської ескадри безліч разів просило адміралтейство змінити склад тихохідних патрульних кораблів, а також надіслати декілька невеликих пароплавів, щоб можна було пересуватись вгору по річках, які впадають в океан. Ці прохання були залишені без відповіді, як і пропозиція зосередити всі англійські патрульні судна біля західноафриканського узбережжя. У 1834-1837 рр., наприклад, біля Вест-Індських островів і вздовж узбережжя Південної Америки крейсувало 42 патрульних кораблі Англії, а біля берегів Західної Африки – 14. За ці роки в південноамериканських та вест-індських водах було затримано 34 невільницьких судна, а в західноафриканських – 97.

Впродовж 40-их років XIX ст. майже всі країни, втягнуті в роботоргівлю, прийняли під натиском Англії закони про її заборону і підписали згоду про можливість захоплення невільницьких кораблів без рабів на борту [1, 296-297]. Над невільницькими кораблями піднялися прапори країн, які жодного стосунку до роботоргівлі не мали. У цих країн не було колоній в Новому Світі, вони не вивозили рабів з Африки. Тому вони не приймали і законів, які забороняли роботоргівлю, і судна їх не підпадали під дію угод про право огляду та обшуку. Так, одного разу в Суринамі раби були доставлені на шхуні під сицилійським прапором, в Бразилію – під тосканським. Роботорговці стали використовувати і російський прапор. Були затримані невільницькі кораблі під російським прапором в Кадісі, Монтевідео та інших портах. Широку славу отримала історія з кораблем «Голубчик», який плавав під російським прапором і числився в списках російського торгового флоту. Його господарем був генуезець, мешканець Куби, який «примудрив-

ся» отримати в Одесі звання купця першої гільдії. Командував «Голубчиком» іспанець, матроси були іспанці й португальці, які не знали, звісно, жодного слова по-російськи. «Голубчик» декілька разів пересікав океан з повним «вантажем». Що стосується уряду Росії, то він довго відмовлявся підписувати міжнародні угоди про заборону роботоргівлі, укладені англійськими дипломатами, вважаючи, що Англія використовує боротьбу з роботоргівлею для досягнення цілей колоніальної політики і укріплення морської могутності [1, 299].

Чисельність англійської патрульної ескадри біля берегів Західної Африки в 1843-1857 роках складала від 12 до 25 кораблів (Американська патрульна ескадра в цей час нараховувала від двох до семи кораблів). Так як успішне патрулювання всього узбережжя при такій незначній кількості кораблів було неможливим, англійці з 40-их років перейшли до блокади окремих районів, де були розташовані невільницькі факторії, а потім – до знищенння цих факторій і укладання різноманітних угод з місцевими вождями про визнання англійської верховної влади. Одним з перших був підданий блокаді Галліас – найбільше гніздо роботорговців північніше Бенінського і Біафрського заток, де було декілька невільницьких факторій. Тут рабів в основному купували іспанці для Пуерто-Ріко і Куби. Звідти велику кількість африканців перепродавали в США. В листопаді 1840 року там, вперше на Верхнє-Гвінейському узбережжі, були зруйновані і спалені будівлі, де утримувались раби, приготовлені до продажу, знищенні склади роботорговців та їх помешкання. Одночасно капітан Дінмен, який керував цією операцією, уклав з вождем, на землі якого була побудована факторія, договір про заборону роботоргівлі. В 1847-1848 роках було зруйновано ще ряд факторій. Англійці змусили вождів підписати нові договори, де більш конкретно говорилось про заборону роботоргівлі і про розвиток торгівлі взагалі. Текст був складений таким чином, що аф-

риканські правителі виявлялися фактично в повній залежності від англійців.

В середині XIX ст. вивіз рабів з Верхнє-Гвінейського узбережжя значно зменшився. Блокада невільницьких факторій, їх руйнування поступово дезорганізовували систему роботоргівлі, яка склалась на узбережжі. Роботорговці або перебиралися в Анголу, або, ліквідувавши всі свої справи, від'їжджали в Європу та Америку. А договори готували ґрунт для колоніальних загарбань. В будь-який момент можна було або оголосити про те, що якийсь вождь сприяє роботоргівлі, або що десь погано обійшлись з англійським купцем. І під дулами гармат англійської ескадри вожді підписували – нібито за невиконання раніше підписаних ними договорів – нові договори, але вже не про торгівлю, а про встановлення протекторату і передачу землі англійцям. Таку політику проводили всі європейські держави, і в середині XIX ст. на Верхнє-Гвінейському узбережжі вже досить реально існували зони впливу Англії і Франції, де в недалекому майбутньому були створені колонії цих держав [1, 303-306].

Жодних спеціальних міжнародних угод про боротьбу з роботоргівлею в басейні Індійського океану і в Східній Африці укладено не було. Навпаки – офіцери британського флоту, зaintяті в патрулюванні східноафриканського узбережжя, часто скаржились на відсутність інструкцій для своїх дій. Так, один з них писав, що, приступаючи до командування патрульним кораблем біля берегів Східної Африки, він не мав жодних вказівок про те, що йому належить робити. У нього в розпорядженні був лише том інструкцій із заборони роботоргівлі, які призначалися для моряків, що брали участь в антневільницькій блокаді західноафриканського узбережжя. Все це дуже мало могло допомогти тим, хто займався боротьбою проти роботоргівлі в Східній Африці. Дійсність Західної і Східної Африки була цілком протилежною. Англійці боялись появи на континенті європейців і американців, боялись, що ті переможуть їх в темпах про-

никненні в Африку. Тому їй відстежували кораблі білих роботорговців [2, 173-174]. Нерідко перед тим, як починати переговори про оборону роботоргівлі, англійці обстрілювали узбережжя. Так, місіонери-пресвітеріанці написали англійському консулу Хатчінсону про бомбардування патрульним кораблем «Антилопа» Старого міста на р. Калабар. Після бомбардування англійці запросили вождя на борт корабля для переговорів. Такі ж повідомлення містяться з берегів р. Камерун, де після британського обстрілу в селищі було багато вбитих і поранених. Після цього важко було відмовитись підписати будь-який договір. В Захід-

ній Африці посилилось суперництво Англії і Франції – найсильніших держав Європи того часу. Інші країни вимушенні були відходити, уступаючи «сильним миру сього» свої колишні колонії. Так, в 1850 році Данія передала Англії свої форти на Золотому Березі [2, 233].

Таким чином, відмова англійського уряду перевести всі судна до берегів Африки і зробити більш дієвою блокаду Верхнє-Гвинейського узбережжя свідчило про те, що, окрім боротьби з роботоргівлею, у британського флоту було й інше завдання – трирати під контролем морську торгівлю американських країн.

ДЖЕРЕЛА

1. Абрамова С. Ю. Европейская роботорговля на Верхне-Гвинейском побережье в XIX в. История Африки в XIX и XX ст. Сб. статей. – Издательство "Наука". Главная редакция восточной литературы. – М., 1972. – С. 288-311.
2. Абрамова С. Ю. Африка: четыре столетия роботорговли. 2-е изд., испр., доп. – М.: Наука. Гл. редакция восточной литературы, 1992. – 293 с.
3. Вольский М. Рабская обработка земли: Античность. Европейские колонии. Соединённые Штаты / Михаил Вольский. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 298 с.
4. Романова М. И. Английский аболиционизм и либеральное движение (вторая половина XVIII – начало XIX в.) // Вопросы истории. – № 7. – Июль 2006. – С. 26-36.
5. Шкляж И. М. Йоханнес ванн дер Кемп. У истоков борьбы против расизма в Южной Африке / И.М. Шкляж. – М., 1991. – 112 с.
6. Шкляж И. М. Из истории миссионерского движения: (Опыт критич. подхода к существующим концепциям): Материалы к лекциям / И. М. Шкляж. – Одесса, 1992 . – 64 с.
7. Шкляж И. М. История Востока в лицах / И.М. Шкляж. – Николаев, 2006. – 164 с.
8. Шкляж И. М. Журналы английских аболиционистов о рабовладении в колониях Великобритании в первой трети XIX века / И. М. Шкляж // Вопросы истории. – 1971. – № 5. – С. 187-192.
9. Шкляж И. М. Рабовладение и белая община капской колонии (конец XVIII – первая треть XIX в.) / И. М. Шкляж // Народы Азии и Африки. – 1988. – № 3. – С. 102-109.
10. Шкляж И. М. Африка: история и современность: Учебное пособие / И. М. Шкляж, Д. А. Веселков, Ю. П. Хилимов, А. В. Хміль. – Николаев, 2005. – 204 с.

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА ЯК ІНСТРУМЕНТ «ЗАКРІПАЧЕННЯ» РОСІЙСЬКОГО ДВОРЯНСТВА ПЕТРОМ I

Михайло СУХУШИН,
кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та
новітньої історії Навчально-наукового інституту
історії та права Миколаївського національного
університету імені В. О. Сухомлинського,
підполковник запасу



Сухушин Михайло. Військова служба як інструмент «закріпачення» російського дворянства Петром I.

У статті висвітлено процес мобілізації російського дворянства на службу Петром I. Розкриваються причини, методи і результати діяльності уряду в цьому напрямку. За допомогою військової реформи Петром I здійснювалося створення нової держави, в якому дворянство ставало повністю залежним від самодержця.

Ключові слова: Військова служба, мобілізація російського дворянства, силові прийоми, моральні і матеріальні стимули, правові санкції.

Сухушин Михаил. Военная служба как инструмент «закрепощения» русского дворянства Петром I.

В статье освещен процесс мобилизации русского дворянства на службу Петром I. Раскрываются причины, методы и результаты деятельности правительства в этом направлении. С помощью военной реформы Петром I осуществлялось создание нового государства, в котором дворянство становилось полностью зависимым от самодержца.

Ключевые слова: Военная служба, мобилизация русского дворянства, силовые приемы, моральные и материальные стимулы, правовые санкции.

Suhushin Michael. *Military Service as a tool of enslavement of Russian nobility Peter I.*

The article highlights the mobilization of the Russian nobility in the service of Peter I. Reveal the reasons, methods and results of operations of the Government in this direction. With the help of the military reforms carried out by Peter I the creation of a new state in which the nobility became totally dependent on the autocrat.

Keywords: Military, mobilization of Russian nobility, power moves, moral and material incentives and legal sanctions.

Військова реформа в Росії першої чверті XVII ст. створила регулярну армію, чисельність якої досягла 198 тис. осіб (відносно до чисельності цивільного населення в країні – 1,3 %). Її основу становила піхота. Головною одиницею був полк, що складався з двох батальйонів, які в свою чергу ділилися на чотири роти кожен.

Серед постійних каналів поповнення збройних сил була мобілізація дворянського стану на військову службу. На відміну від податкових станів, для яких рекрутська повинність носила общинний, а не особистий характер, дворянство було залучено до особистої поголовної та довічної служби. Для того, щоб частково полегшити дворянську службу та забезпечити її престижний характер, дворянство переважно спрямовувалось до гвардійських частин. Гвардія, тобто елітні військові частини, які призначались для охорони царської сім'ї, палацу та для участі у головних бойових операціях, у першій чверті XVIII ст. була представлена Преображенським і Семенівським полками. У 1719 році був заснований Лейб-регімент, який став кавалерійським аналогом Семенівського та Преображенського піхотних полків. Нове з'єднання повністю комплектувалося з шляхетства [9, 17]. Найбільш потужним з'єднанням був Преображенський полк у складі 4 батальйонів, а також grenaderської та бомбардирської (артилерійської) рот. Семенівський полк складався з 3 батальйонів, grenaderської роти і команди гармашів. Ці полки служили зразком при створенні частин польової армії в кінці XVII – початку XVIII ст., а деякі їх офіцери вже з чинами армійських генералів займалися навчанням армійського континген-

ту військовослужбовців. Крім того, на базі двох гвардійських полків у цей час було створено військові навчальні заклади. Так, на основі Преображенського полку постала Бомбардирська школа (по суті, перше в Росії артилерійське училище), Семенівського – Інженерна школа. При вступі на службу військовослужбовці давали військову присягу та підпадали під владу військової дисципліни й порядку.

Порушення норм військового життя переслідувалося найсуворішим чином. У цьому випадку військовослужбовцям могли загрожувати: розжалування, таврування, шельмування (тобто покарання з ганебними елементами, яке тягло за собою позбавлення громадянських прав), биття батогами, прогін крізь стрій з покаранням шпіцрутенами, покарання фухтельямі (удари по спині пізом шаблею або шпагою), децимації (розстріл кожного десятого в строю, застосовувався у випадку тяжких колективних злочинів), смертна кара. Застосування тілесних покарань в армії було обмежено тільки в 1846 році. Військова повинність лягала важкою ношою на всі стани. Разом з тим, ризикнемо відмітити, що найбільше вона тиснула на дворянство, ламаючи звичні підвалини його життя. Так, до початку Північної війни служилий характер маєтку був уже не більш, ніж фікцією. За образним висловом І. Т. Полоскова, дворянство хотіло «великому господарю служити, а шаблі б з піхов не виймати» [10, 468]. Навіть у 1711 році, коли військова фортуна остаточно перейшла на російську сторону, можливість сидіти вдома спокушало дворян більше, ніж романтика бойових пригод. З великим скрипом держава набирала та ста-

вила під прапори свій кадровий кістяк. Показовою в цьому плані є історія царського указу від 1711 року про огляд служивих за московським списком і городових дворян в м. Білгороді. Прагнучи правдами та неправдами позбутися військової служби, призовники та їхні покровителі з місцевої адміністрації вступили в жваве листування з центральними установами: посыпалися посилення то на стару практику заміни особистої служби грошовим внеском, то на дозвіл замість себе виставляти «даточних» людей. Зрештою роздратований Сенат перейшов до погроз застосування сили до них. Проте безстрашні саботажники продовжили гру в хованки [7, 231-232]. Змусити дворянина назавжди змінити домашній халат на військовий мундир можливо було, тільки помістивши його в перехрестя різних форм тиску: силових прийомів, моральних і матеріальних стимулів, правових санкцій. Одним із варіантів цього тиску стали укази про єдиноспадкування від 1714 року та дозвіл купувати нерухомість з наявністю певного стажу суспільно-корисної діяльності, які виштовхували молодих дворян на державну службу. Однак у будь-якій системі заходів, що впливали на дворянство, переважала мова ультиматумів і насильства. Цей метод був досить ефективним. Якщо в середині XVII ст. в армії значилося 16980 дворян, то на початку XVIII ст. – 30 тис. [5, 234]. Різниця в цифрах відбувалася не так від природного приросту корпусу служивих, як від всеосяжного державного обліку та контролю над відбуттям дворянами військової повинності. З 1710 року на губернаторів покладався обов'язок з організації оглядів дворянських недоростків, складання списків придатних до дійсної служби і супроводу їх до Москви [11, 376]. У 1711 році на пошуки «відсутніх» і тих, хто ухилявся від служби, споряджалися сицики, зацікавлення яких підігрівалося винагородою у розмірі половини майна, виявленого правопорушника [11, 402]. А указами від 1722 року цар взагалі погружав повною



Цар Петро I

конфіскацією майна тим, хто відмовлявся з'явитися на службу [11, 435]. Для відшукання «ухильників» заохочувалося і доносительство кріпосних людей.

Жорсткість норм дворянської служби йшла відразу по декількох лініях. По-перше, по лінії зниження призовного віку з 16 років до 13-14 років [1, 68]. По-друге, по лінії заміни періодичного виконання військового обов'язку постійним перебуванням на службі. По-третє, по лінії максимально повної мобілізації на службу. Найбільша незручність, однак, полягала в тому, що ці вимоги створювали загрозу економічним основам існування дворянства. Маєтки, які залишилися без господарського піклування швидко занепадали, або служили збагаченню прикажчиків. А спроби організувати більш грунтovний контроль коштували дворянину дорого. Мемуарист XVIII ст. М. В. Данилов розповідав про свого родича, солдата Семенівського полку, якому в обмін на отримання термінової відпустки додому кожен раз доводилося платити благодійнику – полко-

вому секретарю – «малі сільські гостинці» у вигляді дюжини кріпосних душ [2, 300].

Встановивши служилий статус феодального землеволодіння, влада подбала й про те, щоб за допомогою земельних роздач і конфіскацій підвищити якість дворянської служби. Так, наприклад, за сумлінне виконання військового обов'язку в піхотних і кавалерійських полках при Петрі I отримали помістя 34 іноземних полковники. А за неповними даними, за першу половину XVIII ст. велиki земельні володіння були роздані 80 особам, причому найвища інтенсивність роздач збіглась за часом із створенням і регулярної армії в 1700-1715 роках. [6, 277]. Подібно до того, як наділення землею з селянами заохочувало ентузіазм на службовому терені, земельні конфіскації, що проводились через спеціальну установу – Канцелярію конфіскації, були радикальним засобом розрахунку з тими, хто відмовлявся виконувати урядові директиви. Лише за першу половину XVIII ст., за неповними даними, були ослаблені відпискою або зовсім ліквідовані 128 володінь. При цьому тільки у 8 власників за цей період часу було відібрано 175 тис. кріпаків [6, 270]. Політика Петра I цілеспрямовано підтримала автономне становище дворянства в суспільстві і залучала його у корисну діяльність суто за правилами, запропонованим верховною владою.

У цьому відношенні слід визнати не надто переконливим погляд на цей предмет, який утвердився в російській та українській історіографії. Виходячи з уявлення про самодержавство як органу диктатури дворянства, радянська історична наука у свій час витратила чимало зусиль для того, щоб підігнати під ту ж схему і діяльність Петра I. Зокрема, в якості ілюстрації тези про «класову нерівність» в «експлуататорському суспільстві», зміцнілих за Петра I, наводився факт отримання першого офіцерського чину половиною дворянських службовців або під час вступу до армії, або через рік після початку служби [12, 166]. Під тим же

кутом зору висвітлювалося і порівняно повільне насичення командної верхівки російської армії вихідцями з податкових станів [12, 170]. Деякі автори акцентували увагу на висловлювання Петром I міркувань про те, що «крім гвардії, ніде дворянам в солдатах не бути», «ніде дворянським дітям спочатку не служити, тільки в гардемаринах і гвардії», про зарахування в морську гвардію царедворців (тобто, колишніх службовців за московським списком) [8, 186]. Однак такий підхід видається все ж одностороннім і упередженим. Навіть при тому, що Петру I, швидше за все, було небайдуже, з яких стартових позицій починали свій службовий шлях нащадки шляхетних родів, а в захисників дворянських прерогатив були певні способи загальмувати зростання військових неблагородного походження до високих чинів, напрямок відбору на військовій службі визначався не особистими пристрастями окремих осіб, будь то навіть сам цар. Вирішальним чинником став запит армії, яка піднімалася, та молодої держави на ефективні кадри, з яких би станів вони не виходили. Що стосується використання дворянського потенціалу, то розбірливе ставлення до нього виразно позначилося вже на етапі становлення регулярної армії. Лише 6 тис. з 30 тис. дворян, які вважалися на військовій службі, увійшли до складу вищої командної ланки. А решта, тобто основна маса, служила рядовими та молодшими командирами в піхоті та кінноті [8, 186].

Нарешті, закликавши під прапори молоду дворянську поросль, влада зовсім не збиралася робити для неї послаблень. Перспектива вийти в офіцери світила більшості не раніше, ніж після 5-6 років служби в солдатах, що ставило їх на один рівень з колишніми холопами та кріпаками. Замість імітації ратних трудів, коли дворянські ополченці давніх часів під час бою відсиժувалися в кущах або гнали попереду себе бойових холопів, або підставлялися під легке поранення заради почесної відправки додому, тепер пропонувалося реальна участь

у бойових операціях, без підставних фігур і театральних ефектів. Протягом усіх воєн петровського часу приводили в підвищений тонус дворянство царські розпорядження, що звучали як грізний оклик для розпещених чад знатних батьків. Так, в 1719 році цар суворо вказував, щоб діти дворян і офіцерів, які не служили солдатами в гвардії, «ни в какой офицерский чин не допускались», а також щоб, «чрез чин никого не жаловать, но порядком чин от чину возводить» [13, 43]. Ця ж установка, зодягнена у форму закону, повторювалася і в Табелі про ранги (пункт 8). Виявляючи повагу до аристократичних титулів, законодавець все ж наполягав на абсолютному пріоритеті чину та рангу, досягнутого на службі, над усіма іншими знаками гідності: «однако же мы для того никому какова рангу дать не позволяем, пока они нам и отечеству никаких услуг не покажут, и за онде характера не получат» [13, 65].

Твердий намір влади щодо служилого дворянства полягав у тому, щоб поставити його в авангарді своїх починань, встановивши відповідну міру відповідальності. Принцип зростаючого покарання у разі підвищення в чині декларувався і у військовому Артикулі: «Коль более чина и состояния преступитель есть, толь жесточе онай и накажется. Ибо онай долженствует другим добрым приклад подавать и собой оказать, что оные чинить имеют» [13, 346].

Таким чином, Петро I активно намагався врахувати в нормативних актах думку, що висловлювалась ним у приватних розмовах, про те, що «высокое происхождение – только счастливый случай, и не сопровождается заслугами учитываться не должно»

[11, 347]. Іноземні дипломати з чималим подивом спостерігали за тим, як неприборканій царствений наставник розправлявся з недбайливими ясновельможними вихованцями. За проганий на початку липня 1708 року бій під Головчиним немолодий генерал від інфантерії А. І. Репнін був розжалуваний у рядові і тільки в кінці вересня 1708 року, борючись у якості «штрафника» на передовій позиції в битві під Лісною, він зміг повернути втрачені права. У 1711 році за зволікання у виконанні наказу царя про постачання в армію рекрутів і коней, на рівні з підло-народженими злочинцями, були кинуті в яму відразу три губернатора (московський – Т. М. Стрешнев, сибирський – М. Л. Гагарін і архангелогородський – П. А. Голіцин) [4, 327]. А в 1715 році через недоотримання армією фінансування постраждали ще кілька високих чиновників: віце-губернатор Петербурга Я. М. Корсаков, адміралтейський радник А. В. Кікін і багато інших [3, 184]. На думку іноземців, саме дворянство найбільшою мірою випробувало на собі важку руку зміцнілого самодержавства: Петро I «справді змусив своїх дворян відчути ярмо рабства: зовсім скасував всі родові відмінності, присуджував до найгнебніших покарань, вішав на загальнонародних шибеницях самих князів царського роду, ставив дітей їх на найнижчі посади, навіть робив слугами в каютах» [15, 34]. Втім, петровська перебудова торкнулася не тільки тих дворян, які відбували службу, а й престарілих ветеранів, які перебували на спокої: не глядячи на «страждання і зітхання», як писав Фоккеродт, цар переселив їх до Петербурга [15, 33].

ДЖЕРЕЛА

- Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XVIII в. (очерки) / Л. Г. Бескровный. – М.: Воениздат, 1958.– 645 с.
- Безвременье и временщики: Воспоминания об «эпохе дворцовых переворотов»(1720-е–1760-е гг.) / [Сост., вступ. ст., коммент. Е. Анисимова]. – Л.: Худож. лит., 1991.– 365 с.

3. Брюс П. Г. Из «Мемуаров...» // Беспятых Ю.Н. Петербург Петра I в иностранных описаниях / Пер. Ю. Н. Беспятых. – Л.: Наука, 1991.– 685 с.
4. Беспятых Ю. Н. Иностранные источники по истории первой четверти XVIII в. (Ч. Уитворт, Г. Грунд, Л. Ю. Эренмальм) / Ю. Н. Беспятых – СПб.: Блиц, 1998. – 485 с.
5. Водарский Я. Е. Служилое дворянство в России в конце XVII – начале XVIII в. // Вопросы военной истории России, XVIII и первая половина XIX веков.– М.: Воениздат, 1969.– 480 с.
6. Индова Е. К вопросу дворянской собственности в поздний феодальный период. // Дворянство и крепостной строй в России XVI–XVIII вв.– М., 1975. – 360 с.
7. Медушевский А. Н. Утверждение абсолютизма в России. Сравнительное историческое исследование / А. Н. Медушевский. – М.: Текст, 1994. – 320 с.
8. Подъяпольская Е. П. К вопросу о формировании дворянской интеллигенции в первой четверти XVIII в. (По записным книжкам и «мемориям» Петра I). //Дворянство и крепостной строй России.– М.: Наука, 1975.– 360 с.
9. Пушкирев И. И. История Императорской Российской Гвардии. Ч. I: Царствование Государя Императора Петра I / И. И. Пушкирев.– СПб., 1844. – 320 с.
10. Посошков И. Т. Книга о скучости и богатстве и другие сочинения / И. Т. Посошков. – М.: Изд-во АН СССР, 1951.– 560 с.
11. Письма и бумаги Петра Великого / Письма и бумаги императора Петра Великого. В 13-ти томах.– СПб. Государственная типография,1956.–Т. 10.
12. Рабинович М. Д. Социальное происхождение и имущественное положение офицеров регулярной армии в конце Северной войны. // Россия в период реформ Петра I / Под ред. Н. И. Павленко.– М., Воениздат,1973.– 420 с.
13. Российское законодательство X-XX веков (в девяти томах). – М., Юрид. лит., 1986.– Т. 4.
14. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство XVIII в. Формирование бюрократии / С. М. Троицкий.– М., 1974.– 220 с.
15. Фоккеродт И. Г. Россия при Петре Великом, по рукописному известию Иоганна Готтгильфа Фоккеродта / Пер. А. Н. Шемякина // Неистовый реформатор. – М., 2000.– 560 с.



АРХІВИ, ДОКУМЕНТИ

КРИВАВІ РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ У СЕВАСТОПОЛІ 23-24 ЛЮТОГО 1918 РОКУ

Мироslav МАМЧАК,
заслужений журналіст України, член організаційної
групи ВМС України, капітан 1-го рангу у відставці
(м. Севастополь)



За свій вік Севастополь зазнав чимало ворожих навал, пережив чимало трагедій, пов'язаних війнами та окупаціями. Але в історії Севастополя були трагедії і кроваві драми, створені руками саме тих, хто зобов'язаний був місто обороняти. Ці трагедії, які вповні асоціюються з відомими з історії Варфоломіївськими ночами, і до наших днів у Севастополі дбайливо замовчуються. Інформацію про масове вбивство севастопольців у мирний час моряками Чорноморського флоту не зустріти на «історичних» білбордах міста під гаслом «Мы имеем право на историю...».

І до сьогодні історія 1917-1918 років подається так, що, начебто, Чорноморський флот і севастопольці всім серцем линули до більшовиків і радянської влади і не сприймали українізацію Чорноморського флоту та факту проголошеної на той час Української Народної Республіки. Севастополь скрізь заставлений комуністичною топонімікою, а до пам'ятників натхненників і організаторів масових вбивств севастопольців та кримчан 23 лютого, найбільшої його трагедії, за участі місцевої влади щорічно урочисто покладаються квіти.

Пам'ятник головного ідеолога і організатора терору – В. І. Леніна, якому у 1917 році Совет і делегатські збори флоту заборонили відвідувати флотську столицю, і далі з найвищої вершини центру міста продовжує вказувати на курс севастопольського рейду, куди вивозили тіла замордованих опонентів. Більшовицький терор продовжують дбайливо охороняти і обходити у коридорах нинішньої влади, у всіх історичних дослідженнях і календарях, які щоденно оголошують на місцевих телеканалах. Не було раніше, не передбачається й зараз народного суду над творцями більшовицьких Варфоломіївських ночей, на руках і совіті яких тисячі замордованих моряків флоту і мешканців Севастополя та Криму. А їхні нащадки і досі заповнюють кабінети органів місцевої влади. Севастопольці і кримчани на кожних виборах віддають чимало своїх голосів за партію, ідеологія якої спричинила неймовірні жертви серед мешканців міста, а вулиця, яка 23 лютого 1918 року була позбавлена своїх мешканців, як наスマшка над пам'ятю жертв і над історичним мінулим, носить назву «Советская».

Перша трагедія і велика різня у Севастополі, організована кронштадтськими моряками під керівництвом більшовицької «журналістки» Ніни Островської відбулася у ніч з 15 на 16 грудня 1917 року. На тій крові більшовики захопили владу у Севастополі. Друга різня, значно краще спланована і організована, відбулася у кроваві ночі 23 і 24 лютого 1918 року. За її наслідком більшовики перетворили Севастополь, флот і Крим в оплот боротьби проти УНР. У крові севастопольців народжувався радянський Красний Чорноморський флот.

Що святкуємо 23 лютого? Про це промовисто свідчать документи Севастопольського державного архіву. Яскравою ілюстрацією сприйняття у Севастополі комуністичної ідеології є рішення об'єднаних Делегатських зборів делегатів Совета військових і робітничих депутатів, моряків Чорноморського флоту і робітників севастопольського порту, оголошенні телеграмою Центрального виконавчого комітету Севастопольського Совета, направлені в червні 1917 року до Петрограду телеграмою, змісту якої ви не знайдете і сьогодні у жодному підручнику з «Севастополеведенія» чи в історичнім нарисі про Севастополь.

Проте архівні документи та спогади учасників тих подій свідчать, що ситуація почата ку ХХ століття кардинально відрізнялася від тієї, яку донині нам мають замовні історики.

Нижче надаємо документи мовою оригіналів.

Телеграмма № 2571. Петроград. Совету солдатских и рабочих депутатов. Совету Министров. «*Просим принять все зависящие от Вас меры для осуществления категорического постановления Делегатского собрания Черноморского флота, гарнизона и рабочих о недопущении приезда ЛЕНИНА в Севастопольский крепостной район и побережье Чёрного моря. Центральный Исполнительный комитет [Севастопольского Совета]*». Копії цієї телеграми були направлені в: Трапезунд – за № 2579; Феодосія – за № 2582; Херсон – за № 2583; Новоросійск – за № 2584; Сухум – за № 2585; Батум – за № 2586; Ялта – за № 2587; Керч – 2588; Одеса – за № 2590; Миколаїв – за № 2591; Сулин – за № 2592; Євпаторія: Совету Солдатських и Рабітничих депутатів – за № 2593.

Телеграмма. «*Срочно. Гарнизонному коменданту, коменданту ст. Симферополь, начальнику ж. д. охраны Центральный исполнительный комитет. Сообщаем для сведения и распоряжения: Делегатское собрание Черноморского флота и гарнизона и рабочих постановило всеми имеющимися средствами ни в коем случае не допустить приезд ЛЕНИНА в Севастополь».*

(ДАС. КМФ – 8. Опис 1. Справа 831).

**Отчёт
заседания Совета военных и рабочих депутатов
под председательством Пожарова, тов. председателя Алексакиса и Катюрина
25 февраля 1918 г.**

Повестка дня:

1. О текущем моменте.
2. О последних севастопольских событиях.

Тов. Пожаров предлагает сделать заседание закрытым, т.к. обсуждается вопрос последних севастопольских событий, мотив тот, что следствием последнего заседания был террор.

Т. Муляронок высказался против закрытого заседания, говоря, что теперь в особенности необходимо открытое заседание, чтобы присутствующие граждане могли бы познакомиться со всем, что делается в Совете во избежание кривотолков.

Член совета настаивает на закрытом заседании, т.к. может случиться, что нибудь ужасное, как это было недавно в Симферополе, когда была брошена бомба в Совет...

Т. Пожаров говорит, что Исполнительный Комитет не боится бомб...

Голосование за закрытие: «за» – 77, «против» – 24, «воздерж.» – 26.

О текущем моменте

Т. Кереметчи: Время тяжелое. Воинской силы нет, армия разошлась. ...Тов. революционеры! Мы покладать оружия не должны. Я согласен с мнением Исполкома, что мы должны умереть и этот тяжкий удар мы должны принять на себя. Как армянин, скажу от имени армянского народа: мы будем бороться.

Т. Стыковский: Хочу сказать от имени поляков, что польский народ никогда не оставлял русский народ в тяжелую минуту. Войны отечественной мы объявить не можем, но необходима партизанская война.

Т. Зубанько: Я думаю, если нам будет возможность бороться, мы этот договор принять не можем. Я знаю ситуацию в Украине. Украинский народ не радуется, что идут вызволять Украину. Если немцы продвинутся дальше – это не страшно. Чем глубже они войдут в Россию, тем глубже зачатки свободы будут зарождаться в их сердцах... Вкусив сладкого, не захочешь горького. Объявим партизанскую войну...

Т. Белоцерковец: ...теперь нам нужна сплочённость. Если мы действительно не организованы – мы будем побеждены.

Т. Муляронок: необходимо бороться, у нас сила есть. Ведь эти условия мира – крест на социализме. Сейчас наше крестьянство получило землю. Они теперь не пойдут с нами. Крестьяне стоят в стороне и едва ли встанут в ряды...

Т. Правдин: Крестьянство обозлено, что у них реквизируют продовольствие, оно далеко от нас. Голодный народ не будет защищать идеалы, он дорожит своей жизнью, а кто дорожит жизнью – не дорожит революцией.

Предлагается резолюция: Если у нас революционной войны не будет, то будем вести войну партизанскую, отрядами.

Т. Спиро: ...мы будем сражаться как львы, будем сражаться как настоящие революционеры. Я получил телеграмму с Кавказа (зачитывает), как там борются, везде борются. Крымский полуостров снабжен хлебом и водой. Этот крымский полуостров уготован сыграть решающую роль. Враг может двигаться, но он натолкнётся на батареи и на флот.

...Усталые и больные будут отосланы отсюда. Час грозен... пусть Крым покажет, как умирают социалисты. Миру не бывать, война будет продолжаться*.

ДАС. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 954

ПРОТОКОЛ**
заседания 2-го Обще-Черноморского Съезда
по вопросу событий в Севастополе 23-24 февраля
от 27 февраля 1918 года.

Конфиденциальный доклад комиссии 9-ти о текущем моменте
Слово предоставляется тов. РОМЕНЕЦ.

Никому не секрет, что происходило в эти дни в Севастополе. Вернуть этого уже нельзя. Но не только можно, но и должно предотвратить эти безобразные выступления в дальнейшем. Меня... спрашивал Совет Народных Комиссаров, что свершилось на флоте, ... что за причина всего этого, чем это вызвано и приказали найти виновников этой гиеной резни. ... Чтобы дать ответ СНК, надо иметь в руках все материалы, ... надо назвать фамилии руководителей этого грабежа.

... Я знаю по этому вопросу так мало, что предлагаю осветить тов. Пожарову, который знает больше меня.

ПОЖАРОВ: ...Причины, по которым это движение началось и происходило, таковы здесь, политические и международные. Германское правительство заключило тайный договор с буржуазией. Наша мирная конференция принимала все способы, чтобы заключить мир, соглашаясь на все уступки..., на которых нельзя было согласиться.

... Волнения, нервное настроение уже были готовы, им использовались черносотенными агитаторами, чтобы подорвать ненавистную власть советов.

... Узнали, что организовалась комиссия, которая решила вырезать всю буржуазию Севастополя. Это решение, вероятно, было разослано по судам, т. к. на Камennую пристань собралось больше 2500 матросов, желавших резать буржуазию и вместе с ней женщин, стариков и детей.

... Я с Марченко отправились на Каменную пристань, говорили с матросами, ... останавливали, просили, чтобы этого не было. Нас не хотели слушать, у них была одна идея – резать буржуазию. Это было против воли Совета, и на это заявление нам отвечали: «Не хотите, не надо. Мы сами это сделаем, а вас больше знать не хотим». Руководила комиссия, но идея, по-видимому, происходила из единого центра. Она была с ними, эта комиссия.

... Это Ваша задача, Ваш святой долг снять пятно позора и вновь восстановить чистое имя Черноморского флота. Я не знаю, может эта комиссия, выбранная на «Борце за свободу», но знаю, что там был тов. Романовский, председатель Центрофлота.

Просят РОМАНОВСКОГО объяснить всё. Заявляет, что в тот момент Романовский не был председателем Центрофлота, он был переизбран три дня спустя. Романовский смог сказать, что участвовало в комиссии не 3, не 8, а 25 [человек] з всех судов.

СПИРО: это не судебное следствие, для выяснения всего дела будет назначена комиссия, а теперь Вам надо оправдаться, снять с себя пятно позора.

* Після дебатів засідання за пропозицією Пожарова було закрите, резолюція не прийнята і питання останніх севастопольських подій (терору) більше в Советі не розглядалося. Депутати за пропозицією Пожарова пішли на Загальнофлотський з'їзд, куди були запрошенні.

** Номер протокола не проставлений

БЕЛЯЕВ [матрос]: «Я буду обрисовывать ту картину, которая происходила в первую ночь ... Когда заседание Совета закончилось и я возвращался на корабль, то увидел матросов с винтовками. На мой вопрос, почему они здесь, отвечали, что идут на помочь Совету. ... Потом оказалось, что есть комиссия, когда эта комиссия пришла, от неё осталось 5 человек, остальные разошлись. Когда съехали на Камennую пристань, то объяснили, что надо арестовывать всю буржуазию, потому что есть у них что-то против Совета.

Матросов было много, 3000 человек. Все они заняли улицы города, город был оцеплён так, чтобы никто не убежал. Я не знаю как они, но я арестовывал и приводил в Совет, но Совет от арестантов отказался, говорил, что этого не нужно. Тов. Пожаров уговаривал, чтобы этого не было. Ихвели обратно и привели человек 60 или 40 в Морское Собрание. Когда все люди были собраны в одной комнате, я посмотрел на них: там были и офицеры, и священники, и так, просто разные, кто попало. Там были совсем старые, больные старики. Половина матросов требовала уничтожить их. Была избрана комиссия, куда попал и я. Я старался, чтобы люди шли через эту комнату. Людей было много, были и доктора, была уже полная зала. ...Никто не знал арестованных, ни того, за что их арестовали.

Больше стоять было негде. Пришла шайка матросов и требовала отдачи [этих людей]. Я уговаривал, что офицеры на выборных началах, доктора и старики. Ничего не слушали. Согласились вывести из зала. А около 12 час. ночи звонит телефон из городской больницы, меня спрашивают, что делать с 40 трупами, что около больницы. И тогда я узнал, что всех поубивали. Я слыхал, что в Стрелецкой бухте на пристани много убитых. Я обратился снова в Совет. ...Но все меры были бессильны, матросы разбрелись на отдельные кучки и убивали всех.

Здесь говорят, что товарищ Пожаров просил помощи ..., но он говорил, что может быть, придётся просить помощи. После этого собрание на «Борце...». Виновных много ... весь флот, а виноваты больше те, кто погиб...

РЯБОКОНЬ: ... Флот терпел всё время, он загружался интеллигенцией. Если каждый матрос проходя слышит: «Вот хорошо – турки Трабзон взяли!» - это ведь неприятно. Виновных искать нельзя. Если будем винить матросов – это несправедливость. Это определённо в связи с наступлением турок. Всю буржуазию необходимо истреблять. Это не новинка, что вешали нас, где была и наша слабость. А теперь мы сильны, вот и режем. Какая же это революция, если не резать буржуазию /апплодисменты/.

ШЕРСТНЁВ: Всего две недели я здесь. И вот здесь я услышал, что Черноморский флот вышел ночью, чтобы закончить с буржуазией. Я услышал ужасы, от которых леденела кровь, я слышал рассказы о кошмарных ночах... Эти рассказы заставляли думать, что мы живём в первобытном веке. ... Я не допустить мысли, что то, что совершилось, совершили матросы. И в городской больнице, ... оказались трупы и на базарной площади... Под лозунгом защиты советской власти шли убивать и грабить. Приятно ли советской власти, что вы поддерживаетесь такими выступлениями. У Вас находится смелости говорить, что Вы впереди революции?

БАСОВ: мне пришлось участвовать с двух часов ночи. Всё было так, как говорил тов. Пожаров. Говорили, что это куча. Нет, это 3000 матросов. ... Куча, это те 5 человек, что были на кораблях, ... пусть эта куча и расхлебывает кашу.

... Надо всё забыть. Я вношу предложение не напоминать больше об этом, забыть всё и дать слово, что такое больше не повторится.

САФРОНОВ: Я думаю, что большую роль здесь сыграло последнее заседание Совета. ... Не было бы заседания, не было бы событий. ... События ведь печальны, всюду плачут и скорбят, отовсюду слышны вопли, просьбы, мольбы о спасении. Звонит телефон:

слышатся крики – к ним лезут в окна, сами не знаем кто, спасите нас. Когда Совет заседал, то два матроса пришли и сказали, что это не Совет, а хаос. ... Эти матросы были с «Борца за свободу». Я тогда говорил Пожарову, что следует остановить заседание, потому, что должно что-то произойти.

... Печально было слышать беспомощные вопли женщин и детей. ... Что происходило: «Мы ищем оружие», говорили одни, перерывая весь хлам в доме, «Мы ищем золото для уплаты контрибуции» говорили другие. «Мы ищем...» и сами не знали, что сказать, чего они ищут. А потом всё награбленное делили. Эта подлая делёжка происходила тут же, во дворе, где убивали детей, которые, ползая на коленях, умоляли подарить им отцов, они прикалывали [штыками] больных в постелях...

КОЗЕНКО: Во флоте должны служить честные, революционные демократы, а убийцам, грабителям, в которых руки обагрены кровью невинных детей, слабых, беззащитных женщин и самых дряхлых стариков, нет места...

Эта банда поселяла зло среди матросов. Они убивали нами же избранных людей, докторов, офицеров, этих невинных, которые кроме добра ничего больше не принесли.

О, ужас!, они ещё убивали детей... Эти звери в облике человека мучили, били безнечинных, беззащитных детей, резали их волосы, мучили зверски и издевались. И это делали с наслаждением эти палачи, звери. Наш долг, священный долг найти участников убийств, грабителей... Вы сами ведёте нас к гибели.

РОМЕНЕЦ: ... Куда мы пошли, товарищи, зубы вырывать изо рта убитого человека, кольца отрезать с мёртвых рук... Нужно расследовать эти действия, создать комиссию, арестовать организаторов.... Есть люди, заинтересованные в низвержении нашей власти и они списки составляют: Роменец, Пожаров...

ДАС. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 1005

(продолжение протокола)

Говорят, что резня была вызвана возвзванием «оборонцев», выпущенным «Бюллетенем мира». Такая борьба это не революция. Тут не социалисты, а воры, убийцы. Когда я прочёл эти летучки, я потребовал закрытия, ареста газеты. Я составил новый бюллетень. Вот это и есть революционная борьба.

РОМАНОВСКИЙ: Не расследовав дело, меня предлагают суду, а может и расстреляют. Я участвовал только одни сутки... Вы за этих реакционеров и вот... (*Сильно волнуясь, говорит отрывками...*) Половина из той комиссии в этом зале... Вы хотите уничтожить меня, вы сами знаете, что у вас в затылке подлость... Вы же осуждаете истинного брата. Я не участвовал на другой день.

РОМЕНЕЦ: Я предлагаю срочно арестовать Романовского и предать его суду. Если Вы окажетесь не виновным, Вас оправдают. Временно отстранить от обязанностей председателя Центрофлота.

РЕЗОЛЮЦИЯ Обще-Черноморского Съезда

Второй Обще-Черноморский Съезд в экстренном заседании совместно с представителями социалистических партий, демократических организаций и представителями судовых комитетов постановляет:

1). Заклеймить самым энергичным образом позорное выступление, бывшее в Севастополе в течении трёх кошмарных ночей.

2). Немедленно создать комиссию из лиц собрания для установления степени виновности замешанных лиц и решить, как с ними быть и [избрать] меры пресечения, а судовые комитеты и товарищи матросы обязуются способствовать раскрытию всего этого жуткого дела; дабы показать пролетариату западных государств, что русские социалисты не палахи, подобно царским, имевшим место при кровавом Николае II.

3). Председатель Центрофлота до разбора этого дела комиссией временно слагает свои полномочия.

4). Никакой вызов к выступлению флота не должен быть без осведомления о том Центрофлота, каковой и делает соответственное распоряжение.

5). Просить все судовые и береговые комитеты флота совместно с командой обсудить этот вопрос и резолюции представить Съезду.

*Принята подавляющимся большинством при 18 воздержавшихся.
ДАС. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 1006*

**Протокол № 27
пленарного заседания Центрального Комитета Черноморского флота
от 8 марта 1918 года.**

Повестка дня:

Доклад Чрезвычайной Следственной комиссии по делу о севастопольских событиях 22 – 24 февраля с. г.

Председатель – Шелестун. Секретарь – Зинченко.

Докладчиком по данному вопросу выступает т. ЗАМКОВ. Докладчик кратко излагает меры, принятые комиссией для расследования действий черноморских команд и степени виновности замешанных в событиях лиц.

По словам докладчика, никаких письменных документов не удалось найти, что крайне затрудняет производство следствия. Пришлось довольствоваться только устными показаниями отдельных лиц. Эти показания были чрезвычайно однообразны и состояли из изложения того, что происходило на собрании представителей частей флота на линейном корабле «Борец за свободу».

Принимая во внимание всё это, а также большое количество участников, комиссия предлагает, что дальнейшее следствие ни к чему не приведёт, и поэтому предлагает Центрофлоту избрать специальную комиссию, которая наметила бы дальнейший путь следствия...

Докладчик читает данные предварительного следствия, при чём, согласно пожелания собрания, фамилии участников не оглашаются.

Т. Молчанский протестует против оглашения данных предварительного следствия до его окончания. В горячей речи т. Молчанский призывает собрание признать необходимым продолжение следствия, дабы очистить репутацию Севастопольской демократии от грязного пятна ...

... Собрание постановило: вынести означенный вопрос на решение объединённого заседания Центрофлота, исполнительного комитета Севастопольского Совдепа и областного военно-революционного комитета. <...>

*Верно: Секретарь Центрофлота (подпись)
ДАС. КМФ – 10. Опис 1. Справа (мікрофільмокопія) 985*

ДИСЕРТАЦІЇ З ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ, ЗАХИЩЕНІ У 2013 РОЦІ

1. ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА: БІЖЕНЦІ В УКРАЇНІ (1914-1918 РР.), дис. д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ЖВАНКО Любов Миколаївна**, доцента кафедри історії та культурології Харківської Національної академії міського господарства. Спецрада Д 64.051.10 у Харківському Національному університеті імені В. Н. Каразіна МОН України.

2. СЕЛЯНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ 1917-1921 РОКІВ: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ, дис. д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, **ЩЕРБАТЮКА Володимира Михайловича**, доцента кафедри гуманітарної та правової підготовки Національної академії внутрішніх справ. Спецрада Д 26.001.20 у Київському національному університету ім. Тараса Шевченка.

3. ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА НАЦІСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНІ ТА ЇЇ СОЮЗНИКІВ В УКРАЇНІ 1941-1944 РОКІВ, дис. д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ТАРНАВСЬКОГО Ігора Станіславовича**. Спецрада Д 11.051.02 у Донецькому національному університеті.

4. КОЗАЦЬКА УКРАЇНА XVI-XVIII СТ. У ФРАНЦУЗЬКИХ ІСТОРИЧНИХ ДО-

СЛІДЖЕННЯХ, дис. д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, **ЛУНЯКА Євгена Михайловича**, доцента кафедри історії України Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Спецрада Д 26.001.20 у Київському національному університету ім. Тараса Шевченка.

5. УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ПРЕСА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВництва (ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.), дис. д-ра істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **СЕГЕДИ Сергія Павловича**, доцента кафедри воєнної історії Національного університету оборони України. Спецрада К 26.709.04 у Національному університету оборони України.

6. ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВЕ НАСЕЛЕННЯ СЯНОЦЬКОЇ ЗЕМЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV-XVII СТОЛІТТЯ, дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України **ЛИСЕНКА Ярослава Богдановича**, аспіранта кафедри історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка». Спецрада К 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Науковий керівник – Шеломенцев-Терський С. В., доктор історичних наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»).

7. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З НАТО (1991-2009), дис. канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військової історії, **РЕЧИЧА Сергія Леонідовича**, начальника ННЦ міжнародної миротворчої діяльності Національного університету оборони України. Спецрада К 26.709.04 у Національному університеті оборони України. Науковий керівник – Сидоров С. В., доктор історичних наук, професор (Національний університет оборони України).

8. ТРАНСФОРМАЦІЯ КРОПИВНЯНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ПОЛКУ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1648-1782 РР.), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ГУБОЧКІНА Миколи Петровича**, спеціаліста редакційно-видавничого відділу ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Спецрада Д 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Науковий керівник – Колибенко О. В., кандидат історичних наук, доцент (Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини).

9. ФОРМУВАННЯ АВСТРО-УГОРСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ У ВНУТРІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ГАБСБУРГСЬКОЇ МОНАРХІЇ, 1868-1914 РР., дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ЧОЛЯ Сергія Васильовича**, тимчасово не працює. Спецрада Д 26.001.01 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – Комаренко О. Ю., кандидат історичних наук, доцент (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

10. РУХ ОПОРУ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941-1944 РР.), дис. канд.

істор. наук, спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, **НЕФЬОДОВА Дмитра Валерійовича**, аспіранта кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Спецрада К 29.053.06 у ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – Шитюк М. М., доктор історичних наук, професор, (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського).

11. МІЖВІДОМЧІ УГРУПОВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ) В АНГЛО-АРГЕНТИНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ 1982 РОКУ, дис... кандидата істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ТАТАРКОВА Дмитра Борисовича**, старшого викладача кафедри живучості корабля, водолазних та суднопіднімальних робіт Академії Військово-Морських Сил імені П. С. Нахімова. Спецрада К 26.709.04 у Національному у-теті оборони України. Науковий керівник – Фурман І. І., кандидат істор. наук, доцент (Національний у-тет оборони України).

12. ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1991-2005 РР.), дис. кандидата істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **НІКІТЮКА Олександра Володимировича**, заступника начальника кафедри оперативно-тактичної підготовки Української військово-медичної академії. Спецрада К 26.709.04 у Національному у-теті оборони України. Науковий керівник – Шевчук В. П., д-р істор. наук, професор (Національний у-тет оборони України).

13. ВІЙСЬКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ТЮТЮННИКА (1914-1930 РР.), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **КУЧЕРА Валерія Васильовича**, начальника Університету українознавства

Збройних Сил України. Спецрада Д 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний у-тет» імені Г. С. Сковороди. Науковий керівник – Бевз Т. А., д-р істор. наук, головний наук. співробітник (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса).

14. ВІЙСЬКОВЕ ДУХОВЕНСТВО НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1734-1853), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ЄРЕМЕНКА Миколи Миколайовича**. Спецрада К 17.051. 01 у ДВНЗ «Запорізький національний університет». Науковий керівник – Лиман І. І., д-р істор. наук, професор, завідувач кафедрою історії України (Бердянський державний педагогічний університет).

15. ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА США У ВОЄННІЙ КАМПАНІЇ В ІРАКУ (1991-2011 РР.), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ПІДЛІСНОГО Андрія Романовича**, інженера навчальної лабораторії Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Спецрада Д 35.222.01 в Інституті українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України та Інституті народознавства НАН України. Науковий керівник – Кривизюк Л. П., кандидат істор. наук, доцент (Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного).

16. ВІЗВОЛЕННЯ ТЕРНОПОЛЯ ВІД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У 1944 РОЦІ (ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **СЕМЕНІВА Олександра Євгеновича**, викладача технічного коледжу Тернопільського національного технічного у-тету імені Івана Пулюя. Спецрада К 76.051.06 у Чернівецькому національному у-теті ім. Ю.Федъковича. Науковий керівник – Добжанський О. В., д-р істор. наук, професор (Чернівецький національний у-тет імені Ю. Федъковича).

17. РАДЯНСЬКИЙ ФАКТОР В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТАХ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1939-1947 РР.), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ТИНЧЕНКО Алли Іванівни**, зав. методичним кабінетом відділу освіти Джанкойської міської ради АР Крим. Спецрада Д 26.123.02 у Київському славістичному у-теті. Науковий керівник – Іллюшин І. І., д-р істор. наук, професор (Київський славістичний у-тет).

18. ПРОТИПОВІТРЯНА ОБОРОНА ВІЙСЬК 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ В ОПЕРАЦІЯХ З ВІЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ, дис. кандидата істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ОСТАПЧУКА Олександра Петровича**, ад'юнкта Національного у-тету оборони України. Спецрада К 26.709.04 у Національному у-теті оборони України. Науковий керівник – Грицюк В. М., канд. істор. наук, ст. наук. співробітник (Національний у-тет оборони України).

19. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1945 РР.), дис.. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ЗУБЧЕНКО Світлани Петрівни**, викладача кафедри етнології Інституту історичної освіти Національного педагогічного у-тету імені М. П. Драгоманова. Спецрада Д 11.051.02 в Донецькому національному у-теті. Науковий керівник – Чернеча П. М., д-р істор. наук, професор (Національний педагогічний у-тет імені М. П. Драгоманова).

20. ЕВОЛЮЦІЯ КОМПЛЕКСУ ОЗБРОЄННЯ ВОЇНІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ РУСІ У Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІІІ СТ., дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ГРЕКОВА В'ячеслава Дмитровича**, м. н. с. історично-го факультету Харківського національного

у-тету імені В. Н. Каразіна. Спецрада Д 64.051.10 у Харківському національному у-теті імені В. Н. Каразіна. Науковий керівник – Журавльов Д. В., канд. істор. наук, доцент (Харківський національний у-тет імені В. Н. Каразіна).

21. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У 40-ВІ РОКИ ХХ СТ., дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **КЛІНІНОЇ Тетяни Сергіївни**, аспірантки кафедри всесвітньої історії Донецького національного у-тету. Спецрада Д 11.051.02 у Донецькому національному у-теті. Науковий керівник – Бредіхін А. В., д-р істор. наук, професор (Донецький національний у-тет).

22. РУХ ОПОРУ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ В ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941-1944), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ШАХРАЙЧУКА Ігора Анатолійовича**, ст. викладача кафедри історії України Дніпропетровського національного у-тету імені О. Гончара. Спецрада Д 08.051.14 у Дніпропетровському національному у-теті імені О. Гончара. Науковий керівник – Швидко Г. К., д-р істор. наук, професор (Національний гірничий університет).

23. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИВ КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ЗА ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1687-1709 РР.), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **КОЧЕРГІ Вадима Анатолійовича**, заступника командаира з виховної роботи в/ч. А 0759. Спецрада К 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному у-теті ім. В. Гнатюка. Науковий керівник – Шамрай М. Г., д-р істор. наук, професор (Черкаський національний у-тет ім. Богдана Хмельницького).

24. НАЙМАНЦІ ТА НАЙМАНСТВО В АНГЛІЙСЬКІЙ АРМІЇ В РОКИ СТОЛІТНЬОЇ ВІЙНИ (1337-1453 РР.), дис. канд. іст. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **КУПЧЕНКА Олексія Миколайовича**, провідного наукового співробітника музею книги і друкарства України. Спецрада Д 26.001.01 у Київському національному у-теті ім. Тараса Шевченка. Науковий керівник – Ставнюк В. В., доктор. істор. наук (Київський національний у-тет ім. Тараса Шевченка).

25. ПОЛЬЩА І ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН У ХІІІ-ХV СТ.: ВІЙСЬКОВО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ВІДНОСИН, дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ГОРБАЧА Тімура Сергійовича**, провідного наукового співробітника Музею книги і друкарства України. Д 26.001.01 у Київському національному у-теті ім. Тараса Шевченка. Науковий керівник – Рудь М. О., кандидат істор. наук, доцент (Київський національний у-тет ім. Тараса Шевченка).

26. ІЗРАЇЛЬСЬКО-АРАБСЬКИЙ КОНФЛІКТ У КОНТЕКСТІ СУПЕРНИЦТВА МІЖ США ТА СРСР (1956-1991 РР.), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **БУЗАНЯ Віталія Юрійовича**, тимчасово не працює. Спецрада Д 26.001.01 у Київському національному у-теті ім. Тараса Шевченка. Науковий керівник – Гончар Б. М., доктор. істор. наук, професор (Київський національний у-тет ім. Тараса Шевченка).

27. КРИМСЬКА ВІЙСЬКОВА КАМПАНІЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ТРЕТЬІЙ ЧВЕРТІ XV СТ., дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **РУСО Володимира Леонідовича**, головного спеціаліста Республіканського комітету АР Крим з охорони культурної спадщини. Спецрада Д 26.174.01 в Інституті сходознавства імені А. Ю. Кримського НАГ

України. Науковий керівник – Герцен О. Г., кандидат істор. наук (Таврійський національний у-тет імені В. Вернадського).

28. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СТРУКТУР ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1991-2011), дис. кандидата істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **КОБЗАРЯ** Анатолія Олексійовича, ст. наукового співробітника Національного у-тету оборони України. Спецрада К 26.709.04 у Національному у-теті оборони України. Науковий керівник – Грицюк В. М., канд. істор. наук, ст. наук. співробітник (Національний у-тет оборони України).

29. ОБРАЗ РАДЯНСЬКОЇ БОЙОВОЇ ТЕХНІКИ ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ У СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ ЇЇ УЧАСНИКІВ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНИ), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ЗАБЛОЦЬКОГО** Андрія Віталійовича, вчителя історії Донецького медичного ліцею. Спецрада Д 26.053.02 у Національному педагогічному у-теті імені М. П. Драгоманова. Науковий керівник – Тарнавський І. С. канд. істор. наук, доцент (Донецький національний у-тет).

30. ВІЙСЬКОВА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА КАРПИНЦЯ (1898-1954 РР.), дис. канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **СИНЕНЬКОГО** Володимира Михайловича, ст. викладача Львівського державного університету внутрішніх справ. Спецрада Д 35.222.01 в Інституті українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України та Інституті народознавства НАН України. Науковий керівник – Патер І. Г., доктор істор. наук, професор (Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України).

31. ДІЇ РАДЯНСЬКОЇ АВІАЦІЇ В ІНТЕРЕСАХ ПАРТИЗАНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ КРИМУ (1942-1944 РОКИ), дис. кандидата істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ТКАЧЕНКА** Сергія Миколайовича, спеціаліста Кіровського райвійськомісаріату АР Крим. Спецрада К 26.709.04 у Національному у-теті оборони України. Науковий керівник – Печенинюк І. С., канд. істор. наук, ст. наук. співробітник (Національний у-тет оборони України).

ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ В 2013 РОЦІ

ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

Про міжнародну наукову конференцію на тему: «Синьоводській битві – 650: стан досліджень, дискусійні проблеми, перспективи»	1
Вітальне слово Надзвичайного та Повноважного Посла Литовської Республіки в Україні п. Петраса Вайтекунаса	1
Звернення учасників Міжнародної наукової конференції на тему «Синьоводській битві – 650: стан досліджень, дискусійні проблеми, перспективи» до наукової громадськості України.....	1
Ми сильні своєю любов'ю до України (Матяш Віталій)	2
Відроджена слава села Гнатівки (Подобед Павло)	2
Вшанування героїв Трубежа (Ковальчук Анатолій).....	2

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

АНТОНЮК Я. Волинська трагедія: події 11-12 липня 1943 року	3
БОГАН С. Взаємодія українських повстанців та Армії УНР Першого Зимового походу в боях за Ананьїв, Балту і Бірзулу весною 1920 року.....	4-6
БУБЕНOK O. Алани на північно-західному кордоні Улуса Джучи.....	1
ВЄДЕНЄЄВ Д. «Історичний чинник» конфліктогенності в українсько-польських відносинах	3
ВИСОТИН М. Способи та умови повернення з кримськотатарського полону	1
ГОРБАНЬ А. Українсько-польський конфлікт 1943 року: причини та наслідки.....	3
ГОРБЕНКО К. Особливості фортифікації городища Дикий Сад	4-6
ГРЕКОВ В. Про роль кінноти та піхоти у військах Західної Європи та князівств Південно-Західної Русі Х-XIII століть	1
ГУЗЕНКО Ю. До проблеми «батового» козацького строю XVII століття.....	1
ГУЗЕНКО Ю. Особливості тактичних дій запорозького козацтва на узбережжі під час воєнних дій проти Османської імперії на початку XVII століття	2
ДЕМ'ЯНЮК О. Боротьба політичних сил за вплив на солдатські маси на Волині навесні 1917 року	2
ДОРОШ М. Битва на Синій Воді 1362 року: до проблеми локалізації місця	1

КАЛІБЕРДА Ю. Гайдамацькі формування у боротьбі за Українську державність (1917-1921 рр.).....	1
КАЛІБЕРДА Ю. Окремий Чорноморський кіш: бойовий шлях військового формування Армії Української Народної Республіки (1917-1921 рр.)	4-6
КАЛІБЕРДА Ю. Український військовий рух на Далекому Сході 1917-1922 років.....	2
КАЛІЩУК О. Вплив Німеччини на перебіг українсько-польського протистояння.....	3
КАПАРУЛІН Ю. До історії військового будівництва в Українській державі: проходження служби старшинами генерального штабу	4-6
КОКОШКО Ф. Початок радянсько-німецької війни: причини та труднощі у пошуку істинної картини трагічного минулого.....	3
КОНДРАТЮК О. «Дорога смерті» – недобудована автотраса Ленінград-Одеса, що прокладалася на людських кістках.....	2
КРАВЕЦЬ А. Політика Директорії Української Народної Республіки щодо організації збройних сил (листопад 1918 – липень 1919 рр.).....	4-6
КУЗОВКОВ В. Військові зв'язки булгарських племен північного Причорномор'я і Візантії в добу правління імператора Юостиніана I (527-565рр.).....	4-6
КУШНІР О. Осередки гайдамацького руху в місті Києві та передмістях у першій половині XVIII ст.	2
ЛИТВИН С. Синьоводська битва – 650 років протистояння в історії та політиці	
МАМЧАК М. Державний флот Української Держави як політичний чинник у відношеннях з Антантою.....	3
ПИЛИПЧУК Я. Татарські полководці у битві на Синіх Водах (огляд історіографії)....	1
СЛОБОДИНСЬКИЙ Д. Праведники Бабиного Яру.....	3
СОКОЛЮК С. Діяльність уряду Директорії УНР зі створення військово-морських сил (грудень 1918 – листопад 1921 рр.)	4-6
ТРОХАНЯК О. Січовий рух на Бережанщині.	4-6
ТУРЕЙСЬКИЙ І. Прелюдія великої драми: Бихівська битва 1702 року.	1
ХОМІЧ Д. Надбужанська дивізія генерала Косинського у боях на Волині під час франко-російської війни 1812 року	3
ШВИДЧЕНКО Т. Прояви отаманщини в лавах Армії УНР під час Першого Зимового походу 1919-1920 рр.....	4-6

ПОСТАТИ

ВОЗНЮК Ю., ЗОРЬКА О. Архікнязь Вільгельм Габсбург (Василь Вишваний) і Україна.....	3
КАЛІБЕРДА Ю. Сотений Української Повстанської Армії Мирослав Симчич – «Кривоніс»	3
КАЛМАКОВА С. Кирило Розумовський – останній гетьман Лівобережної України	3
ЛИТВИН С. Микола Міхновський як військовий діяч (до 140-ліття з дня народження).....	2
МАТВІЄНКО А. Нащадок генерала Драгомирова.	2
ПАНЧЕНКО О. Українець Орест Корчак-Городиський і німець Освалд Бургарт (Юрій Клен): на полтавських перехрестях в часи воєнного лихоліття (до 95-річчя від дня народження Ореста Корчака-Городиського).....	3
СОЛОДЬКО П. Головний командир Української Повстанської Армії генерал-хорунжий Василь Кук (останнє інтерв'ю).	3

ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ СУЧASNOSTI

- ФРОЛОВ С.** Створення та розвиток українських підводних розвідувально-диверсійних сил та засобів (1992-2012) 1

ВІЙСЬКОВИЙ ПАНТЕОН

- ХАРЧУК Х.** Козацькі поховання після облог міста Львова військами Богдана Хмельницького 1648 і 1655 років..... 1

КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

- Презентація книги «Польща та Україна у 30-х – 40-х роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб» 3

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

- Генерал Михайло Крат. Повернення в Україну із довголітнього забуття (Олександр Панченко) 2

АРХІВИ, ДОКУМЕНТИ

- НАДТОКА О.** Листування Київського митрополита Арсенія Mogilańskiego як джерело з історії відносин Владичої катедри і Запорозького Низового війська (1760-ті рр.) 2
ПОТИЛЬЧАК О. Фонд Управління військової прокуратури перевірочно-фільтраційного табору 0310 у Державному архіві Луганської області: структура, склад та інформаційний потенціал документальної колекції 3

- ДИСЕРТАЦІЇ З ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ, ЗАХИЩЕНІ В 2013 РОЦІ** 4-6

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакційна колегія журналу «Воєнна історія» запрошує Вас до активної співпраці!

Журнал розрахований на широкий загал науковців, викладачів воєнної історії та всіх, хто цікавиться українською історією. Він надходить до найвідоміших бібліотек країни, наукових установ і навчальних закладів.

До розгляду приймаються статті державною мовою загальним обсягом не більше 10 машинописних сторінок (формат А4, кількість рядків на сторінці – не більше 29, кегль – 14, друкування з одного боку аркуша).

Рукописи слід подавати у роздрукованому і електронному вигляді; вони мають супроводжуватися інформацією про автора (авторів): військове та вчене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по батькові (повністю), місце роботи та посада, яку займає автор, адреса для листування, номери телефонів, факсів, адреса електронної пошти, а також **обов'язково додається фото автора** (авторів).

Матеріали можна подавати безпосередньо у редакцію за адресою:

Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101,
редакція журналу «Воєнна історія» (телефон головного редактора: (067) 974-15-82)
або представникам журналу в регіонах, адреси яких подані на обкладинці журналу.

Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net

У науковій статті повинні бути такі елементи:

1. Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; формулювання мети статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у напрямку.

2. Мова публікації – українська.

3. До статті додається перелік ключових слів та анотація обсягом до 1/4 сторінки машинописного тексту (українською, російською та англійською мовами).

4. Усі скорочення при їх першому згадуванні мають бути розшифровані. Використання скорочень у назві та резюме до статей не допускається.

5. Фотографії до статті слід підписати на звороті (назва статті, номер згідно з посиланням на них у тексті, підпись до фотографії, позначка стрілкою (–) вгорі фотографії).

6. Усі рисунки повинні бути підписані та пронумеровані відповідно до посилань на них у тексті.

7. Таблиці повинні мати назву та порядковий номер.

8. Бібліографічні описи посилань у переліку, скорочення слів і словосполучень оформляють відповідно до чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи (ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78, ДСТУ 3008-95).

9. УВАГА! Посилання подаються у тексті в квадратних дужках: номер у списку джерел та, через кому, сторінка цитування.

Додаткові вимоги до матеріалів в електронному вигляді:

1. Текстові файли повинні бути у форматі Microsoft Word. Текст слід складати без примусового переносу слів. Абзацні відступи вказуються при форматуванні, а не шляхом використання пробілів.

2. Таблиці мають бути розміщені у тому ж текстовому файлі.

3. Графічний матеріал (фотографії та рисунки) має бути поданий окремими файлами форматів TIFF або EPS роздільною здатністю 300 dpi – для растрових зображень, 600 dpi – для графічних.

Запропоновані роботи не мають бути одночасно подані для публікації в інші видання або не повинні бути раніше опублікованими.

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

Усі наукові статті проходять процедуру рецензування.

Редакція залишає за собою право скорочення і виправлення надісланих статей, їх публікацію у вигляді коротких повідомлень і анотацій.

Не прийняті до публікації матеріали авторам не повертаються.

Редакційна колегія